ZEHRA Y. DÖKMEN

Toplumsal Cinsiyet

Sosyal Psikolojik Açıklamalar

Remzi Kitabevi

6 BASIM

TOPLUMSAL CİNSİYET

ZEHRA YAŞIN DÖKMEN, daha önce Kayseri'den Ankara'ya göçen bir ailenin üçüncü kızı olarak 1956 yılında Ankara'da doğdu. Burada Maltepe İlkokulu, Namık Kemal Ortaokulu, Cumhuriyet Lisesi sıralarından geçti. 1978'de mezun olduğu A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Psikoloji Bölümü'nde 1980 yılında asistan olarak göreve başladı. Aynı bölümde sosyal psikoloji alanında master ve doktora yaptı; 1998 yılından itibaren de doçent olarak görevini sürdürüyor. Toplumsal cinsiyet ve sosyal psikoloji konularında lisans ve lisansüstü dersler veriyor. Çalışmaları özellikle son yıllarda toplumsal cinsiyet ve kadın psikolojisi konuları üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, kişi ve cinsiyet algısı, engellilere ilişkin tutumlar, engelli öğrencilerin sorunları, yakınlarına bakım verenlerin psikolojileri konularında da araştırmaları bulunuyor. Prof. Dr. Üstün Dökmen'le evli ve S. Selcan ile P. Tuğcan'ın annesi.

ZEHRA Y. DÖKMEN

TOPLUMSAL CİNSİYET

Sosyal Psikolojik Açıklamalar

Remzi Kitabevi

TOPLUMSAL CİNSİYET / Zehra Y. Dökmen

© Remzi Kitabevi, 2009

Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Editör: Sevim Erdoğan
Kapak: Murat Özgül
Çizimler: Nuray Çiftçi

ISBN 978-975-14-1384-0

BİRİNCİ BASIM: Sistem Yayıncılık, Mayıs 2004
İKİNCİ BASIM: Remzi Kitabevi, Mart 2010
ALTINCI BASIM: Mart 2015

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez, E3-14, 34337, Etiler-İstanbul
Sertifika no: 10705
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul
Sertifika no: 10648

Türkiye Cumhuriyeti'nde yetişen bir kadın olarak,
Mustafa Kemal Atatürk'e minnettarım.

Teşekkür

Öncelikle eşime, Prof. Dr. Üstün Dökmen'e teşekkür etmek istiyorum. Her konuda olduğu gibi, yazma konusunda da beni cesaretlendirdi ve destekledi.

Sevgili öğrencilerime teşekkür etmek istiyorum. Bu konudaki birikimime onlar sayesinde ulaştım ve böyle bir kitap yazmaya girişebildim. Bu kitabı öncelikle onlar için yazdım.

Sevgili kızlarım Selcan'a ve Tuğcan'a teşekkür ediyorum. Beni yüreklendirdiler, desteklediler. Sevgili babam, merhum Hikmet Rıza Yaşın ve annem Piraye Yaşın'a da teşekkür ediyorum. Beni çağdaş bir Türk kadını olarak yetiştirdiler.

Okul yaşamımın başındaki desteğim ilkokul öğretmenim Zakire Yalçın'a ve akademik kariyerimin başındaki desteğim hocam Prof. Dr. Nail Şahin'e teşekkür ediyorum.

Kitabın içine serpiştirilmiş kimi tanıklıklar var. Bunların bir kısmında cinsiyet rolleriyle ilgili kişisel deneyimler aktarılıyor ve çoğunun yazarı açıkça belirtilmedi. Paylaşımlarıyla canlı örnekler sundukları için bu yazıların sahiplerine de teşekkür ediyorum.

Kitabın son durağı Remzi Kitabevi'ne ve özellikle de Öner Ciravoğlu'na katkıları için teşekkür ediyorum. Bunca kişinin katkısına karşın bu kitap elbette tam değil. Eksiklikleri hoş göreceğini umduğum okurlarıma da teşekkür ediyorum.

Zehra Yaşın Dökmen

Birsöz

Eşim Zehra Dökmen benden kitabına bir önsöz yazmamı istediğinde hem sevindim hem de korktum. Korkum, ya gönlümce bir şeyler yazamazsam diyeydi. Bugüne kadar, dostlarım istedi, çok kitaba önsöz yazdım. Hak ediyorlardı, övdüm onları. Şimdi övgülerin en güzelini bu kitap için yazmak isterim. Eşim bir kitap yazmış; bu bana gurur veriyor. Eşim güzel bir kitap yazmış; bu bana daha da büyük bir gurur veriyor.

Bir önsöz yazmak için oturdum bilgisayarın başına. Birisi benim kitabıma, benim sözlerimin önüne bir önsöz yazabilir; ben birilerinin kitabına, sözlerinin önüne bir önsöz yazabilirim. Ancak eşimin sözlerinin önüne bir önsöz yazmak, onun sözlerinin önüne söz koymak benim haddim değil. Onun sözü benim sözümden üstündür. Bu yüzden "Birsöz" koydum yazının başlığını.

Elinizdeki kitapta cinsiyet rolleri konu alınmış; insanların sergiledikleri cinsiyet rolleri, bir bilim insanı tarafsızlığıyla irdeleniyor. Aynı zamanda cinsiyet farklılıklarına toplumların bakış tarzları da ele alınmış kitapta; cinsiyetlere ilişkin, özellikle kadına yönelik peşin hükümlerden de söz ediliyor.

İnsan, dünyayı, daha çok da kendi türünü kategorize etmeye çok meraklı. Kendini, rengine/ırkına göre sınıflayıvermiş siyahlar, beyazlar diye; dünya görüşüne göre, mensup olduğu ülkeye göre, zenginlik düzeyine göre sınıflayıvermiş. Bir de kadınlar-erkekler diye ayırmış kendini. Kastlar, mahalleler oluşturmuş, görünür görünmez sınırlar çizmiş kendisi ile yine kendisi arasına. Komşu iki mahalledeki iki grubun birbirlerinden çok farklı olduklarına, kadın ile erkeğin çok farklı olduklarına, ayrı ayrı, farklı farklı yaşamaları gerektiğine karar vermiş. Bazı açılardan bu ayrımlar işe yaramış olabilir; insanları, gelişmeye, sınıf atlamaya, uzlaşma yolları aramaya itmiş olabilir. Ama çokça da acı vermiş bütün bu sınırlar, bütün bu ayrımlar; âdeta bir ur olup, ukde olup insanlığın içine oturmuş. Bir insan ile diğer bir

insan arasına çizilen sınır, etin üstünden bıçak geçmiş gibi, çağlar boyunca sızlayıp durur.

Elinizdeki kitap, kadın ile erkeğin arasına çizdiğimiz sınırı anlatıyor. Cinsiyet rollerinde katılık sergilediğimizde ortaya çıkan sıkıntıyı dile getiriyor.

İzleyicilerim, okuyucularım bana hep "Anlattıklarınla tutarlı davranıyor musun?" diye soruyor. Televizyon programlarımda ve konferanslarımda dile getirdiğim görüşlere uygun biçimde yaşayıp yaşamadığımı merak ediyorlar. Belki Zehra Yaşın Dökmen için de aynı soru gelecek akıllara. "Bu kitabın yazarı cinsiyet rollerini nasıl sergiliyor, yazarın eşi nasıl sergiliyor, geleneksel cinsiyet rollerine göre mi davranıyorlar, yoksa aşematik mi davranıyorlar?" diye düşünecekler. Öncelikle birinci soruyu cevaplayayım.

Bu kitabın yazarı, cinsiyet rollerini Bem'in önerileri doğrultusunda sergileyen bir kişidir. Ne yalnızca kadınsıdır, ne erkeksi. İşini, eşini, akademik çalışmalarını, çocuklarını, öğrencilerini, evini, fakültesini, dostlarını, akrabalarını, ülkesini, dünyayı ve kendini, birini ötekilerden ayırt etmeksizin birlikte kucaklayan bir kişidir.

O, iyi bir anne, iyi bir eş, abla tavırlı bir öğretim üyesi, evine kitap, yiyecek alan, gerektiğinde kapıyı bacayı tamir eden, yağmurlu sonbahar günlerinde yün ören, cinsiyet rollerini bir sanatçı ustalığıyla bağdaştıran, bir gökkuşağı gibi bembeyaz ve aynı zamanda renkli kişiliğiyle kollarını açıp dünyayı kucaklayan bir kişidir.

Doktora tezi yazarken iki çocuk dünyaya getiren, sadece kendi çocuklarını değil, dünyadaki bütün çocukları, kuşları, köpekleri kucaklayan bir kişidir.

Cinsiyet rollerini iyi bağdaştırmanın ötesinde eşim, olayları, dünya işlerini kavrama, yaşamı yönetme konusunda derin bir sezgiye, ileri görüşe, yeteneğe sahiptir.

Peki, ben özel yaşamımda cinsiyet rollerini nasıl sergiliyorum, alışılmış kalıplara göre mi davranıyorum, yoksa aşematik mi? Buna cevabım dürüstçe şu olabilir: Oldukça esnek, oldukça aşematik davranıyorum. Küçükken çocuklarımın bakımlarını üstlendim, ev işlerine yardım ettim, yardım ediyorum. (Ancak dikkat buyurunuz, "yardım ettim" diyorum; biz erkeklerin kullandığı bu ifade, cinsiyet ayrımcılığı olarak yorumlanabilir. Erkekler ev işleri konusunda eşlerine yardım ettiklerini söylerler; bir kadının ev işinde eşine yardım ettiğini ise pek duymazsınız.)

Yıllar önce, çocuklarımız küçükken, bir dost toplantısında bana ev işlerinde eşime ne kadar yardım ettiğimi sordular. Ben, "Yüzde kırk oranında," dedim. Doğru olup olmadığını Zehra Hanım'a sordular, "Yüzde beş," dedi. Bozuldum: "Olur mu? Bak şunları, şunları, şunları yapıyorum, bunun neresi yüzde beş?" Şöyle cevap verdi Zehra Hanım:

"Evet, sen bunları gerçekten yapıyorsun; ama ben ev işlerinin sorumluluğunu, bir kadın olarak üzerimde daha ağır hissediyorum. Sabahları uyandığımda, ilk beş dakika içinde 'Acaba bu akşam çocuklara ne pişirsem?' diye düşünmeye başlıyorum. Sanırım bu senin aklına hiç gelmiyor. Ben akşam eve geç gelsem, telefon edip çocuklara şunu pişir desem, hemen yaparsın. Ama ben telefon edene kadar sen ne pişirilecek sıkıntısını hiç duymuyorsun. Ev işlerinin sorumluluğunu ben daha yoğun yaşıyorum. Sanırım bu yüzden yüzde kırklık katkın bana yüzde beş gibi geliyor."

Eşim çok haklıydı. Galiba herkesin, özellikle biz erkeklerin, cinsiyet rolleri konusunda kat etmek zorunda olduğumuz daha uzun bir yol var önümüzde. Zehra Yaşın Dökmen'in çalışması, bu uzun yoldaki adımlardan biri sayılabilir kanısındayım.

Elinizdeki kitap, cinsiyet rolleri konusunda esnek olmayı öneriyor. Ancak, salt kadın haklarını savunan bir kitap da değil. Bence, insanın, kendini sınırlamadan, şu ya da bu nedenle insanlar arasına sınırlar çizmeden yaşayabileceğini, yaşaması gerektiğini anlatıyor. Birsöz'ü yazara/eşime teşekkür ederek, okuyucularımıza mutluluklar, dünyamıza esenlikler dileyerek bitirmek istiyorum.

Prof. Dr. Üstün Dökmen

Not: Bu yazıyı eşim fazla kişisel buldu, "Daha akademik bir önsöz yazabilir misin?" dedi. Bu önerisini dikkate alıp akademik bir önsöz yazmaya çalıştım, ama inanın yazamadım. Elimden, dilimden bu geldi; böylesi bana daha doğal, daha doğru geldi.

Önsöz

Toplumun iki ana unsuru olan kadın ve erkek, biyolojik özellikleri bakımından farklıdır; buna cinsiyet denir. Kadın ve erkek olmanın biyolojik özellikler dışında toplumsal anlamı da vardır ve aslında kadın ve erkek denildiğinde aklımıza gelenlerin önemli kısmı bu toplumsal anlamla ilişkilidir. İngilizcede toplumsal anlamı karşılayan *"gender"* sözcüğü kullanılır. Türkçede bu anlamı veren ayrı bir sözcük yoktur, ama son zamanlarda toplumsal cinsiyet ifadesi kullanılıyor. Bu kitapta da bu ifade benimsenmiş olmakla birlikte zaman zaman toplumsal anlam kastedildiği halde sadece cinsiyet teriminin kullanıldığı gözlenebilir.

Toplumsal cinsiyet, bütün sosyal bilimlerin ilgi odağıdır ve sosyal psikolojinin de önemli konularından biridir. Bu kitap, toplumsal cinsiyeti sosyal psikolojik açıdan ele alıyor. Sosyal psikoloji, günümüzde, insanın toplumsal yaşamının, toplumsal davranışının her yönünü inceleyen çok geniş bir alandır ve toplumsal cinsiyet de sosyal psikolojinin, hatta psikolojinin ilgilendiği tüm alanları kapsayan bir konu haline gelmiştir. Bu kitap, geniş kapsamlı toplumsal cinsiyet konusunun ancak bir bölümünü ele alıyor. Burada bulunmayan ya da kısa geçilen konuların gelecek kitaplarda yer alması planlandı. Örneğin, kadının ve erkeğin cinsiyet kalıpyargıları nedeniyle karşılaştıkları sorunlar ile kadın ve erkek psikolojisi de başka kitapların konusu olacak kadar geniştir. Burada bu konu bazı yönleriyle ve özet olarak ele alınmıştır.

Yaşamım boyunca yansız olmaya çalıştım. Zaman zaman bunun normal sınırları zorladığı durumlar oldu. Yakınlarımı kırmak pahasına yansızlık ilkesinden ödün vermemeye çabaladım. Bunu gerçekleştiremediğim zamanlar olmuş mudur, bilmiyorum. Olmuşsa eğer asla bilinçli olmamıştır ve umarım yansızlık süzgecinden kaçabilecek ka-

dar minik olmuştur. Bilim insanı psikolog kimliklerim, dürüst insan anlayışım da yansızlığı gerektiriyor. Toplumsal cinsiyet konusunda da yansız olmaya çabaladım. Bu kitapta, bir kadın olduğum için kadınlar lehine bir anlatım benimsediğim sanılabilir. Ancak açık yürekliliklе söylemeliyim ki her şeyi mümkün olduğunca yansız bir bakış açısıyla ve kişisel görüşlerimi yansıtmadan kaleme almaya, bilimsel araştırma sonuçlarına dayanarak anlatmaya çalıştım.

Bu kitapta toplumsal cinsiyetle ilgili sosyal psikoloji bilgileri verildiği için, yer yer temel sosyal psikoloji bilgisine ihtiyaç duyulabilir. Bu temel bilgilerin, sosyal psikoloji kitaplarından sağlanması mümkündür. Memnuniyetle ifade etmeliyim ki, günümüzde genel ders kitabı niteliğinde, hatta uzmanlaşmış konularda Türkçe sosyal psikoloji kitaplarının sayısı artıyor. Elbette bunlar yeterli sayıda değildir, ama ihtiyacı kısmen karşılayacak durumdadır.

Kitabın psikoloji alanında öğrenim gören öğrenciler kadar psikolojiyle ilgilenenler için de yararlı olmasını diliyorum.

Zehra Yaşın Dökmen

İçindekiler

1 Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Psikoloji: Temel Kavramlar

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet (*sex* ve *gender*), 17

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet farklılıkları, 23

Cinsiyet kimliği, 26

Cinsiyet kimliği ve cinsel kimlik, 27

Toplumsal cinsiyet rolleri, 28

Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları (*stereotypes*), 31

Toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının kadına ve erkeğe yüklediği sorunlar, 32

Psikolojide ve sosyal psikolojide cinsiyet-toplumsal cinsiyet, 35

Sosyal psikolojinin toplumsal cinsiyetle ilgilenmesinin kısa tarihçesi, 39

Sosyal psikolojinin toplumsal cinsiyet yaklaşımı, 40

2 Toplumsal Cinsiyetle İlgili Kuramlar

Psikanalitik kuram, 42

Toplumsal cinsiyetin kazanılmasında üç dönem, 42; Kuramın genişletilmesi, 45; Eleştiriler, 45

Biyolojik açıklamalar, 48

Beyinle ilgili açıklamalar, 49; Hormonlarla ilgili açıklamalar, 51

Sosyobiyolojik kuram (evrim psikolojisi), 52

Darwin'in etkisi, 53; Bazı kanıtlar, 54; Saldırganlık, 54; Üreme ve ana-babalık yatırımı, 54; Eleştiriler, 56

Sosyal öğrenme kuramı, 59

Sayıltıları, 59; Öğrenme süreçleri, 59; Eleştirisi, 62; Ana-babaların etkisi, 62

Sosyal bilişsel kuram, 63

Bilişsel gelişim kuramı, 64

Kendini sosyalleştirme, 64; Bilişsel tutarlılık, 65; Cinsiyet rolü gelişiminde üç dönem, 66; Eleştiriler, 67

Toplumsal cinsiyet şeması *(gender schema)* kuramı, 68

Sosyal öğrenme ve bilişsel gelişim kuramlarının birleştirilmesi, 68; Top-

lumsal cinsiyet şeması, 69; Cinsiyetleri tipleştirme (ayrıştırma) (sex-typing), *70; Cinsiyeti tipleştirmeyen (ayrıştırmayan) çocuklar yetiştirme, 71; Bem Cinsiyet Rolü Envanteri, 72; Androjenlik kavramı, 74*

Toplumsal cinsiyet şemasıyla bilgi işleme kuramı, 77

Genel cinsiyet şeması, kendi cinsiyeti şeması ve diğer cinsiyet şeması, 77; Şematik bilgi işlemede hata, 78; Toplumsal cinsiyet şemalarının gelişimi, 79

Diğer bilişsel yaklaşımlı kuramlarla benzerliği ve farklılığı, 80

Eleştirisi, 80

Toplumsal cinsiyet kalıpyargısının öğeleri modeli, 81

Sosyal rol *(social role)* kuramı, 81

Sosyal rol ve davranışlar, 82; Sosyal rol kuramı ve sosyobiyolojik yaklaşım, 83

Benlik sunuşu *(self-presentation)* kuramı (toplumsal cinsiyetle bağlantılı davranışın interaktif modeli), 85

Çok faktörlü toplumsal cinsiyet kimliği kuramı, 88

Hangi kuram daha doğrudur, cinsiyet rolünü daha iyi açıklar?, 92

3 Toplumsal Cinsiyet Kalıpyargıları, Önyargıları ve Cinsiyet Ayrımcılığı

Kalıpyargılar *(stereotypes)*, 96

Önyargılar, 98

Ayrımcılık *(discrimination)*, 101

Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları, 101

Toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının özellikleri, 105

Toplumsal cinsiyet önyargıları ve ayrımcılığı, 115

Günümüzde değişen cinsiyet kalıpyargıları, önyargıları ve ayrımcılığı, 120

Kadınların ve erkeklerin kendilerine ve birbirlerine ilişkin algıları ve tutumları, 125

Cinsiyet kalıpyargılarının, önyargılarının ve ayrımcılığının sonuçları, 131

4 Kitle İletişim Araçlarında Cinsiyetlerin ve Cinsiyet Rollerinin Ele Alınışı

Televizyon, 134

Reklamlar, 136

Çocuk kitapları, 137

Gazete ve dergiler, 139

Karikatürler, 141

Müzik klipleri, 142

5 Cinsiyet Farklılıkları: Kadınlar ve Erkekler Gerçekten Farklı mıdır?

İki Yaklaşım: Benzerlikler ve farklılıklar, 145

Araştırmalar, 147

Derleme çalışmaları ve meta-analizler, 148

Klasik bir araştırma: Maccoby ve Jacklin'in taramaları, 150

Araştırma sonuçları: Belirlenen farklılıklar, 151

Çocukluk döneminde gözlenen bazı cinsiyet farklılıkları, 151

Saldırganlık, 152; Olumlu sosyal davranış (yardımseverlik ve ilgi-bakım vericilik), 152; Okul başarısı, 153; Başarı güdüsü, 153; Heyecansal duyarlık, 153; Psikolojik ve gelişimsel sorunlar, 153; Uyma ve bağımlılık, 155; Oyun ve arkadaşlık, 155

Yetişkinlikte gözlenen bazı cinsiyet farklılıkları, 156

Bilişsel yetenekler, 156; Sözel yetenekler, 156; Matematik performans, 157; Uzaysal yetenek, 158; Fen bilimlerinde başarı, 159; Uyma davranışı, 160; Saldırganlık, 161

Sözsüz iletişim ve sözel olmayan davranışlar, 164

Küçük grup davranışları ve liderlik, 166; Yardım etme davranışı, 168; Benlik, 169; Yalnızlık, 172; Arkadaşlık, 175; Kendini açma, 175; Aşk, 177

Cinsel tutumlar ve davranışlar, 179

Risk alma, 180; Fiziksel sağlık, 181; Beden imgesi, 182; Cinsiyet farklılıklarına ilişkin tartışmalar: Cinsiyet farklılıklarının araştırılması gerekli midir?, 186; Kadın ve erkek ne kadar farklıdır?, 189

6 Cinsiyet Kalıpyargılarının ve Cinsiyet Rollerinin Sonuçları

Ev işlerinin paylaşımı, 194

Çalışma yaşamı, 201

Ruh sağlığı, 207

Fiziksel sağlık, 216

Erkeklerin yaşadıkları sınırlılıklar, 219

Başarı / statü normu, 220; Güçlülük normu, 221; Kadın gibi (kadınsı) olmama normu, 223

Kaynakça, 226

ERKEKLERİN VE KADINLARIN GİZLİ EŞİTSİZLİĞİ

İşten çıkıp eve geldiniz
Koltuklar dolusu yorgundunuz
Gazete, televizyon...
Ödünç dünyalar buldunuz.

Tabii erkekseniz böyle.
Kadınsanız mutfağa girdiniz iş dönüşü
"Birinin yapması gerek bunları"
(o birisi, hep siz oldunuz).

Sonra Maria Mercedes iyi geldi
bir uzak akraba gibi
oturup ağlaştınız;
üstünüzde bulaşık önlüğü
ayağınızda eski terlik.
Kim bilir, belki siz de
bir gizli asilsiniz.

Üstün Dökmen, *Selam, 1996*

1. Bölüm

Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Psikoloji: Temel Kavramlar

Toplum, kadın ve erkeğe farklı davranır; onlara farklı özellikler, davranışlar, görevler yükler. Örneğin, genelde kadından "ev işlerini" yürütmesi istenirken, erkekten "ailenin gelirini" sağlaması beklenir. Kadın ve erkek birlikte çalışıyor olsalar bile yukarıdaki şiirde belirtildiği gibi, en azından iş dönüşü erkeğin yeri televizyonun karşısı, kadının yeri ise mutfaktır. Kadınlardan ve erkeklerden beklenen roller, davranışlar, duygular, faaliyetler farklıdır. Bu farklılıkların nedeni, kaynakları ve sonuçları hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş, pek çok araştırma yapılmıştır ve hâlâ süren tartışmalar vardır. Bu bölümde konuyla ilgili temel kavramlar hakkında bilgi verilecek, diğer bölümlerde de konu çeşitli yönleriyle ele alınacaktır.

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet (*sex* ve *gender*)

Günümüzde, konuyla ilgili araştırmaların artmasına paralel olarak, belki biraz da pratik nedenlerle cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımı üzerinde daha çok durulmaya başlanmıştır. İnsanların cinsiyetlerinden ve toplumsal cinsiyetlerinden söz ediliyor. Bu iki terim farklı mıdır; farklılarsa, farklılık nereden kaynaklanıyor; farklı değillerse neden bu iki terim kullanılıyor? Aşağıda bu tartışma konusu üzerinde durulacaktır.

İngilizcede cinsiyet için *sex* (okunuşu: seks), toplumsal cinsiyet için *gender* (okunuşu: cendır) terimleri vardır. Böyle bir ayrı-

ma ihtiyaç olduğu için, Türkçede, başka terimlerden de söz edilmekle birlikte, bu iki kavram cinsiyet ve toplumsal cinsiyet terimleriyle karşılanmaya çalışılıyor. Yaygın kullanılan ve tek bir sözcükten oluşan terimlerin olmaması ilginçtir ve belki de bu konudaki görüş açısını yansıtır. Batı literatüründe *sex* ve *gender* terimleri bazen birbirinin yerine ve çoğu zaman da farklı anlamlarda kullanılır. Literatürde bir anlam karışıklığından söz edilmekle (Gentile, 1998) ve bu iki terimin kullanımında farklı tercihler hâlâ olmakla (Burn, 1996; Golombok ve Fivush, 1996) birlikte, cinsiyet rollerinin daha çok araştırıldığı günümüzde iki terimin ayrımı da daha çok yapılmaya başlanmıştır.

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet terimlerinin önemi, anlamları üzerindeki tartışmalardan kaynaklanır. Tartışma nedensellik konusu üzerinde odaklanmıştır (Deaux, 1985; Manstead ve Hewstone, 1996; Unger ve Crawford, 1998). Kadınlarla erkekler arasındaki farklar üzerinde biyolojik yapının ve çevresel faktörlerin oynadığı rol hakkında ve bunların terminolojiye yansıması konusunda farklı görüşler vardır. Biyolojik temeli olan farklılıkların "cinsiyet" ile, sosyokültürel temeli olan farklılıkların da "toplumsal cinsiyet" ile ifade edilmesi gerektiğini savunanlar olduğu gibi, kadınlarla erkekler arasındaki farklılıkların ikisinden de kaynaklandığını ve ayrı nedenler olarak gösterilmesinin uygun olmadığını ileri sürenler de vardır. Toplumsal cinsiyet *(gender)* terimini, feministler, kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların kültürel ve sosyal açıklamalarını vurgulamak üzere kullanmayı tercih ederken, bazıları da cinsiyet *(sex)* terimini politik olarak yanlış buldukları için kullanır, kimileri de bu iki terimi birbiri yerine geçecek şekilde kullanır (Unger ve Crawford, 1998). Golombok ve Fivush (1996). Bunlar, *sex* ve *gender* sözcüklerinin ikisini de aynı anlamı verecek şekilde birbirlerinin yerine kullandıklarını, çünkü cinsiyetin biyolojik ve sosyal yönlerinin çok ilişkili olduğunu ve ayırmanın bazen güç olduğunu belirtirler.

Türkçe kullanımda da cinsiyet teriminin bazen toplumsal cinsiyeti de kapsamak üzere kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu durum, hem toplumsal cinsiyetin temelinde cinsiyet ayrımının bulunması hem de "toplumsal cinsiyet" teriminin kullanımının

yaygınlaşmaması nedeniyle henüz çok "pratik" bulunmamasına bağlanabilir. Ayrıca "toplumsal cinsiyet" ifadesinin Türkçe anlam ve gramer açısından uygunluğu da incelenebilir. Böyle bir ayrımı yansıtacak sözcüklerin Türkçeye girmemiş olmasını, insanların biyolojik ve toplumsal cinsiyetlerinin birbirlerinden ayrılmaz bir bütün olarak görülmesine bağlamak da mümkündür. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bu ayrım yenidir ve hatta Türkiye'de bu ayrımın çok daha yeni olduğu söylenebilir. Bilimsel araştırmalarla bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durulmasının geçmişi en erken 1970'li yıllara dayandırılabilir, ama en çok araştırma 90'lı yıllardan bu yana yapılmıştır.

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet tartışmalarına karşın, kaynaklarda, genellikle kabul edilen şu ayrımın kullanıldığı gözlenir (Deaux, 1985; Franzoi, 1996; Lips, 2001; Unger ve Crawford, 1998): **Cinsiyet *(sex)*** terimi, kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü ifade eder ve biyolojik bir yapıya karşılık gelir.

Cinsiyet, bireyin biyolojik cinsiyetine dayalı olarak belirlenen demografik bir kategoridir. İnsanların nüfus cüzdanlarında yazan cinsiyet bu terimin anlamına uygundur. **Toplumsal cinsiyet *(gender)*** terimi ise kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamları ve beklentileri ifade eder; kültürel bir yapıyı karşılar ve genellikle bireyin biyolojik yapısıyla ilişkili bulunan psikolojik özelliklerini de içerir. Toplumsal cinsiyet, bireyi kadınsı ya da erkeksi olarak karakterize eden psikososyal özelliklerdir (Rice, 1996). Ancak, cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti tamamen birbirinden ayırmak mümkün değildir; çünkü kültürün kadından ve erkekten bekledikleri (toplumsal cinsiyet) kadının ve erkeğin fiziksel bedenlerine (cinsiyet) ilişkin gözlemlerden tamamen ayrı değildir (Lips, 2001). Buna göre, toplumsal cinsiyetin kültürel yapılandırmaları bir anlamda biyolojik cinsiyeti de içerir. Genellikle kadınlarla erkekler arasındaki bazı farklılıkların biyolojik mi yoksa kültürel mi olduğunu tam olarak bilmek mümkün değildir; esasen çoğu farklılık ikisinin birlikte etkisinin bir sonucudur.

Bu karışıklıkları önlemek ve cinsiyet *(sex)* ve toplumsal cinsiyet *(gender)* terimlerine yüklenen farklı anlamların ayırt edilmesini sağlamak amacıyla Gentile (1998), beş ayrı terim önermiştir: (1) Cinsiyet *(sex)*; biyolojik işlevi –cinsel eylemleri– kastetmek üzere, (2) biyolojik olarak cinsiyetle bağlantılı *(biologically sex-linked)*; kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönüne bağlı özellikleri –renk körlüğü gibi– kastetmek üzere, (3) toplumsal cinsiyetle bağlantılı *(gender-linked)*; kadın ya da erkek olmanın kültürel ya da toplumsal yönüne bağlı özellikleri –erkeklerin daha saldırgan olduklarının kabul edilmesi gibi– kastetmek üzere, (4) cinsiyetle ve toplumsal cinsiyetle bağlantılı *(sex-an gender linked);* hem biyolojik hem de toplumsal kökenli olan özellikleri –kadınların bebek bakımıyla ilgilenmeleri gibi– kastetmek üzere, (5) cinsiyetle ilişkili *(sex-correlated)*; kadın ya da erkek olmakla ilişkili ama kökeninin biyolojik mi yoksa kültürel mi olduğu bilinmeyen özellikleri kastetmek üzere. Ancak Gentile'in bu terminoloji önerisi, sorunun terminoloji değil, cinsiyet bağlantılı davranışların nedeni hakkındaki görüş farklılıkları olduğu ve nedensel açıklamaların

da zaman içinde değişim gösterdiği ileri sürülerek (Deaux, 1998; Unger ve Crawford, 1998) çok kullanışlı bulunmamıştır.

Cinsiyet ikili bir sınıflamaya karşılık gelir. Kadın ve erkek. Bebekler doğduklarında (hatta doğmadan önce) sahip oldukları cinsiyet organlarına bakılarak ya kadın cinsiyet grubuna ya da erkek cinsiyet grubuna ait olarak kimliklenir. Bundan sonra nüfus cüzdanlarının renginden seçecekleri mesleğe kadar tüm ayrımlar bebek için işletilmeye başlar. Fausto-Sterling (1998), insanların ille de erkek ya da kadın olarak kategorileştirilmesine karşı çıkar; ona göre insanları iki cinsiyetten birine ait olarak düşünmek yeterli değildir, bazı insanların biyolojik yapıları bu ikili sisteme uymayabilir. Fausto-Sterling, beş cinsiyetten söz edilebileceğini vurgular. Kadın ve erkeğin yanı sıra, biyolojik olarak hem erkek hem kadın olanlar *(hermaphrodites)*, baskın olarak erkek olan ama kadın özellikleri de taşıyanlar *(male pseudohermaphrodites)* ve baskın olarak kadın olan ama erkek özellikleri de taşıyanlar *(female pseudohermaphrodites)* vardır. Fautso-Sterling, çok cinsiyetliliği kabul etmenin ve bireyleri ille de ikili sisteme uygun olmaya zorlamanın bir ütopya olduğunu ve bazı sorunlara yol açabileceğini kabul etmekle birlikte pek çok psikolojik sorunu halledebileceğini de belirtir.

Gender ve *sex* sözcüklerinin Türkçe karşılığı olarak cinsiyet ve cins sözcüklerinin kullanıldığı da gözlenmiştir (örneğin, Türköne, 1995). Türköne, cins sözcüğünün biyolojik olarak dişiyi ve erkeği ifade ettiğini, cinsiyet sözcüğünün ise, cinsi yani biyolojik olarak dişiyi ve erkeği ifade etmesinin yanı sıra toplumsal-kültürel olanı da vurguladığını belirtir. Bu kullanım makul bulunsa da burada cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ifadeleri tercih edilecek, bazen de cinsiyet, toplumsal cinsiyeti de karşılayacak şekilde kullanılacaktır.

Bu iki terim sıklıkla karıştırılır ya da birbiri yerine kullanılır. Bunun nedeni, ikisinin çoğu zaman bir arada olduğunun, hatta paralel anlamlar taşıdıklarının düşünülmesidir. İnsanların cinsiyetleri, normal koşullarda farklı iki üreme organına göre iki türdür: Kadın ve erkek. Toplumsal cinsiyet ise çeşitlilik gösterir. Kadınlar genellikle kadınsı (feminen), erkekler ise genellikle erkeksi (mas-

külen) olarak sosyalleştirilirler, ancak bu toplumsal beklentilere gerçekten uyma dereceleri bakımından insanlar arasında farklılıklar vardır.

Örneğin Bem (1983), insanların cinsiyet rollerini benimseme bakımından çeşitlendiğini ileri sürmüştür. Bem'e göre, kimi kendi cinsiyetindekiler için geleneksel olarak uygun bulunan cinsiyet rolünü daha çok benimser (kadınsı kadın ve erkeksi erkek), kimi bu rolün tam karşıtını daha çok benimser (kadınsı erkek ve erkeksi kadın). Öte yandan, kiminin de geleneksel olarak hem kendi cinsiyetine hem de diğer cinsiyete uygun bulunan rollerin ikisini de yüksek düzeyde benimsediği (hem kadınsı hem erkeksi –androjen), kiminin de düşük düzeyde benimsediği (ne kadınsı ne erkeksi –farklılaşmamış) belirlenmiştir. (Bu sınıflamaya ileri bölümlerde daha ayrıntılı olarak yer verilmiştir.)

Burada önemle üzerinde durulması gereken nokta, toplumsal cinsiyet rollerinin, bireyin cinsel tercihlerini belirleyici olmamasıdır. Birey, biyolojik olarak kadın ya da erkek olabilir; birey, toplumsal cinsiyet olarak geleneksel olan ya da olmayan rolleri benimseyebilir; birey, cinsel obje olarak karşı cinsiyetten ya da kendi cinsiyetinden bireyleri tercih edebilir. Bunlar birbirleriyle çoğu kez örtüşürler, ama hepsinin aynı olması ya da birini bilince diğerlerinin de doğru olarak tahmin edilmesi mümkün olmayabilir. Diğer bir anlatımla, örneğin, kişinin biyolojik cinsiyeti, kısaca cinsiyeti, kadın olabilir ama bu bilgiden hareketle o kişinin toplumsal cinsiyetinin mutlaka kadınsı olacağını ve cinsel olarak mutlaka erkekleri çekici bulacağını söyleyemeyiz. Büyük olasılıkla, cinsiyeti kadın olanlar, kadınsı özellikleri ve davranışları, erkeksi özelliklerden ve davranışlardan daha çok benimsemişlerdir ve erkekleri daha çok beğeniyorlardır, ama bu her zaman böyle olmayabilir. Ayrıca, karşı cinsiyet rolünü benimsemiş bireyin cinsel çekimle kendi cinsiyetine yönelmesi de söz konusu değildir. Örneğin, kadınsı cinsiyet rolünü benimsemiş bir erkeğin ille de eşcinsel olması söz konusu değildir. Çünkü bunlar farklı yönelimlerdir. Burada cinsel tercihler üzerinde durulmayacaktır. Bu kitabın konusu, toplumsal cinsiyet ve onunla ilişkili konulardır.

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet farklılıkları

Kadınları ve erkekleri düşünelim. Aralarında hangi farklılıklar vardır? Biri diğerinden daha mı akıllıdır? Biri diğerinden daha mı duyguludur? Biri evde, diğeri dışarıda mı çalışır? Biri uzun saçlı, diğeri kısa saçlı mıdır? Biri etek, diğeri pantolon mu giyer? Biri sadık, diğeri değil midir? Cinsel organları mı farklıdır? Hormonları mı farklıdır? Cinsel fonksiyonları mı farklıdır?... Bu soruları daha da uzatmak mümkündür.

Tanıdığımız kadınları ve erkekleri düşündüğümüzde bu soruların ancak küçük bir bölümüne kesin cevap verebileceğimizi görürüz. "Kadınlar daha duyguludur" dediğimizde duygulu erkekler de olduğunu hatırlarız. "Erkekler pantolon giyer" dediğimizde pantolon giyen kadınlara ne demek gerekecektir? Akıllarına hayranlık duyduğumuz kadınları ve erkekleri hatırlarız. O halde bazı özellikler hiç de gerçekten ayırıcı değildir. Gerçek farklılıklar nelerdir? Gerçek farklılıklar bazı biyolojik özelliklerdir. Diğerleri gerçek farklılıklar değildir, büyük ölçüde kültürden-toplumdan kaynaklanan ya da daha doğru bir deyişle toplumun yarattığı farklılıklardır. Gerçek farklılıklar dendiğinde, doğuştan getirilen, öğrenilmemiş, değiştirilemez ve kalıcı farklılıklar kastedilir. Aşağıda bunlar üzerinde durulacak, cinsiyet farklılıkları kuramların ve araştırmaların ışığında ilerdeki konularda tekrar ele alınacaktır.

Kadınlarla erkekler arasındaki farklılıklar konusunda çelişkili sonuçlar vardır. Bunlar, iki cinsiyet arasındaki beceri, kişilik ve sosyal farklılıkların eğitim, meslek edinme fırsatları, ilişkiler ve sosyal kurum farklılıklarına bağlı olduğuna, kısacası sosyal olduğuna ya da bunların tamamen biyolojik kaynaklı ve genetik olduğuna ilişkin tartışmalara bağlıdır. Bu farklılıklara ilişkin olarak önerilen açıklamalar genellikle farklılıkların kaçınılmaz olup olmamasına bağlanır. Son zamanlarda kadın ve erkek arasındaki farklılıkların biyolojik süreçlerden ziyade sosyal süreçlere bağlı olduğuna işaret etmek üzere cinsiyet farklılıkları terimi yerini toplumsal cinsiyet farklılıkları terimine bırakmıştır. Cinsiyet *(sex)* kadın ve erkek kategorilerini, toplumsal cinsiyet *(gender)* ise yine kadın ve erkekle ilişkili olmak üzere kadınsı ve erkeksi kategorilerini gösterdiği için, "cinsiyet farklılıkları", "toplumsal cinsiyet rolleri" ve

"toplumsal cinsiyet kalıpyargıları" terimlerinin kullanılmasını yeğleyenler de vardır (Manstead ve Hewstone, 1996).

Biyolojik yapıya bağlı olarak bazı özellikler yönünden insanlar arasında farklılıklar gözlenir. Kadınlarla erkekler arasındaki biyolojik farklılıklara **cinsiyet farklılıkları** denir. Hücrelerde bulunan 23. kromozom çifti, cinsiyet kromozomlarıdır ve bu kromozomlar kabaca XX ya da XY şekillerine benzer. XX şeklindeki kromozomlar kadınlarda, XY şeklindeki kromozomlar da erkeklerde bulunur ve bunlar da cinsiyet farklılıklarını yaratır. Kadının ve erkeğin kromozom farklılıkları ve buna bağlı cinsiyet organlarındaki farklılıklar, hormonal farklılıklar, üreme fonksiyonundaki farklılıklar cinsiyete bağlı farklılıklardır. Bunlar **birincil cinsiyet özelliklerine bağlı farklılıklardır.** Bunlar gerçek farklılıklardır, kadında ve erkekte farklılık gösterirler. Vücudun tüylü bölgelerinin farklılığı, vücut yapılarındaki farklılıklar, sesin farklılığı, göğüsler ve âdemelması gibi farklılıklar ise **ikincil cinsiyet özelliklerine bağlı farklılıklardır.** Bunlar da kadında ve erkekte farklıdır, ama birincil cinsiyet özellikleri kadar kesin farklılıklar gözlenmeyebilir, kalıtıma bağlı olarak çeşitlenebilirler. Örneğin, çok tüylü erkekler olabileceği gibi, görece daha az tüylü erkekler de olabilir. Kadınlar ve erkekler, birincil ve ikincil cinsiyet özellikleri bakımından farklılık gösterirler.

Toplumsallaşma sürecinde erkek ve kız çocuklarının öğrendikleri, kültürün cinsiyetlerine "uygun" bulduğu duygu, tutum, davranış ve roller arasındaki farklılıklar ise **toplumsal cinsiyet farklılıkları** olarak ele alınır. Kadınların daha duyarlı, ilgili ve bakım verici vb. olarak algılanmaları; ev kadını, öğretmen, hemşire vb. olmalarının beklenmesi, ama erkeklerin bağımsız, atılgan, kuvvetli vb. algılanmaları; asker, mühendis, tüccar vb. olmalarının beklenmesi toplumsal cinsiyet farklılıklarıdır. Bunlar gerçek olmayan farklılıklardır; âdeta toplumun kendi kalıplarını bireye dayatması sonucu oluşurlar. Bu toplumsal cinsiyet özellikleri bakımından cinsiyetler arasında farklılıklar gözlenebileceği gibi, aynı cinsiyetten bireyler arasında da bu özellikler bakımından çeşitlenmeler gözlenebilir. Örneğin, çok duygulu kadınlar olabileceği gibi duygusuz kadınlar da olabilir ya da çok güçlü erkekler ola-

bileceği gibi güçsüz erkekler de olabilir; çok duygulu erkekler ya da çok güçlü kadınlar da olabilir. Bu toplumsal cinsiyet farklılıklarına ilişkin beklentiler, cinsiyet kalıpyargıları biçiminde toplumda yaygın kabul gören inançlara dönüşürler ve sosyal davranışı büyük ölçüde biçimlendirirler. Cinsiyet kalıpyargıları da ilerde ayrı bir konu olarak ele alınacaktır.

Biyolojik cinsiyet farklılıkları öğrenilmemiş, doğuştan getirilen özellikler bakımından kadınlarla erkekler arasında gözlenen farklılıklardır. Toplumsal cinsiyet farklılıkları ise öğrenilen, sosyalleşme sürecinde kazanılan özellikler bakımından insanlar arasında gözlenen farklılıklardır. Toplumsal cinsiyet farklılıkları, bireyden bireye, kültürden kültüre bazı değişmeler gösterir.

Eckes ve Trautner (2000), sosyal psikoloji içinde toplumsal cinsiyetin farklı bakış açılarıyla ve farklı vurgularla bir değişken olarak ele alındığını ve çeşitli yaklaşımlar ortaya konulduğunu belirtmişlerdir. Toplumsal cinsiyet kimine göre, örneğin Deaux ve Şerif'e göre, bir sosyal kategoridir. Bu "bir sosyal kategori olarak toplumsal cinsiyet" yaklaşımına göre, insanların duygu, düşünce ve davranışları kadın ve erkek arasındaki kategorik bölünmeyle ilgili sosyal ve kültürel faktörler tarafından etkilenir, bir toplumsal cinsiyet şeması oluşur. Kimileri, örneğin Eagly, tarafından da toplumsal cinsiyet, bir denek değişkeni olarak ele alınmıştır. Bu "cinsiyet farklılıkları" yaklaşımına göre, kadın ve erkek zihinsel yetenekler, kişilik özellikleri, sosyal davranışlar vb. bakımından farklı mıdırlar ve ne kadar farklıdırlar sorusu ve bunun cevabı için çeşitli psikolojik ölçümler önemlidir. Bem ve diğerleri tarafından ise toplumsal cinsiyet, bir kişilik değişkeni, yani bir grup durağan ve içsel özellikler olarak ele alınmıştır. Bu "bir kişilik değişkeni olarak toplumsal cinsiyet" yaklaşımına göre ise, kadınsılık, erkeksilik ve androjenlik anahtar kavramlardır. Eckes ve Trautner'e (2000) göre, sosyal kategori yaklaşımı, toplumsal cinsiyet davranışlarının sosyal bağlam içindeki görünümleri üzerine odaklanırken, diğer iki yaklaşım, toplumsal cinsiyeti daha çok bireysel düzeyde ele alır ve açıklayıcı ilke olarak biyolojik ayrımlara ve sosyalleşmeye dayanır. Kadınla erkeğin birlikte yer aldıkları hipotetik bir grubun bir işteki performansını, bu üç yaklaşımın farklı vurgularla incele-

yecekleri beklenebilir: Cinsiyet farklılıkları yaklaşımı, kadın ve erkek gruplarının performanslarının ortalama puanlarını karşılaştırırken, kişilik değişkeni yaklaşımı kadınsı, erkeksi ve androjen bireyleri performansları bakımından karşılaştıracak, sosyal kategori yaklaşımı ise algılayanların kadın ve erkek grup üyelerinin performanslarına ilişkin kategorileştirmelerini ve değerlendirmelerini inceleyecek ve kadın ya da erkek olmanın nasıl, ne zaman ve niçin fark yarattığını araştıracaktır. Bu konular ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alıncaktır.

Cinsiyet kimliği

Kişinin "Ben kimim?" sorusuna verdiği cevaplar onun kimliğini oluşturur. **Kimlik**, bireyi diğer bireylerden ayıran özelliklerini gösterir. Bireyin kim olduğu, kişisel özelliklerinin, rollerinin neler olduğu, neler yapabildiği kimlikle ilişkilidir. Bilgin'in (2003) *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*'nde kimlik şöyle açıklanır: "**Kimlik** *(identity)*, insanın kendini tanımlama ve konumlamasının ifadesidir. Daha açık bir deyişle kimlik, insanın kendisini sosyal dünyasında nasıl tanımladığını ve nasıl konumlandırdığını yansıtır, onun kim olduğu ve nerede durduğuna ilişkin bir cevaptır" (Bilgin, 2003, s. 199). Ergenliğin en önemli gelişim görevlerinden biri, kimliğin belirlenmesidir. Bu kimlik geliştirme sürecinin sorunsuz tamamlanması her zaman kolay olmaz. Ergen ne yapacağına, nasıl biri olacağına, yaşamdaki amaçlarının neler olduğuna, kısacası kim olduğuna karar verirken zorlanabilir, arayış içinde olabilir, zaman zaman kararsızlıklar ve pişmanlıklar yaşayabilir. Bu nedenle ergenlik döneminin bu özelliğini bilerek ergene rehberlik etmek, ona karşı anlayışlı ve sabırlı olmak gerekir. Cinsiyet kimliği de kişinin kim olduğunun önemli bir parçasıdır ve ergenlikten çok önce (muhtemelen 3-4 yaşlarında) gelişmeye başlar. Ergenlik döneminde birey nasıl bir kadın ya da nasıl bir erkek olduğu konusunda ayarlamalar yapar, ama bu ayarlama süreci her yaşam döneminde bir başka boyutuyla devam eder.

Cinsiyet kimliği, kişinin kendini kadın ya da erkek olarak tanımlamasıdır. Bu kimlik, kişinin kendilik kavramında yer alan en önemli öğedir. Kendinizi ya da bir başkasını tanıtmanız istense

büyük bir ihtimalle en başta söyleyeceğiniz özellik cinsiyet olacaktır. Cinsiyet kimliği, kimliğin bütünleştirilmeye çalışıldığı ergenlikten önce kazanılır.

Cinsiyet kimliği, kişilik ve davranış olarak gösterilen kadınlık ya da erkekliğin kişisel ve içsel anlamıdır; bir erkek ya da kadın olmanın öznel duyumudur (Rice, 1996). Çocukların çoğu, kız ya da erkek olarak belirlenmiş cinsiyetlerini bilişsel olarak kabul ederler ve içinde bulundukları toplumun ve grubun beklentilerine göre davranırlar. Ancak bazı kişiler cinsiyet kimliklerini belirlemede güçlük çekerler. Örneğin, transseksüeller, biyolojik olarak cinsiyetlerini bilirler ama bunu kabul edemezler; psikolojik olarak, kendilerini diğer cinsiyette hissederler.

Cinsiyet kimliği ve cinsel kimlik

Burada da bir terim karışıklığından söz etmek gerekebilir. Kaynaklarda bazen cinsiyet kimliği ya da toplumsal cinsiyet kimliği *(gender identity)* ile cinsel kimlik *(sexual identity)* olarak ifade edilebilecek iki ayrı terime rastlanır (örneğin, Trew ve Kremer, 1998). (Türkçede ise bu karışıklık daha fazladır, çünkü *gender* ve *sex* sözcüklerini karşılayacak iki ayrı sözcüğümüz yoktur. Türkçe kaynaklarda genellikle gözlediğimiz bu terim karmaşasının burada da sürdüğünü gözlemek mümkündür, ancak cinsiyet kimliği ve cinsel kimlik olarak anlamını ayırmak yararlı olacak gibi görünüyor.) Cinsiyet kimliğiyle yukarıda değinilen anlam kastedilir, yani cinsiyet kimliği kişinin kendini kişilik ve davranış olarak belli bir cinsiyette hissetmesi ve ona göre davranmasıdır. Cinsel kimlik ise, daha çok tercih edilen cinsel yönelimi ifade etmek üzere kullanılır ve heteroseksüellik, homoseksüellik, biseksüellik, transeksüellik ya da aseksüellik olarak sınıflanması mümkündür. Heteroseksüel (karşıcinsel) yönelim, karşıt cinsiyetten bireylerin cinsel obje olarak görülmesini ifade eder. Homoseksüellik (eşcinsellik), kendi cinsiyetinden bireylerin cinsel obje olarak tercih edilmesi anlamına gelir ve kadınlar için lezbiyen *(lesbian)* erkekler için gey *(gay)* terimleriyle ifade edilir. (Türkçede eşcinsellik ve özellikle lezbiyen ile gey için çok sayıda –onlarca– terim vardır, ancak bunların yaygın kullanılan terimler olduğu söylene-

mez). Biseksüellik cinsel obje olarak her iki cinsiyetteki bireylerin de tercih edilmesi, aseksüellik hiçbir belirgin cinsel yönelimin olmaması ve transeksüellik de her bakımdan kendini diğer cinsiyetten biri olarak görme ve hissetme anlamına gelir. Travesti ise diğer cinsiyetten bireyler gibi giyinmeyi ve davranmayı benimseyen bireye verilen addır. Kavramlar zaman zaman örtüşüyor olsa da burada bu anlamıyla cinsel kimlik ya da cinsiyet kimliği konusuna girilmeyecektir.

İlgili kuramların ele alındığı bölümde üzerinde daha ayrıntılı durulacağı gibi, **toplumsal cinsiyet kimliğinin kazanılması** sürecinde genellikle birkaç aşamadan söz edilir. Kohlberg (1996), bilişsel gelişim kuramında bu sürecin üç aşamada tamamlandığını belirtir: Cinsiyet kimliği, cinsiyet kararlılığı, cinsiyet değişmezliği (aktaran Frable, 1997 ve Franzoi, 1996). **2 yaş** civarında çocuğun kendinin farkına varmasıyla cinsiyet anlayışı da gelişir. Henüz kendi cinsiyeti hakkında tutarlı bir görüş oluşturmamıştır, ama kadın ve erkeği ayırt edebilir. **3-4 yaş** civarında ise kendi cinsiyet kimliği oluşmuştur ve cinsiyetini doğru olarak söyleyebilir, ama hâlâ cinsiyeti kalıcı bir özellik olarak görmez. Cinsiyet kimliğinin tam olarak kazanıldığı **5-6 yaştan** sonra artık cinsiyet de değişmez bir özellik olarak görülmeye başlar. Frable'ın (1997) aktardığına göre, Eaton ve Vonbargen (1981) de, cinsiyet kimliğini kazanması için çocuğun dört görevi yerine getirmesi gerektiğinden söz ederler: Kendinin ve başkalarının cinsiyetini doğru olarak belirleme (etiketleme), cinsiyetin devamlı olduğunu anlama (kararlılık), cinsiyetin istendiğinde değişmediğini anlama (güdü) ve saç biçiminin ya da giysi şeklinin değişmesine rağmen cinsiyetin kalıcılığını kavrama (değişmezlik). Bu aşamalar birbirini izler, ama yaş ranjı konusunda farklı sonuçlar verilir.

Toplumsal cinsiyet rolleri

Rol terimi tiyatrodan ödünç alınmış sosyolojik bir terimdir. **Rol,** örgütlü sosyal bir yapı içinde bireyin bulunduğu pozisyonu, bu pozisyonla ilgili sorumlulukları, ayrıcalıkları ve diğer pozisyonlardaki insanlarla etkileşimi yönlendiren kuralları gösterir (Spence, 1985). Annelik, babalık, öğretmenlik, askerlik gibi fark-

lı rollerden söz edilebilir. Kadınlara ve erkeklere verilen farklı roller ise toplumsal cinsiyet rolleri olarak bilinir. Kadınların ve erkeklerin, toplumun yazdığı "senaryo"ya bağlı kalarak rollerini "oynamaları" beklenir. Toplumsal cinsiyet rolleri terimi, cinsiyet kalıpyargılarını ya da toplumun belirlediği cinsiyet farklılıklarını yansıtmak üzere kullanılır. Daha özelde, bu terim, geleneksel olarak kadınla ve erkekle ilişkili olduğu kabul edilen rolleri ifade eder.

Çocuklar, toplum tarafından kız ya da erkek olarak etiketlenmelerinin ardından cinsiyetin kültürel anlamlarını öğrenmeye ve kazanmaya başlarlar. Cinsiyetin kültürel anlamları, toplumsal cinsiyet rolleri olarak görülür. **Toplumsal cinsiyet rolü,** toplumun tanımladığı ve bireylerin yerine getirmelerini beklediği cinsiyetle ilişkili bir grup beklentidir. Kız ve erkek çocuklar sosyalleşme süreciyle, çeşitli nesneleri, etkinlikleri, oyunları, meslekleri ve hatta kişilik özelliklerini onlar için "uygun" ya da "uygun değil" olarak ayırt etmeyi öğrenirler. Toplumsal cinsiyet rollerinin kazanımıyla ilgili kuramsal açıklamalar daha sonraki bölümde de ele alınacaktır.

Binlerce yıldır kadınlar hakkında neler denmiş neler...
İşte onlardan biri:

KADIN KISMI
Zeus, bizlere en büyük kötülüğü
Kadınları yaratmakla yaptı.
İnsanın karısı yardım eder gibi
Görünse bile anlaşılır ki
Yardım mardım etmemiştir.
Hiç tad alamazsın karınla geçirdiğin günden.
Geçim sıkıntısını, tanrıların en berbadını,
Kapı dışarı etmek için kıçını kaldırmaz.
Tanrının lütfuyla ya da kocanın iyi niyetiyle
Evde huzur sağlanır, her şey yolunda gider
Sandığın an, karı bir kusur bulup kavga çıkartır.
Karı evdeyse bir arkadaşını davet edemezsin,
Oturup iki laf edemezsin, karı rahat bırakmaz ki.
En akıllı uslu görünen karı bile işi azıtır.
Boynuzlanan koca farkına varmaz, ama komşular
Bilir de, bir adam daha kurban gitti diye gülerler.
Her erkek, kusurlarını söyler başkasının karısının,
Ama kendi karısından söz edince över de över.
Hepimiz aldatılıyoruz, gel gör ki farkına varamıyoruz.
Zeus, bizlere en büyük kötülüğü
Kadınları yaratmakla yaptı.
Ayağımızın ucuna gülle bağlı bir zincir taktı,
Bir türlü kurtulamıyoruz
Taa ki bir karı yüzünden patlak veren
Büyük savaşta nice erkek gönüllü olarak
Vuruşup cehennemi boyladığından beri.

Semonides (MÖ 7. yüzyıl)
(Türkçesi: Talat S. Halman, 1996)

Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlığın ve erkekliğin sosyal ortamlarda ifade edilişidir. Cinsiyet rolü, kadına ve erkeğe uygun bulunan kişilik özellikleri ve davranışlar olarak ifade edilir ve kültürel beklentileri ifade eder. Bir erkek için uygun olduğu düşünülen davranışlar erkeksi (maskülen), kadınlar için uygun olduğu düşünülen davranışlar ise kadınsı (feminen) cinsiyet rolleri olarak adlandırılır (Rice, 1996). Bu kadınsı ve erkeksi rollerin, cinsiyetten bağımsız olarak bireylerin bulundukları ortama göre değiştiği de bildirilir (Echabe ve Castro, 1996). Kadınlar da erkekler de kendilerini mesleki etkinliklerinde daha erkeksi olarak ve yakın ilişkilerinde de daha kadınsı olarak algılarlar. Bu görüşle ilgili kuram (interaktif yaklaşım) ileriki konuda ele alınacaktır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin kazanımıyla ilgili çeşitli kuramlar vardır. Bunlar esas olarak cinsiyet tiplemesi (ya da cinsiyetleri ayrıştırma) süreciyle ilgili kuramlardır. Cinsiyete uygun tercihlerin, yeteneklerin, kişilik özelliklerinin, davranışların, kendilik kavramlarının kazanılması süreci, **cinsiyet tiplemesi (cinsiyetleri ayrıştırma–*sex-typing*) süreci** olarak adlandırılır (Bem, 1983). Toplumun cinsiyetlerden beklediği özellikleri kazanmış, toplumsal anlamda cinsiyetinin tipik bir bireyi olmuş, diğer bir söyleyişle cinsiyetleri ayrıştırma sürecini tamamlamış bireye de **cinsiyeti tipleştiren (cinsiyetleri ayrıştıran–*sex-typed*) birey** denir. Çocuğun, kültüründe "cinsiyete uygun" olarak tanımlanan kalıba nasıl uyduğunu açıklayan kuramlar çeşitlidir. Bir sonraki bölümde bu kuramlar incelenecektir.

Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları *(stereotypes)*

İnsanlar, gruplar hakkında **kalıpyargılar** geliştirme eğilimindedirler. **Kalıpyargılar,** bir gruba ilişkin bilgi, inanç ve beklentilerimizi içeren bilişsel yapılardır (Kunda, 1999). Irk, cinsiyet, yöre, ulus ve meslek grupları gibi çeşitli gruplardan olan insanların kategorileştirilerek aslında çok çeşitli özellikler gösterebilecekleri/gösterdikleri halde, hepsi aynı özelliği/özellikleri gösteriyor gibi düşünülmesi eğilimine **kalıpyargılı** düşünme denilir (Franzoi, 1996). Kalıpyargılar, belli bir grubun bütün üyelerinin özellikleri hakkındaki organize inançlardır (Golombik ve Fivush, 1996).

Kalıpyargılar, bir grubun ve üyelerinin zihinsel temsilleridir ve grup üyelerinin gerçek, değişmez özelliklerinden değil, o grubun sosyal ve ekonomik durumundan kaynaklanır (Augoustinos ve Walker, 1995). Kalıpyargılar özellikle hoşlanılmayan gruplara karşı kolaylıkla geliştirilirler ve bu grupların üyeleriyle karşılaşıldığında hemen uyarılarak onlara nasıl davranılacağını belirlerler. Kalıpyargılar, genellikle bilişsel kısa/kestiri yollar *(heuristics)* olarak işlevde bulunurlar; yani fazla düşünme gerektirmeden, karşılaşılan duruma uygunluğu araştırılmadan, özetle kısa yoldan kabul edilirler. İnsanlar, bireylere karşı kalıpyargıları doğrultusunda ve genellikle belirsiz ve genelleştirilmiş tepkiler verirler ve bu kalıpyargıların doğru olmayabileceğini genellikle dikkate almazlar.

Güçlü kalıpyargıların söz konusu olduğu kategorilerden biri de cinsiyettir. Toplumun, bir grup olarak kadınların ve bir grup olarak da erkeklerin göstermelerini beklediği özelliklere **toplumsal cinsiyet kalıpyargıları** denilir (Franzoi, 1996). Kadın ve erkek için uygun görülen rol ve faaliyetlere **cinsiyet rollerine ilişkin kalıpyargılar,** bir cinsiyeti diğer cinsiyete oranla daha az ya da daha çok nitelediği düşünülen özelliklere de **cinsiyet özelliklerine ilişkin kalıpyargılar** denilir (Şirvanlı-Özen, 1993). Kültürel farklılıklar olmakla birlikte, genellikle, kadınların ilgi ve bakım verici ve pasif olma gibi özelliklere sahip oldukları ve erkeklerin de aktif ve başarı yönelimli oldukları düşünülür.

Bu kalıpyargıların sürdürülmesinde ailenin ve diğer toplumsal kurumların yanı sıra kitle iletişim araçlarının, çocuk kitaplarının, reklamların, film ve kliplerin vb. de rolü vardır. Cinsiyet kalıpyargıları, ileriki konulardan biri olarak daha ayrıntılı ele alınacaktır.

Toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının kadına ve erkeğe yüklediği sorunlar

Kitabın son bölümü olarak özetle ele alınacak bir konu da kadının ve erkeğin toplum içinde cinsiyetlerinden kaynaklı olarak yaşadıkları sorunlardır. Kadın hareketinden sonra kadınların yaşadıkları sorunlar üzerinde dikkatle durulmaya başlamıştır. Farkında olunan ama her zaman sesli olarak ifade edilemeyen sorunların yanı sıra hiç farkına varılmadan sürüp giden sorunlar

üzerinde de cesaretle durulmaya ve ayrıntılı olarak betimleme ve açıklama yapılmaya başlamıştır. Özellikle feministlerin kılı kırk yararak irdeledikleri sorunlar üzerinde çeşitli kuramlar geliştirilmiş ve çok ayrıntılı fikirler üretilmiştir. Bu kadın hareketinin kadınların sorunlarını kökünden halledemediği, ama bu konularda daha dikkatli olunmasını sağladığı ve kamuoyunda bir duyarlık ve özellikle de kadınlarda bir farkındalık yarattığı söylenebilir.

Kadınlar sorun yaşarken elbette erkeklerin de yaşadıkları sorunlar olacaktır, ama bu sorunların kadınlarınki kadar çok ve derin olmadıkları söylenebilir. Son zamanlarda bir erkek hareketinden de söz edilmekle birlikte bu hareket henüz kadın hareketi kadar ses getirmemiş gibidir.

---

9 Mart 2000 Cumhuriyet, *s. 9*

Ankara (Cumhuriyet Bürosu)- 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde Türk kadınlarının sosyal, siyasi, ekonomik alanlardaki konumu yine değişmedi. Kadınların yüzde 97'si şiddetle iç içe yaşarken yüzde 20'si okuma yazma bilmiyor, yüzde 39'u işsiz.

Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün araştırmasına göre şiddet, çoğunlukla kadına eşi, erkek arkadaşı ya da diğer aile bireyleri tarafından uygulanıyor. Gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınları kapsayan araştırmada, kadınların yüzde 97'sinin aile içi şiddete maruz kaldığı belirlendi. Ailelerin yüzde 34'ünde fiziksel, yüzde 53'ünde ise sözlü şiddet var.

İstihdam Sorunu

Türkiye genelinde lise ve daha üstü eğitimli 15-24 yaş grubunda bulunan kadınların yüzde 49,6'sı işsiz. Kentli kadınlarda bu oran yüzde 37,4 iken kırsal alandaki kadınlar için yüzde 45,3'e ulaşıyor. Türkiye nüfusunun yarısını oluşturan kadınların yüzde 65-70'i sivil işgücü içinde yer alıyor. Çalışabilir kadınlardan ancak üçte biri çalışma alanında istihdam edilebilirken kadın işçiler en çok sırasıyla tekstil, tarım ve gıda sektörleri ile atölye ve ev işlerinde çalışıyorlar. Toplam 5 milyon sigortalının yüzde 12'si (600 bin kadın sigortalı) kadın işçilerden oluşurken toplam 2,5 milyon sendi-

kalı işçinin yüzde 12'si de (300 bin kadın sendikalı işçi) kadın işçilerden oluşuyor.

Üniversiteler

Üniversite ve diğer yüksek öğretim kurumlarında görev yapan 53 bin 805 öğretim elemanından 17 bin 828'i kadın, 35 bin 977'si erkek. Kadın öğretim elemanlarının tüm öğretim elemanlarına oranı ise yüzde 33,1'de kalıyor.

Kadın öğretim elemanlarının yüzde 8,5'i profesör, yüzde 6,5'i doçent, yüzde 10,7'si yardımcı doçent, yüzde 12,4'ü de öğretim görevlisi. Diğer kademelerde görevli kadınlar ise toplam öğretim elemanlarının yüzde 6,9'unu oluşturuyor. Akademik personelin yüzde 33'ünü oluşturan kadınlar dekan, rektör, bölüm başkanlığı gibi yönetici kadrolarda son derece düşük düzeyde temsil ediliyor.

Yargı organlarında kadın

60 üyeli Danıştay'ın 19 üyesi ve 2 başkan vekili kadın. 238 üyeli Yargıtay'da ise 15 kadın üye ve 32 daire başkanlığı içinde 1 kadın daire başkanı bulunuyor. 4'ü yedek 15 üyesi olan Anayasa Mahkemesi'nin de 2 asil 2 yedek 4 kadın üyesi var.

Kadınlar yüzde 65,6 oranında sağlık, yüzde 65,4 oranında avukatlık, yüzde 43,4 oranında da eğitim ve öğretim hizmetlerinde görev alıyorlar. Kamudaki kadınların yüzde 37,2'si ise genel idari hizmetler sınıfında çalışıyor. Kamuda çalışan 100 kadından 57'si, 24-35 yaş grubunda yoğunlaşıyor ve yüzde 44 ile ilk sırayı lise mezunları oluşturuyor. İkinci sırayı yüzde 15,2 oranı ile iki yıllık yüksek öğretim mezunları alıyor. Böylece orta kademede yoğunlaşan kadınların yükselme şansları da sınırlanıyor.

Kadınlar, ilk olarak 1933 yılında belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı aldılar. 1935 ara seçimleri, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verildiği ilk seçim oldu. Bu dönemde, 18 kadın TBMM'ye girerken 1939'daki seçimlerde, 400 milletvekili arasında 15 de kadın yer aldı. 18 Nisan 1999'daki seçimlerde ise 550 milletvekili sayısı olan Meclis'e sadece 22 kadın girebildi.

Kadınların da erkeklerin de toplumsal, ekonomik, psikolojik sorunları vardır. Bunların çoğu kadına ve erkeğe toplum tarafından biçilen rollere ilişkin yaşanan çatışmalardan kaynaklanır. Çoğu zaman toplumun beklentileri kadın ve erkek tarafından karşılanmak istenmez. Örneğin, başarılı ve mesleki gelişmeye güdülü bir genç kız, evlenip çoluk çocuk sahibi olması beklenirken üniversiteye gidip okumak, meslek ve kariyer sahibi olmak isteyince ailesiyle, toplumla ve kendisiyle çatışmaları başlıyor, bu da derin sorunlara neden oluyor. Eşi ve çocuklarıyla daha çok zaman geçirmek ve hobileriyle daha çok ilgilenmek isteyen bir erkek ise evinin ekmeğini kazanmak ve her zaman daha çok kazanmak zorunda olduğunu hissediyor ve bu sorumluluktan bunalabiliyor. Bu örnekler çoğaltılabilir. Kadının ve erkeğin karşısına sıklıkla bir çifte standart çıkıyor: Kadına başka, erkeğe başka kuralların işletilmesi. Bireyler, kendilerini gerçekleştirmek konusunda engellerle ve toplumun beklentilerini gerçekleştirmek üzere çeşitli yönlendirmelerle karşılaşıyorlar. Kimi için bu dayatmalar çok sıkıntı yaratmazken çoğu için bunlar gerçek birer sancılı zorlanmadır. Son bölümde bu konu belli yönleriyle işlenecektir.

Psikolojide ve sosyal psikolojide cinsiyet-toplumsal cinsiyet

Cinsiyet, çeşitli disiplinler tarafından ele alınan ve çok yönlü incelenen bir değişkendir. Psikolojinin yanı sıra, sosyoloji, antropo-

loji gibi sosyal bilimlerin ve biyoloji gibi fen bilimlerinin de inceleme alanı olmuştur. Çünkü toplum içinde belki de bu kadar çok kişiyi içine alan bir başka sınıflama yoktur. Toplumsal düzenlemenin her türlüsünde cinsiyetin etkisini ya da cinsiyete göre ortaya çıkmış bir farklılaşmayı görmek mümkündür. Psikolojide, özellikle de bazı alt dallarında cinsiyet daha çok ele alınır. Örneğin, sosyal psikoloji ve gelişim psikolojisi cinsiyet, toplumsal cinsiyet üzerinde önemle duran alanlardır. Eckes ve Trautner (2000), bu iki alt alanın birbirlerinden ayrı olarak cinsiyet üzerinde çalıştıklarını ve ayrı literatürler oluşturduklarını biraz da eleştirerek vurgulamış ve konuya farklı perspektiften ayrı katkıları olan bu iki alt disiplinin cinsiyet ilgilerini bütünleştirmeye çalışmışlardır. Klinik psikolojide de cinsiyet ve toplumsal cinsiyet önemli bir konudur, cinsiyet ile psikopatoloji ve tedavi yöntemleri ilişkisi üzerinde dikkatle durulur.

Psikolojide cinsiyet önemli bir demografik değişken olarak ele alınır. Bu kadar çok ele alınmasını, her araştırmada cinsiyetin bir değişken olarak incelenmesini eleştirenler de vardır. Bu tartışmaya ileriki konulardan birinde (cinsiyet farklılıkları) değinilecektir. Ancak geçmişte cinsiyetin, üzerinde duyarlıkla durulan bir değişken olduğunu söylemek kolay değildir. Aslında psikolojinin, yakın zamanlara kadar insanın tüm çeşitliliğine kapalı olduğundan, cinsiyetin yanı sıra ırk, sınıf, kültür, yaş, cinsel tercih vb. farklılıkları dikkate almadığından söz edilebilir (Burn, 1996). Klasik çalışmaların çoğunda, örneklemler sadece erkeklerden oluşturulmuştur. Batı'da yapılan önemli deneylerin çoğu sadece orta sınıf beyaz erkeklerden alınan verilerle yürütülmüştür. Bu durumu modern psikolojinin kurucusu olarak nitelenen Wundt'a kadar götürmek mümkündür; Wundt'un çalışmalarının erkek deneklerle yürütüldüğü görülür (Brannon, 2002). Muzaffer Şerif'in ünlü grup çatışması deneyleri, erkek çocuklarla yürütülmüştür (Şerif ve Şerif, 1996). Asch'ın ve Milgram'ın sosyal etki deneylerindeki deneklerin tümü erkektir (Banyard ve Grayson, 1996). Kohlberg'ün ahlak gelişimiyle ilgili kuramı hepsi erkek olan deneklerden alınan verilere temellendirilmiştir. Bu örnekleri artırmak mümkündür. Bunların bir kısmı, iyimser bir yorumla karıştırıcı değişkenlerin (araştırmaya konu olan davranış üzerinde etkisi olabi-

lecek, ama araştırıcının bu etkinin ortaya çıkarak sonucu belirsizleştirmesini istemediği başka değişkenlerin) kontrolüne atfedilebilir, ama öyle görünüyor ki erkeğin davranışı tüm insanların davranışlarını açıklamada bir standart olarak alınmıştır.

Araştırmalarda araştırmacı yanlılığı görüldüğünden söz edilir (Paludi, 1998). Örneğin, çocuğa ilgi ve bakım vermenin anneyle ilgili bulunması, bu davranışın "doğal olarak" kadın etkinliği olarak görülmesine, araştırmalarda operasyonel (işevuruk) tanımının bu şekilde yapılmasına yol açar. Bu cinsiyet kalıpyargılarının bir etkisidir ve araştırmaların hipotezlerinin, deseninin ve yorumlarının bu yönde yapılması sonucunu doğurur.

Günümüzde özellikle feminist psikologlar tarafından buna karşı çıkılıyor ve araştırmaların sonuçları bu bakımdan eleştiriliyor, yeni araştırmalar yapılarak eski bulgular gözden geçiriliyor. Araştırmalarda cinsiyet yönünden getirilecek deneysel kontrole (örneğin, kadın ve erkek katılımcı sayılarının eşitlenmesine) özellikle önem veriliyor. Ancak yine de zaman zaman psikoloji, cinsiyeti sosyal ve politik bağlamı göz ardı ederek ele aldığı ve bazen dolaylı da olsa mevcut kalıpyargıların pekişmesine yol açtığı için eleştirilir (Burr, 1998).

Minton (2000), 20. yüzyıla girerken, Amerika'da psikolojinin bağımsız bir bilim olmasının ve psikolojide erkek egemenliğinin gözlenmesinin cinsiyetin toplumsal cinsiyetteki değişimlerle ilişkilendirilebileceğini belirtmiştir. 20. yüzyıla girerken, Amerika'da cinsiyet idealleri değişmiş, "yeni kadın" ve "yeni erkek" tipleri ortaya çıkmıştır. Kadınlar eğitimde ve iş yaşamında daha çok yer almaya başlamışlardır; ekonomik bağımsızlık, toplumsal yaşama katılma ve politik bilinç kazanmışlardır. Orta sınıftan gelen erkekler ise, kadınların bu yeni pozisyonunu ve işçi sınıfından gelen erkeklerin de fiziksel güçlerini ve otoritelerine başkaldırmalarını kendi erkekliklerine karşı bir tehdit olarak algılamışlar ve erkekliklerıyle daha çok ilgilenir olmuşlardır. Bu da erkeklerin, daha önceki dönemlerde görülen saygılı ve duygularını sınırlayan erkek tipinden ilkel güdülerini sınırlamayan, yarışmacı sporlarla ilgilenen ve savaşçı bir erkek tipine doğru değişmelerine yol açmıştır. Minton'a göre, bu değişim psikolojide de yansımalarını bulmuş-

tur. Bu dönemde, psikolojide aşırı düzeyde erkek yanlığı vardır: Hall, Cattell ve James gibi ilk önemli psikologlar, erkek egemenliğini pekiştirici görüşleri savunmuşlardır. Örneğin Hall, bir üniversite rektörü olmasına ve kadın öğrencilerin üniversitede lisansüstü eğitim almalarını desteklemesine karşın, kadınların asıl sorumluluklarının annelik ve çocuk bakımı olduğunu ve bu yönde eğitilmeleri gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, Hall, erkek çocukların okulda, çoğu kadın olan öğretmenleri tarafından ve evde de anneleri tarafından eğitilmelerinin, erkeklerin kadınsılaşmasıyla sonuçlanması tehlikesine karşı erkek çocuklarında saldırgan faaliyetlerin teşvik edilmesini de savunmuştur. Benzer görüşleri bazı diğer erkek psikologlar da ifade etmişlerdir.

Bilimsel sonuçların cinsiyet yönünden yanlı olmasını önlemenin bir yolu, yöntemsel iyileştirmelerin sağlanmasıysa, diğer bir önemli yolu da toplumsal cinsiyetle ilgili araştırmaların sürdürülmesidir. Toplumun kadın ve erkeğe yüklediklerinin, geleneksel cinsiyet rollerinin insanlara getirdiği sınırlamaların ve yarattığı sorunların daha iyi anlaşılması için toplumsal cinsiyet araştırmalarına önem verilmesi gerekir.

Sosyal psikolojide, günümüzde, özellikle toplumsal cinsiyet üzerinde çok duruluyor. Ancak, kalıpyargılar, ayrımcılık, önyargılar sosyal psikolojinin eski konularından olmasına karşın cinsiyet temelli, özellikle de kadınlara yönelik kalıpyargılar, ayrımcılık gibi konular ancak kadın hareketinden sonra, yani 1960'ların sonunda ve 1970'lerde ele alınmaya başlanmıştır (Burn, 1996). Daha önceleri kadın psikolojisiyle ilgilenen bazı dernek ve konseyler tarafından defalarca yapılan başvurulara karşın Amerikan Psikoloji Birliği (APA), ancak 1973'te Kadın Psikolojisi Topluluğu'nu (Society for the Psychology of Women) 35. Bölüm *(division)* olarak kabul etmiştir (Brannon, 2002). Bu 35. Bölüm, günümüzde kadın çalışmalarının yanı sıra başka disiplinlerin de katkılarıyla cinsiyet ve toplumsal cinsiyet konusunda çeşitli araştırmalarla ilgileniyor. Daha sonra 1995'te de Erkekler ve Erkeksilik Hakkındaki Psikoloji Çalışmaları Topluluğu (Society for the Psychological Study of Men and Masculinity) APA içinde 51. Bölüm olarak kabul edilmiştir (Brannon, 2002).

Sosyal psikolojinin toplumsal cinsiyetle ilgilenmesinin kısa tarihçesi

Sosyal psikolojinin toplumsal cinsiyeti ele alma öyküsüne bakıldığında bazı dönemlerden söz edilebilir (Trew ve Kremer, 1998). Önceleri (1900'lerin başında), cinsiyet sadece bir denek değişkeni olarak görülmüş, kadınlarla erkekler arasındaki farklılıklar bireysel farklılıklar olarak ele alınmış, kadınsılık ve erkeksilik diğer bireysel farklara benzer şekilde ölçülmeye çalışılmıştır. 1930'lardan 1970'lere kadar toplumsal cinsiyet, kişiliğe yansıyan tek boyutlu psikolojik bir özellik olarak görülmüştür. Bu boyutun bir ucunda erkeksilik, diğer ucunda kadınsılık vardır. İnsanların cinsiyetlerine paralel olarak bu uçların birinde yer almaları gerektiği düşünülmüştür. 1970'lerden sonra ise kadınsılık ile erkeksiliğin tek bir boyut olduğu fikrine karşı çıkılmış, kadınsılık ve erkeksiliğin birbirinden bağımsız olduğu kabul edilmiş ve yaygın kabul gören androjen kavramı ileri sürülmüştür. (Androjenlik kavramına ileride, Bem'in toplumsal cinsiyet şeması kuramıyla bağlantılı olarak değinilecektir.) Bu görüşe uygun ölçekler geliştirilmiştir. Bu ölçeklerden en yaygın kullanılanı, hatta günümüzde bile en çok kullanılanı, Bem Cinsiyet Rolü Envanteri'dir. Bu yaklaşım 1980'lerde eleştirilmeye başlanmıştır, bu ölçeklerin ve androjen kavramının daha önceki kadınsılığın ve erkeksiliğin tek bir boyut olduğunu kabul eden yaklaşımdan esasen çok da farklı olmadığı, erkeksilik ve kadınsılığın hâlâ değişmez bireysel eğilimlerle tanımlandığı ileri sürülmüştür. 1980'lerde ise cinsiyete sosyal bir kategori olarak bakılmaya başlanmış ve toplumsal cinsiyet kalıcı kişilik özelliği olarak değil, bir süreç olarak ele alınmıştır. Bu bakış açısıyla cinsiyet, dinamik ve duruma bağlı olarak belirlenen bir özellik olarak düşünülmüş, kadın ile erkek arasındaki farklılıklar toplumdaki göreli prestij ve güçleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu tür toplumsal gerçekliklerin bireyin nasıl düşüneceğini, davranacağını ve hissedeceğini etkilediği kabul edilmiştir. 1990'larda ise, daha önceki çok sayıdaki kurama, toplumsal cinsiyeti kişilerarası düzeyde ya da benlik düzeyinde ele alan yeni kuramlar eklenmiş, benlik kavramı ağır basmaya başlamıştır.

Toplumsal cinsiyetin, cinsiyet rollerinin gelişimini ve cinsiyet farklılıklarını açıklayan çok sayıda kuram vardır. Bu kuramların önemli bir kısmı hemen sonraki bölümde ele alınacaktır.

Sosyal psikolojinin toplumsal cinsiyet yaklaşımı

Eckes ve Trautner (2000), sosyal psikolojinin toplumsal cinsiyete ilişkin yaklaşımının iki yönünden söz ederler. Sosyal psikolojide, toplumsal cinsiyet ya **birey merkezli** olarak ya da bir **sosyal kategori** olarak ele alınır.

Birey merkezli yaklaşımlarda cinsiyet ya bir denek değişkeni olarak ya da bir kişilik değişkeni olarak ele alınır. Denek değişkeni olarak cinsiyeti inceleyen çalışmalarda, daha çok cinsiyet farklılıkları üzerinde durulur; kadın ve erkeğin zihinsel yetenekleri, kişilik özellikleri ve sosyal davranışları bakımından farklı olup olmadıkları ve farklıysalar ne kadar farklı oldukları incelenir. Kişilik değişkeni olarak cinsiyet üzerinde duran araştırmalarda ise, temel kavramlar olarak kadınsılık, erkeksilik ya da ikisini de içeren androjenik ele alınır; bunlarla ilgili kuramlar oluşturulur, ölçekler geliştirilir ve temel kavramların akıl sağlığı, sosyal uyum ve ilgili diğer davranışlar üzerindeki katkısı üzerinde durulur.

Cinsiyetin bir sosyal kategori olarak ele alındığı yaklaşımda ise, sosyal bağlamlardaki toplumsal cinsiyet tiplemeli davranışlar üzerinde odaklanılır. Bu görüşe göre, bireyin duygu, düşünce ve davranışları, kadın ve erkek arasındaki kategorik ayrıma bağlı sosyal ve kültürel faktörler tarafından büyük ölçüde etkilenir. Bu faktörler, kadın ve erkek arasındaki işbölümünü, kadın ve erkek hakkındaki inançları, kadına ve erkeğe yönelik tutumları ve cinsiyetle ilişkili sorunları içerir.

2. Bölüm

Toplumsal Cinsiyetle İlgili Kuramlar

Toplumsal cinsiyetin kazanımına ve cinsiyetler arası farklılıkların açıklanmasına ilişkin çeşitli kuramlar vardır. Kuramlar, bilindiği gibi, olay ve durumların, psikolojide davranışın, nasıl ve niçin ortaya çıktığını açıklayan bir grup fikirdir. Psikolojide davranış terimi, hem açıkça gözlenebilen hareket ve eylemleri hem de dolaylı olarak ölçülebilen, doğrudan gözlenemeyen tutum, kişilik gibi içsel özellik ve süreçleri karşılamak üzere kullanılır. Diğer bilim dallarında olduğu gibi psikolojide de kuramlar önemlidir. Kuramlar, dünyayı anlama çabalarının, karışık, yararsız ve birbiriyle ilişkisiz uğraşlar olmaları yerine belli bir olguyu anlamaya yönelik sistemli ve organize çalışmalar olmalarını mümkün kılar. Aynı konuda birçok kuram görmek mümkündür. Örneğin, cinsiyet rollerinin gelişimini açıklayan pek çok kuram vardır: Psikanalitik kuram, bilişsel gelişim kuramı, sosyal öğrenme kuramı, toplumsal cinsiyet şema kuramı gibi. Bu farklı kuramlar birbirlerini yanlışlamazlar, aynı davranışın farklı yönlerine ışık tutarlar. Bazı yönlerden çelişir gözükseler bile çoğu zaman birbirlerini tamamlarlar.

Bu bölümde toplumsal cinsiyetin kazanımıyla ve cinsiyetler arasındaki farklılıklarla ilgili kuramlardan en yaygın olanları ele alınacaktır. Psikanalitik, biyolojik, sosyobiyolojik, sosyal öğrenme, bilişsel gelişim, toplumsal cinsiyet şeması, toplumsal cinsiyet şemasıyla bilgi işleme, sosyal rol ve benlik sunumu kuramlarına yer verilecektir. Bunların bir bölümünü daha geniş kuramlar

ve genel yaklaşımlar olarak nitelemek mümkündür; örneğin, psikanalitik, biyolojik ve sosyal inşacılık yaklaşımları gibi.

Psikanalitik kuram

Freud'un görüşlerine dayanan psikanalitik yaklaşım, toplumsal cinsiyetin gelişimine ilişkin olarak getirilen ilk kuramsal açıklamalardan biridir. Daha sonraki izleyicileri tarafından Freud'un cinsel gelişim ve cinsiyet rolünün kazanımı hakkındaki görüşleri gözden geçirilmiş ve yeni düzenlemeler yapılmıştır. Burada önce Freud'un kuramı kısaca açıklanacak ve sonra da eleştirilere kısaca yer verilecektir.

Freud'un toplumsal cinsiyetin oluşmasına ilişkin kuramı, libido kavramlaştırmasına dayanır. Libido, biyolojik ve toplumsal cinsiyeti organize eden, biyolojik temeli olan cinsel enerjidir. Freud, libidoyu erkek cinsel organını merkeze alarak *(phallocentric)* açıklamıştır.

Toplumsal cinsiyetin kazanılmasında üç dönem

Freud'un psikoseksüel gelişim kuramı yaygın olarak bilinen gelişim kuramlarından biridir. Freud, psikanalitik yaklaşımın bir bölümünü oluşturan bu kuramında bireylerin psikoseksüel gelişimi beş dönemde tamamladıklarını söyler: Oral, anal, fallik, latent ve genital. Oral dönemde (0-18 ay arası) bebeğin ilgisi ağız bölgesindedir ve ağızla ilgili etkinlikler (emme, ağza alma) haz sağlar. Anal dönemde (1,5-3,5 yaş arası) ilgi anüstedir (makattadır), dışkılama ve ilgili süreçler önemlidir. Fallik dönemde (3-5 yaş arası) ilgi, henüz yetişkinlik düzeyinde olmamakla birlikte, cinsel organa yönelir. Latent dönemde (5-13 arası) cinsel ilgiler ve güdüler azalıyor, hatta kayboluyor gibi görünür. Genital dönemde (12-13 yaştan sonra) ise cinsel dürtüler yeniden cinsel organ odaklı ve yetişkin cinselliği anlamında ortaya çıkar; bu, psikoseksüel dönemlerin sonuncusudur. Bu gelişim dönemlerinin hemen her birinde bireyin psikolojik enerjisi ve cinsel ilgisi (libido) bedeninin belli bir bölgesine yönelir ve birey sağladığı doyumun düzeyine (az ya da çok oluşuna) göre ya o dönemde takılır ya da bir sonraki döneme kısmen veya tamamen geçebilir.

Freud'un bu psikoseksüel gelişim kuramına ilişkin bilgileri herhangi bir psikolojiye giriş kitabında bile (örneğin, Morris, 2002) bulmak mümkündür, ama burada geniş olarak ele alınmayacak, kitabın konusu gereği sadece toplumsal cinsiyetin gelişimiyle ilgili görüşleri üzerinde durulacaktır.

Freud'un kuramında toplumsal cinsiyetin kazanımına ilişkin üç dönem görülür (Fast, 1993): Çocukların cinsiyetler arasındaki farklılıkların farkında olmadıkları dönem, farklılıkları anlamaya başladıkları dönem ve ödipal dönem. Bu dönemlerin özellikleri aşağıda özetlenebilir: (Fast, 1993; Freud, 1965/1969; Golombok ve Fivush, 1996).

İlk dönemde (bu dönem oral ve anal dönemleri içerir), doğumdan itibaren erkek ve kız çocukların cinsiyet ve toplumsal cinsiyet deneyimleri aynıdır. Erkek çocuklar, yaşama erkek anatomisine sahip olarak başlarlar, libidoları erkek cinsel organıyla, yani penisle bağlantılı olarak erkektir ve anneleriyle lişkileri de karşı cins ilişkisidir. Kız çocukları anatomik olarak iki cinsiyetlidir; dişilik organı olarak vajinaları, erkeklik organı olarak da klitorisleri vardır. Yaşamın başında kız çocukların deneyimleri içinde sadece klitoris yer alır, libidoları bununla ilişkili olarak erkektir ve anneleriyle ilişkileri yine karşı cins ilişkisidir. Yani ilk dönemde kız çocukların da erkek çocukların da cinsiyetleri erkektir ve toplumsal cinsiyetleri de erkeksidir. Bu dönemin başında (oral dönemde) çocuk, annesinin kendisinden ayrı olduğunun farkında değildir, anesinin memesinin kendisinin bir parçası olduğuna inanır. Bu nedenle de anne ile çocuk arasında beslenmenin ne zaman ve ne kadar süre olacağı konusunda bir çatışma yaşanır. Bu çatışmanın çözülmesi, gerçeklik sınama ve rasyonellik kaynağı olan egonun gelişimini sağlar. Dönemin ikinci bölümünde (anal dönemde) ise çocuk ile ana-baba arasında yeni bir çatışma yaşanır: Tuvaletin ne zaman ve nereye yapılacağının kontrolü. Bu çatışma da çocuğun anal kontrolden hoşlanmasıyla çözülür.

18-24. aylarda başlayan **ikinci dönemde** (fallik dönemin ilk bölümü) çocuklar, kadın ve erkek arasındaki farklılıkları anlamaya başlar ve 5 yaş civarında da cinsel kimlikleri oluşur. Freud'a göre, yine erkeklik merkezdedir ve sevgi objesi yine annedir.

Çünkü çocuklar yalnızca bir cinsiyeti bilirler: erkek. Çocukların anlayışına göre, cinsiyet farkı penise sahip olmak ya da olmamak sorunudur. Freud'a göre, erkek çocuklar kızların kendilerinin sahip oldukları penise sahip olmadıklarını görürler ve kendilerinin de bu organı kaybedebileceklerinden korkarlar (kastrasyon anksiyetesi). Erkek çocuklar babalarının fiziksel ve cinsel olarak daha güçlü olduklarını görürler ve eğer cinsel ilgilerini annelerine yöneltirlerse babalarının onları kastre (hadım) edeceğinden korkarlar. Bu dönemde kız çocuklarının gelişimleri daha da karmaşıktır. Freud'a göre, kız çocukları penisleri olmadığı için kendilerinin cinsel organlarının olmadığını ya da çok basit bir organları (klitoris) olduğunu düşünürler; bu durumu kayıp olarak görürler ve kıskanma duygularıyla tepkide bulunurlar, bu eksikliği telafi etmek isterler ve gizliden gizliye bir gün penise sahip olacaklarını (belki de içerde bir tane vardır ve büyüyecektir) ümit ederler (elektra kompleksi). Hayal kırıklığı ve öfkeyle annelerinden babalarına yönelirler, çünkü anneleri onlara erkek çocuklara verdiklerinden vermemiştir ve zaten anneleri de eksiktir, onların da penisleri yoktur. Anneden uzaklaşıp babaya doğru olan bu yönelişleri onların heteroseksüel anlamda kadınsılık yoluna girişlerinin başlangıcıdır.

Toplumsal cinsiyet rolünün kazanımının **üçüncü döneminde**, yani ödipal dönemde, anneleri için babalarıyla erkeklik yarışına giren erkek çocuklar, kastrasyon (hadım edilme) korkusuyla babalarıyla olan çekişmelerinden ve annelerine olan cinsel yönelimlerinden vazgeçer, babalarıyla özdeşleşirler. Böylece daha geniş sosyal dünyada erkek ve erkeksi olarak kendilerine uygun yerlerini alırlar. Ödipal çatışmanın çözülmesiyle ahlaki yargılamanın kaynağı olan süperego (üst benlik, vicdan) da gelişir. Kız çocuklar ise, babalarıyla yeni ilişkilerinde, önce babalarının onlara istedikleri penisi vereceğini umarlar. Ancak sonra bu istekten, ilişkili davranışlardan ve saldırganlıktan yavaş yavaş vazgeçerler ve babalarıyla pasif, kadınsı bir ilişki içine girip ondan bir bebek sahibi olmayı istemeye başlarlar. Kız çocuklarının babaları için anneleriyle yarışmalarında, erkek çocuklarında söz konusu olan kastrasyon korkusu yoktur, çünkü o zaten penise sahip değildir,

annesi de zaten eksik ve zayıftır. Freud'a göre, kız çocuklarının anneleriyle tamamen özdeşleşme zorunlulukları olmadığı için süperegoları da erkek çocuklarınki kadar gelişmemiştir. Bu nedenle, Freud'a göre, kadınlar hem cinsel hem de ahlaki olarak erkekler kadar üstün değillerdir.

Kuramın genişletilmesi

Freud'un erkek hastalarında gözlediği çocuk doğurmak, bir erkekten hamile kalmak, cinsel ilişkide kadın rolü almak gibi gizli istekler, tamamen erkek cinsel organına temellendirdiği bu kuramına uymaz. Bu nedenle Freud, kuramına yeni bir boyut eklemiştir (Fast, 1993): **İki cinsiyetlilik**. Freud, her insanda, doğumla başlayan ve yaşam boyu süren, biyolojik temelli kadınsı ve erkeksi bir yön bulunduğuna işaret etmiştir. Esasen bu iki cinsiyetliliğin hem kadında hem erkekte bulunduğunu ifade eder. Ancak, kızlar için iki cinsiyetlilikten zaten cinsiyet gelişimini kavramlaştırırken daha önce söz ettiği için, bu yeni iki cinsiyetlilik kuramını sadece erkeklere uygulamıştır. Bu iki cinsiyetliliğin kadınsı yönü, erkeklerde babayla ilişkilerinde kadın rolü alma istekleriyle ifade bulur. Bu durum, Freud'a göre, erkek hastaların cinsiyet farklılığı ve ödipal dönem sorunlarıyla bağlantılıdır. Erkek çocukları erkek olduklarını fark ettiklerinde, kadınsılık önemli hale gelir, çünkü onlar erkek olarak kadınsı olma fırsatını kaçırırlar. Ödipal dönemde erkek çocuk-baba ilişkisi önemli hale geldiğinde, erkek çocuklar, bu dönemin erkeklik rekabetine girmeden önce babalarıyla kadın olarak ilişki kurmaya çabalarlar. Freud, çatışmanın bu yanlış çözümüne, erkek hastalarının klinik gözlemlerinde rastladığını belirtmiştir.

Eleştiriler

Freud'un bu kuramı, ilk dönemden itibaren eleştirilmiş ve yeniden formüle edilmiştir (aktaran, Bussey ve Bandura, 1999; Fast, 1993; Golombok ve Fivush, 1996). Öncelikle kızların toplumsal cinsiyet gelişimine ilişkin yaklaşımı çeşitli yönleriyle eleştirilmiştir. Özellikle kızların penisleri olmayışına tepkileri (penis kıskançlığı), erkeklerin vajinalarının olmayışına tepkileri (rahim kıs-

kançlığı), kızların süperegolarının erkek çocuklarınkinden daha zayıf oluşu gibi görüşleri sorgulanmıştır. Erkeklerin toplumsal cinsiyet gelişimleriyle ilgili açıklamaları genellikle doğru kabul edilmesine karşın son zamanlarda eleştirilmeye başlanmıştır. Rahim kıskançlığı, cinsiyet gelişiminde içsel süreçlerin ve çevresel etkilerin rolü, erkek çocuk ile baba arasındaki ilişki gibi konular yeniden ele alınmıştır.

Bu eleştirilerin bir bölümü Freud'un izleyicilerinden gelmiştir (Golombok ve Fivush, 1996). Örneğin, Freud'un öğrencisi psikanalistlerden **Helene Deutsch**, **Karen Horney** ve **Clara Thompson**, penis kıskançlığının biyolojik nedenli olmadığını, erkeğin sosyal gücünden ve kontrolünden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. **Erik Erikson** ise, kadınların penis kıskançlığı geliştirmediklerini, aksine vücutlarından hoşnut olduklarını ama erkeklerin doğurgan kadının yaratıcılık yeteneğini kıskandıklarını ileri sürmüştür.

Freud (1965/1969), "anatomi kaderdir" anlayışına sahiptir ve bunu da ağırlıklı olarak kadınların penis kıskançlığıyla açıklar. Freud'a göre kadınların, erkeklerin sahip olduğu ama tüm çabalarına karşın edinemedikleri penise imrenmelerinin, daha doğrusu penis kıskançlıklarının çeşitli doğurguları vardır: Cinsel soğukluk, sevilmeye sevmekten daha çok ihtiyaç duyma, fiziksel olarak kendini beğenmişlik, utangaçlık, zayıf sosyal ilgiler ve değişime direnç.

Kendisi de bir psikanalist olan **Chodorow** (1998), kadın ve erkeğin cinsiyet rollerini kazandıkları "farklılaşma *(differentiation)*" sürecini, "anneden ayrılma-bireyleşme-bağımsız olma" bağlamında inceleyerek yeniden ele alır. Chodorow'a göre, farklılaşma çocuğun ilk bakıcısı olan anneyle ilişkilerinde olur. Çocukta farklılaşma, annesinin kendisinden farklı olduğunu, kendisi olmadığını algılamasıyla başlar. Annesinin kendisi olmadığını algılaması, çocuğun dünyanın diğer bölümünden ayrı olarak kendinin farkına varması anlamına da gelir. Anneden farklı olma, ayrı bir birey olma süreci kız ve erkek çocuk için farklı dinamikler içerir. Anne bir kadın olduğundan, bu süreç erkek çocuk için daha problemlidir, çünkü bir erkek çocuğun kendinin kadın olma-

dığını, anne olmadığını öğrenmek zorunda olması anlamına gelir. Çocuğun ilk dönemlerinde annenin önemi ve önceliği fazla olduğu ve erkek çocuğun dünyasında somut, gerçek ve uygun bir erkek figürü henüz bulunmadığı için erkeksi olmak kadın olmamakla, anne olmamakla tanımlanır. Bu ilk gelişimsel öğrenmenin sonucu olarak, erkekler için cinsiyet farkının ortaya konması, iki cinsiyet ve kadınsılık-erkeksilik arasında kesin sınırların olması çok önemlidir. Erkek çocukları ve erkekler, kendilerindeki kadınsı özdeşimleri ve kadınsı duyguları şiddetle reddederler; bu tür özellikleri tehdit edici, dolayısıyla kaygı verici bulurlar. Kız çocuklar için ise cinsel kimliği kazanmak daha az problemlidir, çünkü kız çocukları annenin devamı olarak ve ona benzeyerek büyürler. Kız çocuklarının kendilerini, farklılığı vurgulayarak, "erkek olmayan" şeklinde tanımlamaları gerekmez, kendilerini "kadın olan ben" olarak tanımlayabilirler. Kız çocuklarının cinsiyet kimliklerinin kabulünde karşılaşacakları en önemli güçlük, anneye benzememek çabasından ziyade, toplum içinde zayıf konumda olan kadın ve anne figürüyle özdeşimden kaynaklanabilir; çünkü, annelik ve kadınsılık önemli ama değersiz bulunur; annenin kendisi de genellikle toplumsal ve kültürel değeri ve gücü (daha doğru bir deyişle, değersizliği ve güçsüzlüğü) nedeniyle bir çatışma yaşar. Toplum içinde güçlü ve baskın konumda olan erkek, bu gücünü gelişimsel çatışmalarını bastırmak için kullanarak, erkeksiliği "insan olma" ile eşdeğerde tanımlar ve kadını da erkek olmayan şeklinde betimler. Chodorow'un görüşleri, Freud'un kuramına yönelik önemli ve çarpıcı eleştiriler olarak değerlendirilmekle birlikte tıpkı onun görüşleri gibi biyolojik açıklamalar getirmekle ve görgül kanıtları olmamakla eleştirilmiştir. (Bussey ve Bandura, 1999; Golombok ve Fivush, 1996).

Gilligan (1993) da Freud'un, yanı sıra diğer gelişim kuramcılarının –örneğin, Piaget, Kohlberg–, kadının moral gelişimini erkeğe kıyasla tamamlanmamış ve daha az gelişmiş olarak nitelemelerine karşı çıkar. Kadınların kendilerini ilişkiler çerçevesinde, anne, eş, âşık vb. olarak tanımladıklarını ve ahlaki yargılamalarını da bu çerçevede, sorumluluk ve bakım verici olmaya göre yaptıklarını vurgular. Buna göre, kadınlar ahlaki olarak aşa-

ğı, eksik, tamamlanmamış değil, sadece bu şekilde yorumlarda bulunan erkek kuramcıların erkek standartlı açıklamalarından "farklı"dırlar.

Freud'un kuramı bazı feministler tarafından da benimsenmekle birlikte "anatomi kaderdir" görüşü nedeniyle sıklıkla eleştirilmiştir. Ayrıca, bu kuramın görgül desteklerinin olmadığından ve öngörülerinin görgül olarak test edilmesinin güçlüğünden de söz edilmiştir (örneğin, Golombok ve Fivush, 1996).

Bem'in (1983) belirttiği gibi, psikanalitik kuram artık araştırıcı psikologlar arasında popüler olmamasına rağmen, psikoloji disiplini dışında en çok tanınan kuramlardan biridir. Ayrıca, Bem (1993), Freud'un görüşlerini, çok eskilere dayanan, Yunan uygarlığının önemli filozoflarının (örneğin, Platon ve Aristoteles) görüşlerinde ve dinlerde bile kökleri belirlenebilen erkek merkezliliğin *(androcentrism)* devamı olarak değerlendirmiştir.

Biyolojik açıklamalar

Aşağıda, cinsiyet farklılıklarını biyolojik faktörlere (üreme organlarına, hormonlara, beyin yapısına vb.) dayanarak açıklayanların görüşleri, bu görüşleri eleştirel bir yaklaşımla anlatan Nielsen'den (1990) aktarılarak ilgili bazı araştırma sonuçları da verilecektir.

Kadın ile erkek arasında gözlenen farklılıklara bazı bilim adamları özellikle bazı biyolog ve hekimler, tarih boyunca ilginç açıklamalar getirmişlerdir. Kadını, erkekten daha sevecen, kıskanç, sinirli, utanması ve kendine saygısı olmayan, kandıran gibi özelliklerle tanımlayan Aristoteles, bu özellikleri bir tür salgıya (safra, kan, balgam ve sevda salgısı) bağlar.

Annelik içgüdüsünün beynin bir bölgesinde yer aldığı ya da üreme organlarında bulunduğu da ileri sürülmüştür. 19. yüzyılın ortalarında ise, yüksek zihinsel işlemlerin merkezi olarak görülen ön beyin loblarının erkeklere kıyasla kadınlarda daha küçük ve daha az kıvrımlı olduğu, buna karşılık algılama gibi daha basit zihinsel süreçlerin merkezi olarak kabul edilen yan lobların kadınlarda daha büyük olduğu ileri sürülmüştür. Bazıları bu cinsiyet farklılıklarının fetüsün beyninde de görülebildiğini ileri sür-

müştür. Daha sonra beynin yan loblarının yüksek zihinsel işlemlerin ve ön loblarının da görece daha az önemli işlemlerin merkezi olduğu ileri sürülünce öncekinin tersine bu kez kadınların beyinlerinin ön loblarının büyük, ama yan loblarının küçük olduğu belirtilmiştir. Daha yakın bir tarihte, 1977'de, bile erkeğin mimarlıkta, mühendislikte ve sanatta daha büyük başarıları olduğu, bunun da erkeklik hormonlarından ve beyin performansının erkeklerde daha üstün olmasından kaynaklandığını söyleyenler olmuştur.

Beyinle ilgili açıklamalar

Beynin yapısını temel alan biyolojik açıklamalar, kadın ve erkeğin beyin yapılarının farklı olduğunu ve bunun da bilişsel işlevlerde farklılaşmaya yol açtığını ileri sürer. Beyin sağ ve sol hemisfer *(brain lateralization)* olarak ele alınır ve bu iki hemisferin farklı işlevlerde özelleştikleri, bu bakımdan bir asimetri olduğu kabul edilir. Bu sonuç, korpus kollosumu (iki hemisferin bağlantısını sağlayan doku) zedelenen hastalarda beynin iki hemisferinin aynı anda kullanılamadığı bulgusuna dayanır. Bu sonuca dayanarak, kadın ve erkekte beynin iki hemisferinin işlevlerinin gelişmesinin farklı olduğu ve kadınlarda bu işlevlerin gelişmesinin görece daha zayıf olduğu kabul edilir. Kadınların beyin hemisferlerinin bilişsel işlevlerde daha az özelleşmeleri nedeniyle de bilişsel performanslarının erkeklere göre daha zayıf olduğu ileri sürülür (Levy, 1972; Star, 1979; aktaran, Nielsen, 1990). Kadınların sözel yeteneklerinin erkeklere göre daha gelişmiş olmasının, buna karşılık erkeklerin mekânsal işlemlerde daha yetenekli olmalarının, yine beyin özelleşmesine dayanan ama ters yönde bir ilişki olduğunu kabul eden başka bir açıklaması daha vardır. Bu kez kadınların sağ-sol beyin özelleşmesinin daha fazla olduğu ileri sürülmüş, bu da sözel yeteneklerde özelleşme gerekliyken mekânsal yeteneklerde gerekli olmadığına bağlanmıştır (Buffery ve Gray, 1972; aktaran, Nielsen, 1990). Gerçekte kadın ile erkeğin bilişsel işlevlerindeki (konuşma, matematik vb.) farklılık fazla değildir ve bu araştırıcıların cinsiyet kalıpyargılarının etkisinde kaldıklarından söz edilebilir (Nielsen, 1990).

Biyolojik açıklamaları destekleyen ya da bu açıklamalara karşı çıkan araştırma sonuçları da vardır. Aşağıda bunlardan bazıları verilecektir.

Benbow ve Lubinski (1972), erkeklerin matematikteki üstünlüklerini beyin loblarının farklı faaliyetlerine bağlarlar. Matematikte üstün yetenekli 13 yaşındaki çocuklarla yürütülen boylamsal araştırmada, erkeklerin kızlardan matematik, uzaysal ve mekanik muhakeme (*reason*-akıl yürütme) yeteneklerinde daha üstün oldukları ama sözel muhakemede aralarında fark olmadığı bulunmuştur. Benbow ve Lubinski, bu sonuçları beynin sağ hemisferinin özelleşmesine bağlamış ve daha önce Geschwind ile Behan tarafından ileri sürülen, doğum öncesindeki yüksek testosteron düzeyinin sağ hemisferin özelleşmesini artırdığı kuramıyla ilişkilendirmişlerdir. Ancak bu araştırma sonuçları, Hyde (1997) tarafından eleştirilmiştir. Hyde, kendisi ve arkadaşlarının genel nüfus üzerinde yapılan çeşitli araştırma sonuçlarına uyguladıkları meta-analizler sonucunda, ilk ve orta okulda matematik yeteneklerde cinsiyet farklılığının görülmediğini, bu farkın lise ve üniversite düzeyinde ortaya çıktığını ve çok büyük bir fark olmadığını belirtmiştir.

Toplumsal cinsiyet farklılıklarının nedeninin biyolojik farklılıklar olup olmadığı sorusuna (Walsh, 1997), Reinisch ve arkadaşları (1997), yaşamının ilk yılındaki pek çok bebeğin taramasını yaptıkları çalışmalarına dayanarak "evet" cevabı vermişlerdir. Fiziksel gelişimin kritik bazı adımlarının (örneğin gülümseme, başı kaldırabilme, desteksiz oturabilme ve yürüyebilme vb.) kazanım hızlarındaki cinsiyet farklılıklarının (bunlar çoğunda iki-beş günlük farklılıklardır) kız ve erkek çocuğun farklı kişilik özelliklerini edinmelerine yol açtığı ileri sürülür. Bu hız farklılıklarının kız çocuklarının sosyal ama erkek çocuklarının daha bağımsız olmasına zemin hazırladığını, bu nedenle de yaşamın ilk dönemlerinde biyolojik farklılıkların önemli olduğunu, ama biyoloji ve çevre etkileşiminin yaşamın sonraki dönemlerinde davranışı şekillendirdiğini bildirmişlerdir. Bu görüşe karşı çıkan Carli (1997) ise, fiziksel gelişim farklılığının kız ve erkek çocuklara çevrenin farklı muamelede bulunmasından (örneğin farklı giysiler giydirmesin-

den) ileri geldiğini ve dolayısıyla farklı kişilik özellikleri kazandıklarını ileri sürerek toplumsallaşma farklılığının önemini vurgulamıştır. Ayrıca Carli, Reinisch ve arkadaşlarının sonuçlarının anababa tarafından verilen bilgilere dayandığını, bunun da kültürün iki cinsiyetten farklı beklentileri olmasının etkisine bağlanabileceğini ileri sürmüştür.

Hormonlarla ilgili açıklamalar

Biyolojik yaklaşım olarak nitelendirilebilecek açıklamaların bir bölümü hormonlara dayanarak cinsiyet farklılıklarını açıklamaya çalışır. Şöyle bir nedensel bağlantı kurulur (aktaran, Nielsen, 1990):

Genetik mekanizma → hormonal aktivite → davranış

Bu bağlantı, hayvanlar üzerinde yapılan deneylerden ve insanlarla ilgili klinik gözlemlerden kaynaklanır. Sıçanlarda yaratılan hormonal değişiklikler davranışlarını da değiştirir. Androjen (bir erkeklik hormonu) düzeyi artırılınca dişilerde dövüşkenlik, hadım edilince de erkeklerde dişi çiftleşme pozisyonuna uygun yapısal değişiklik ortaya çıkar. Ancak hormonal değiştirmeler her zaman aynı sonucu vermez; türler arasında, aynı türde ve değişik ekolojik koşullarda farklılık gözlenir.

Klinik bulgular, doğum öncesi dönemde bebeğin erkek olmasını sağlayan androjen hormonu düzeyinde sorunları olan kişilerle yapılan çalışmalardan elde edilmiştir. Androjen düzeyleri yüksek olduğu belirlenen kız çocukları üzerinde yapılan incelemeler, kontrol gruplarıyla yapılan karşılaştırmalar, cinsiyet hormonu-davranış ilişkisini gösterir niteliktedir (Money ve Ehrhardt, 1972; aktaran, Nielsen, 1990). Bu kızların kontrol grubundakilere kıyasla daha erkeksi davranışlar gösterdikleri, ev dışı oyunları tercih ettikleri, erkeklerle oynamayı yeğledikleri, ev işleri yerine mesleklere yöneldikleri, bebeklere ilgi göstermedikleri vb. belirtilmiştir. Bu çalışmalar yöntemsel eleştirilere uğrar; çocukların bu anomalilerini bilen çevrenin beklentilerinin ve verilerin ana-baba gözlem-

lerine dayanmasının sonuç üzerinde etkisi olması mümkündür. Benzeri bir sınırlılık daha sonra yazarların kendileri tarafından da ifade edilmiş ve gruplar arasında belirlenen bazı farklı özelliklerin ailelere bağlı olabileceği belirtilmiştir (aktaran, Nielsen, 1990). Ayrıca davranışları erkeksi olarak değerlendirme ölçütlerinin de fazla güçlü olmadığı söylenebilir.

Cinsiyet farklılıklarının biyolojik faktörlere bağlanması, çoğu zaman erkek üstünlüğünün kabulü anlamına gelmiştir. Freud'un "anatomi kaderdir" ilkesi bu yaklaşımda "biyoloji kaderdir" ilkesine dönüşmüştür. Bu görüş, kadın haklarının ve etkinliklerinin kısıtlanması riskini taşır; çünkü biyolojik zorunluluklar nedeniyle iki cinsiyet arasında sosyal eşitliğin imkânsızlığını içerir.

Biyolojik yaklaşımı benimseyen bir grup feminist *(feminist essentialism)* ise, kadın ve erkek olmayı sosyal tanımlamalardan bağımsız biyolojik bir nitelik olarak ele alır, ama yukarıdakilerin tersine kadının önemi ve değeri üzerinde durur (aktaran, Nielsen, 1990). Buna göre kadın özellikleri ve etkinlikleri, özellikle annelik, hem çok değerlidir hem de toplumun iyileşmesi için model olarak alınmalıdır. Kadının evrim sürecinde ve uygarlaşmada çok önemli bir yeri olduğunu ileri sürerek ve göstererek, erkek üstünlüğünü kabul eden anlayışı dengelemeye çalışmışlardır. Bunlar, "kadın karşıtı biyoloji" anlayışı yerine "kadın için biyoloji" anlayışı getirmişlerdir.

Sosyobiyolojik kuram (evrim psikolojisi)

Bu kuram, bazı kaynaklardan özetle aktarılacaktır (Buss, 1998; Franzoi, 1996; Manstead&Hewstone, 1996; Nielsen, 1990):

Biyolojik yaklaşım içinde de ele alınabilecek bu kuram, 1970'lerde ortaya çıkmıştır. Wilson (1975), sosyobiyolojiyi, insanın da dahil olduğu bütün organizmalarda sosyal davranışın ve sosyal örgütlenmenin biyolojik temelinin sistematik incelemesi olarak tanımlar (aktaran, Nielsen 1990). Temel olarak, organizmaların hayatta kalma, üreme ve gelecekte hayatta kalacak ve üreyecek bir soy bırakma potansiyellerini en yükseğe çıkarma çabasında olduklarını iddia eder. Biyolojik yaklaşım, daha çok hormonları, beyin yapısı ve işleyişini cinsiyet farklılıklarının nede-

ni olarak görürken, sosyobiyolojik yaklaşım milyonlarca yıllık evrimsel süreci ve genetik değişimi cinsiyet farklılıklarını açıklaması için temel alır.

Darwin'in etkisi

Sosyobiyoloji, Darwin'in doğal ayıklanma *(natural selection)* ilkesini, sosyal davranışın kökenini açıklamak için kullanır. Sosyobiyoloji günümüzde özellikle sosyal antropolojiyi ve sosyal psikolojiyi etkilemiştir. Antropolojide temel konu, insanın sosyal kurumlarının ekolojik koşullara uyum sağlama çabasının bir sonucu mu olduğu, yoksa biyolojik yapıyla ilişkili olmayan kültürel inançlarla mı ortaya çıktığıdır. Sosyal psikolojide ise, sosyobiyolojinin etkisi, insanın sosyal özelliklerinin doğal ayıklanmanın bir sonucu olarak ele alınmasında görülebilir. Buna alternatif açıklama ise, bu sosyal özelliklerin biyolojik yapıyla ilgisi olmayan kültürel inançların ve değerlerin öğrenilmesi sonucu olduğudur. Darwin'e göre, doğal ayıklanma bireysel düzeyde hayatta kalma için mücadeleyi içerir. Daha sonra, psikoloji ve etoloji (hayvan davranışını inceleyen bilim) içinde davranışı inceleyen bir grup, kişilik özelliklerini *(traits)* grubun ya da türün iyiliği (bireyin kendisi için zararlı bile olsa) için evrimleşme olarak görmüşlerdir. Sosyal psikolojide sosyobiyolojik kavramların kullanımı, hayvanlara uygulanabilirliğine kıyasla oldukça sınırlıdır. Yine de, elseverlik, çekicilik, bağlanma, arkadaşlık, cinsiyet rolleri, insan öldürme, saldırganlık, kıskançlık, kişilik, eş seçimi, yakın ilişkiler gibi konularda sosyobiyolojik açıklamalar yapılır.

Sosyobiyoloji, sosyal davranışın biyolojik süreçlerden ve genetik faktörlerden etkilendiği görüşünü ileri süren bir disiplindir. Bu disipline göre, diğer türler gibi, insanoğlu da kendi genlerinin geleceğe taşınmasını ve genetik özelliklerini kuşaklar boyu yaşamasını sağlama yollarını geliştirmiştir. Bu görüşe göre, toplumsal cinsiyet rolleri de bu amaçla ortaya çıkmıştır. Sosyobiyologlar, kadınların sadece doğurabildikleri ve bebekleri sütleriyle besleyebildikleri için ilgi ve bakım yönelimli olduklarını ileri sürerler. Yine benzer bir şekilde, erkeklerin fiziksel olarak daha güçlü ve daha saldırgan oldukları için savaşçı ve avcı rolünü üstlendikleri-

ni belirtirler. Sosyobiyologlara göre, günümüzde geleneksel sayılan cinsiyet rolleri, bu roller insan türünün hayatta kalmasını ve soyunun devamını sağladığı için geliştirilmiştir.

Bazı kanıtlar

Saldırganlık

Bu kuramla ilgili bazı kanıtlar saldırganlıkla ilgili biyolojik incelemelerden sağlanmıştır. Çok sayıda çalışmada, cinsiyet hormonlarının, özellikle testosteronun, pek çok tür için saldırganlıkla ilişkili olduğu bulunmuştur. Sosyobiyologlara göre, pek çok türün erkeği dişiden daha saldırgandır ve erkeğin bu saldırganlığı türün sağlıklı olarak günümüze ulaşmasında etkili olmuştur.

Sosyobiyolojik yaklaşımın cinsiyet farklılıklarına ilişkin açıklamaları bazı süreçlere odaklanmıştır. Aşağıda bunlar içinden kadının ve erkeğin üremedeki fonksiyonları, eş seçme davranışı, yavru için ana-babalık (ebeveyn) yatırımı, kişilik gibi bazıları üzerinde durulacaktır.

Üreme ve ana-babalık yatırımı

Bu yaklaşım, neden geleneksel erkek rolünün geleneksel kadın rolünden daha çok kabul gördüğü üzerinde de durur. Sperm çoktur ve kolay bulunur ama yumurta sınırlı sayıdadır ve zor ulaşılır. Kadın, sadece bir erkek tarafından döllenebilir ama erkek pek çok kadını dölleyebilir. Erkek pek çok kadınla ilişki kurabilir, onların bir bölümünü dölleyebilir ve sadece sağlıklı kadınların döllenmesi mümkündür. Bu da, kurama göre, erkeğin saldırganlığında, aceleciliğinde ve ayırt edici olmayışında; kadının da nazlı-seçici ve en iyi gene sahip erkeğe kadar bekleyen olmasında rol oynar. Ayrıca üreme fonksiyonlarındaki bu farklılık, yani spermin çokluğu ama yumurtanın azlığı, dişinin ve erkeğin ana-babalık yatırımını da etkilemiştir. Ana-babalık (ebeveynlik) yatırımı *(parents investment)*, bireyin kendi dölünün hayatta kalma şansını artırmaya yönelik davranışlarını ifade eder. Dişi daha çok ana-babalık yatırımında bulunur, yavruya daha çok bakar, onu daha çok korur; çünkü, hayat boyu sahip olacağı yavru sayısı sınırlıdır. Erkeğin de yavruya bakması durumunda daha çok ka-

zançlıdır, çünkü dölünün hayatta kalma şansı artacaktır. Öte yandan, erkeğin ana-babalık yatırımı daha sınırlıdır, çünkü erkeğin daha çok döl sahibi olması mümkündür ve yavrunun hayatta kalması için dişinin ona bakması yetiyorsa erkek daha çok döl üretmek için daha çok sayıda eş arayacaktır. Bu yaklaşım, kadının tekeşli, erkeğin ise çokeşli olmasının bir açıklaması olarak alındığında erkeğin sadakatsizliğinin kaçınılmaz bir evrimsel sonuç olduğu anlamına gelir. Ayrıca, normal koşullarda erkeğin doğal olarak çokeşli olduğu, fakat olumsuz çevre ve hava koşullarında yavrunun hayatta kalma şansını artırmak için erkeğin de tekeşli olduğu belirtilerek erkekler için tekeşlilik bir sapma gibi ele alınır. Haklı olarak, bu görüş çok eleştirilmiştir.

Memelilerde eş seçme davranışı ve babanın yavruya bakımı-ana-babalık yatırımı, eşlerin benzer vücut ölçülerine sahip olmasına ya da olmamasına bağlı olarak değişir. Dişinin ve erkeğin eşit ya da benzer vücut ölçülerine sahip olmaları halinde erke-

ğin de yavruya bakım vermesine karşılık dişiden daha iri olan erkek, bir grup dişiyi savunur ve yönetir ama yavruya çok az bakım verir. İnsanda, kadın ve erkeğin vücut ölçülerinin biraz farklı oluşu, aralarındaki ilişkileri ve etkileşimi belirlemiş ve kişilik eğilimlerini farklılaştırmıştır. Döllenmenin dişinin vücudunun içinde olduğu türlerde, annelik kesinken babalık belirsizleşir; bu da babanın yavruya bakımını etkileyen önemli bir faktördür. Eğer erkek, başka bir erkeğin döllediği bir yavruya bakarsa, çiftleşme fırsatını boşa kullanmanın yanı sıra babalık yardımını ve korumasını ilgisiz döle harcamış da olacaktır. Buna karşılık erkek, çeşitli karşıt stratejiler geliştirir, yeni doğanı öldürme, sperm rekabeti ve eşi koruma gibi. Baba ilgisinin yüksek olduğu insan türünde bu üç strateji de vardır. Sosyobiyoloji (ya da evrimsel psikoloji) yaklaşımının önemli isimlerinden Buss, arkadaşlarıyla birlikte yaptığı bir araştırmada, cinsel ilişki kuşkusuna dayalı kıskançlığın erkeklerde daha fazla görüldüğünü; kadınlarda ise erkeğin ilgisini kesmesinin ve başka bir kadına destek olmasının kıskançlığa daha çok yol açtığını görgül olarak göstermiştir. Buna bağlı olarak, eşin sadakatinin sağlanması (diğer bir deyişle elden kaçırılmaması) için, evrim süreci boyunca kadın da erkek de bazı taktikler geliştirmişlerdir (Buss ve Shackelford, 1997). Erkekler, daha çok mali kaynaklarını kullanma, alttan alma, kadının isteklerine boyun eğme, muhtemel rakibe zarar verme tehdidi gibi taktikler geliştirmişlerdir (Buss ve Shackelford, 1997). Kadınlar ise, görünümlerini daha çekici kılmaya çalışma, kocanın ona ait olduğunu sözel olarak ifade etme ve kocanın muhtemel bir sadakatsizliğini terk ederek ya da ilişkilerini bozarak cezalandıracağı yolunda tehditte bulunma gibi taktikleri daha çok kullanırlar. Bu farklı taktiklerin, erkek için kadının gençliği ve fiziksel çekiciliğiyle, kadın içinse erkeğin geliri ve statüsüyle ilişkili olduğu gösterilmiştir (Buss ve Shackelford, 1997).

Eleştiriler

Sosyobiyolojik kuram, farklı kültürlerde, bazı cinsel değerler, eş tercihleri, kadın-erkek arasındaki yakın ilişki davranışları bakımından gözlenen benzerlikleri kısmen açıklayabilir. Ancak büyük

bir kültürel çeşitlilik olduğu da gerçektir. Ayrıca, uzun evrim sürecinin neredeyse başlarında şekillendiği iddia edilen geleneksel cinsiyet rollerinin günümüzde hâlâ devam etmesi ve değişmez bulunması şiddetle eleştirilir.

Sosyobiyolojik kuramın sınırlılıkları konusunda çeşitli eleştiriler vardır. Örneğin, doğal ayıklama süreci organizmanın mevcut biçimiyle sınırlıdır, kanatlara sahip olmadan uçma, kadın ya da erkek cinselliği olmadan *(asexuel)* üreme mümkün değildir. Davranış düzeyinde ise, bazı uyum sağlayıcı evrimleşme olmuştur; bunlar çevreye uyumu sağlamıştır, ama davranışsal tepkilerin de evrimleşmesini her zaman sağlamamıştır. Örneğin, bağlanma, ana-babalığa uyumu ve dölün hayatta kalmasını sağlamıştır, ancak bu uyum üzülme gibi olumsuz duygular pahasına olmuştur. Saldırganlık, kıskançlık gibi duygular, çevresel uyumu içeren evrimleşmeyi sağlamıştır, ama kendileri uyumlu tepkiler değillerdir.

Bussey ve Bandura (1999) da sosyobiyolojik kuramı eleştirmişlerdir. Onlara göre, evrimsel psikoloji yaklaşımının ciddi problemli yönleri vardır. Açıklamaları, daha çok betimsel ve olay olup bittikten sonra yapılan *(post hoc)* açıklamalar tarzındadır; genellikle tarama ve kendi hakkında bilgi verme yöntemlerine dayanır. Pek çok iddiası görgül olarak kanıtlanamamıştır; ne insan fosillerinden sağlanan moleküler kanıtlar ne de arkeolojik çalışmalar evrimsel açıklamalara destek sağlayacak bilgiler sunabilmiştir. Kadın ile erkeğin cinsel eş seçimlerinin, ana-babalık yatırımlarının farklı olduğu ve tamamen farklı dinamiklerle işlediği, bunun da genetik programlanmanın farklı olmasından kaynaklandığı hem genetik olarak gösterilememiştir hem de günümüz kadın ve erkeğinin ilgili davranışlarını açıklayamamıştır. Günümüzde kadın ve erkeğin yaşam biçimleri ve davranış kalıpları ilk atalarınınkinden çok farklıdır ve geniş bir kültürel çeşitlilik sunar.

Sosyobiyolojik yaklaşıma yönelik eleştirilerden biri de Eagly ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. Bu eleştirilere, aşağıda sosyal rol kuramı ele alınırken değinilecektir.

Günümüzde modern evrim kuramı savunucuları için "biyoloji kaderdir" görüşü yanlıştır. Onlara göre, cinsiyet rolleri ve diğer

sosyal davranışlar doğal ayıklama *(natural selection)* sürecinden etkilenir, ama çevresel ve sosyal değişimlere göre değişebilirler.

Buss'a (1998) göre, kadınlarla erkekler evrim sürecinde benzer uyum sağlama sorunlarıyla karşılaştıkları durumlarda benzerlik gösterirler. Örneğin, iki cinsiyette de ter bezleri vardır, çünkü ikisinin de vücut ısılarını düzenleme sorunları benzerdir ve bu sorun karşısında uyum sağlamaları gerekmiştir. Kadınla erkeğin farklı uyum sağlama sorunlarıyla karşılaştıkları durumlarda farklı olmaları da kaçınılmazdır. Örneğin, kadınlar çocuk doğurma sorunuyla karşılaşmışlardır, dolayısıyla bazı uyum sağlayıcı mekanizmalar geliştirmişlerdir, rahim ağzının *(cervix)* doğumdan hemen önce 10 cm genişlemesi gibi. Kadınlarla erkekler farklı bilgi işleme sorunlarıyla da karşılaşmışlardır. Döllenme kadınların içlerinde gerçekleştiği için erkekler babalıklarından emin olamama sorununa uyum sağlamak zorunda kalmışlardır; yavruyu öldürme, dişiyi belli bir alana hapsetme, yabancı erkekleri yaşam alanlarına sokmama, bunun için savaşma vb. Kadınlar, hamilelik ve emzirme sırasında özellikle de koşulların zor olduğu zamanlarda ve yerlerde, güvenliklerini sağlama ve besin bulma sorunuyla karşılaşmışlardır. Kadınlar, besin ve güvenlik sağlayacak yetenekte olan ve bunları sağlamaya gönüllü olacak eşler seçerek kendilerinin ve yavrularının hayatta kalmalarını sağlamışlardır.

Evrim psikologlarına göre, farklı uyum sağlama sorunlarıyla karşılaşan erkek ile kadının psikolojik olarak tamamen aynı olmaları olasılığı sıfırdır. Buss (1998), kadın ile erkeğin farklı olduklarını belirleyen araştırma sonuçlarını temel alarak bunların evrim sürecindeki farklılaşmaya dayandığını ileri sürmüştür. Ancak, kadın ile erkeğin farklı olmalarının birinin diğerinden daha üstün ya da daha zayıf olması anlamına gelmediğini de belirtmiştir. Nasıl ki kuşun kanatları, balığın yüzgeçlerinden ya da kangurunun ayaklarından daha üstün olarak değerlendirilmezse, kadın ve erkek de uyum sağlama sürecinde farklı sorunlarla karşılaştıkları için farklı mekanizmalar geliştirmişlerdir, bu farklı mekanizmalardan birinin diğerinden üstün ya da aşağı olması söz konusu değildir. Ayrıca Buss'a göre, evrim sürecine bağlı olarak ortaya çıkan cinsiyet farklılıkları, genellikle sanıldığı gibi, değiştirile-

mez ya da kontrol edilemez değildir. Tersine, eğer değişme isteniyorsa, bu, cinsiyet farklılıklarının kaynağını anlamayla mümkün olabilir. Ayrıca, cinsiyet farklılıklarının ve bunun evrimsel kaynağının araştırılmasının statükonun (var olan durumun) haklı çıkarılmasına yol açacağı endişesi vardır, ama statükonun değiştirilmesi gerçekte var olan farklılıkların görmezden gelinmesiyle mümkün değildir (Buss, 1998).

Sosyal öğrenme kuramı

Bu kuram, bazı kaynaklardan yararlanılarak özetle aktarılacaktır (Bandura, 1977; Durkin, 1996; Franzoi, 1996; Lott ve Maluso, 1993; Nielsen, 1990). Kuramın orijinali, Bandura (1977) tarafından, öğrenmenin sosyal etkilerinin ortaya konması amacıyla geliştirilmiştir ve bu kuram Bandura ve başkaları tarafından cinsiyet rollerinin öğrenilmesinin bir açıklaması olarak da temel alınmıştır.

Sayıltıları

Sosyal öğrenme kuramının bazı önemli sayıltıları (doğru olduğu peşinen kabul edilen önermeleri) vardır (Lott ve Maluso, 1993): (1) Her birey belli bir durum için bir tepkiler dağarcığı sağlayan bir öğrenme geçmişine sahiptir. (2) Her durumun genel ve ayırıcı uyaranları vardır ve her durum hem özel hem de ortama bağlı anlamlara sahiptir. (3) Güdüsel faktörler, ya durumlardan etkilenir ya da onları etkiler. (4) Eğer uygulama fırsatı varsa yeni tepkiler kazanılabilir. (5) Davranış eğer olumlu sonuçlara yol açıyorsa kazanılır ve sürdürülür.

Sosyal öğrenme kuramının oluşmasında özellikle Bandura'nın rolünden söz edilebilir, ama toplumsal cinsiyet rollerinin ya da cinsiyetleri ayrıştırma (tipleştirme) davranışının gelişiminin sosyal öğrenme yaklaşımına göre açıklanması özellikle Mischel tarafından yapılmıştır (Lott ve Maluso, 1993).

Öğrenme süreçleri

Sosyal öğrenme kuramında özellikle iki öğrenme sürecine önem verilir (Bandura, 1997): (1) Edimsel koşullama, (2) model

alma ve taklit. **Edimsel koşullama:** Ödüllendirilen ya da olumlu sonuçları olan (pekiştirilen) davranışın gelecekte tekrarlanma olasılığı artar. Cinsiyetine uygun davranışlarda bulunan çocuk ödüllendirilir, cinsiyetine uygun davranmazsa cezalandırılır. Ödüllendirilen davranış (cinsiyete uygun davranış) tekrarlanır ve davranış dağarcığına dahil edilirken, ödüllendirilmeyen, hatta cezalandırılan davranış tekrarlanmaz, o davranışlardan kaçınılır ve davranış dağarcığında yer almaz. Ağlamak, kız çocuklarının işine yararken, erkeklerin işine yaramaz; ağlamak, kız çocukları ve kadınlar tarafından sürdürülürken, erkek çocukları ve erkekler tarafından sürdürülmez. Özellikle ana-babalar ve öğretmenler, aynı davranış için kız ve erkek çocuklara farklı tepkide bulunurlar. Örneğin, atılgan ve saldırgan davranış erkek çocuklarda pekiştirilirken, kız çocuklarında pekiştirilmez. **Model alma ve taklit:** Gözlenen figürler (ana, baba, öğretmen, arkadaş, beğenilen herhangi bir kişi, televizyondaki kahraman vb.) model alınır ve bu figürlerin davranışları uygun bir zamanda taklit edilir. Cinsiyet rollerinin kazanımında da genellikle kız çocuklar annelerini ve kadın figürleri; erkek çocuklar da babalarını ve erkek figürleri model alırlar ve taklit ederler. Bunların yanı sıra, sosyal öğrenme kuramcıları, çocukların uygun cinsiyet rolü davranışlarını dolaylı olarak da öğrenebildiklerini, yani başkalarının davranışlarını gözleyerek ve onların hangi davranışlarının ödül ya da ceza aldığını izleyerek (dolaylı pekiştirme *–vicarious reinforcement–*, dolaylı ceza *–vicarious punishment–*) de öğrenebildiklerini ileri sürerler. **Gözleyerek öğrenme** de denen bu süreç, çocukların, modelin ödül aldığını gözledikleri davranışını taklit etmelerine ve cezalandırıldığını gözledikleri davranışını taklit etmemelerine yol açar.

Sosyal öğrenme kuramı, cinsiyet farklılıklarının başka insanların davranışlarının gözlenmesi, pekiştirme ya da ceza uygulamaları ve taklit aracılığıyla şekillendiğini ileri sürer. Mischel ve Bandura'ya göre, çocuklar cinsiyetlerine uygun davranışlarda bulunmaları için uygulanan ceza ve ödül sonucunda cinsiyet rolü davranışlarını öğrenebilirler. Bu sosyal geribildirim *(feedback)*, çocuklara hangi davranışların gelecekte ödül ya da ceza alabileceğine ilişkin bilgi sağlar. Bu ödül ve cezalar çocuğun gele-

cekteki davranışlarını şekillendirir. Örneğin, babasına araba tamir ederken yardım etmek isteyen ama ona uygun bir iş olmadığı gerekçesiyle uzaklaştırılan bir kız çocuğu, gelecekte babasına yardım etme konusunda hiç de hevesli olmayacaktır. Ama annesine mutfakta yardım etmesi halinde övgü alıyorsa yeniden annesine yardım etmek isteyecektir.

Cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde daha çok aynı cinsiyetten kişilerin davranışlarına dikkatin yöneltilmesi söz konusu olmakla birlikte, diğer cinsiyetten olanlar da cinsiyetlere uygun davranışların öğrenilmesi amacıyla dikkatle izlenir.

Özellikle ana-babalar, diğer yetişkinler, akranlar ve yeterli ve güçlü figürler model olarak alınmakla birlikte televizyon, kitap ve diğer kaynaklardaki figürler de model olarak alınabilir (Bandura, 1997). Cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde ana-babalar, öğretmenler, akranlar ve yakın çevre önemli olmakla birlikte kitle iletişim araçlarının (medyanın) önemi de büyüktür. Kitle iletişim araç-

ları, özellikle televizyon, çocuklar için önemli modeller sunar. Zamanlarının belirli bir bölümünü televizyon izleyerek geçiren çocukların buradaki modellerden cinsiyet rollerini öğrendiklerinden de söz edilmiştir. Ayrıca, kitapların, gazetelerin, şarkıların, çoğu zaman yanlı, geleneksel modeller sundukları bildirilmiştir. Bu konuya (medyanın etkisine) ileride tekrar değinilecektir.

Sosyal öğrenme kuramına göre, cinsiyet rol beklentilerinin çok açık olarak tanımlandığı ve katı bir şekilde uygulandığı toplumlarda bir cinsiyetteki tüm modellerin davranışları arasında büyük tutarlılık vardır. Bu tutarlı modellerin varlığı ve uygun davranışın pekiştirilmesi sonucunda geleneksel cinsiyet rolleri bir kuşaktan diğerine aktarılarak sürdürülür.

Eleştirisi

Edimsel koşullanmanın cinsiyet rolüne uygun davranışı şekillendirdiği, bu şekillendirmenin adım adım gerçekleştiği görüşü eleştirilmiştir. Cinsiyet rolüne uygun davranışın şekillendirilmesine gerek olmadığı, tek bir ödüllendirmenin yettiği belirtilmiştir. Çünkü cinsiyet rolleri kolay öğrenilir ve kalıcıdır.

Ana-babaların etkisi

Sosyal öğrenme yaklaşımından toplumsal cinsiyetle ilgili olarak çıkarılabilecek temel hipotezler şunlardır (Nielsen, 1990): (1) Ana-babalar ve başkaları kız ve erkek çocuklara farklı davranırlar. (2) Kız ve erkek çocuklar, kendi cinsiyetlerinden ana-babalarına benzer davranırlar. (3) Kız ve erkek çocuklar, kendi cinsiyetlerinden kişileri, özellikle ana-babalarını model olarak alırlar. Bu hipotezler, bazı araştırmalar tarafından sınanmış ve doğrulanmıştır. Sosyal öğrenme kuramının hipotezlerini doğrulayan araştırmalar olduğu gibi, doğrulamayan araştırmalar da vardır. Çocukların aynı cinsiyetteki ana-babaya benzemesi de her zaman gözlenmez. Çocuklar güçlü, baskın, ödüllendirici modelleri daha çok seçerler. Dökmen (1997) tarafından gençler ve yetişkinler üzerinde yapılan bir araştırmada, özellikle duygusal olarak yakın hissedilen ana-babayla, çoğu kişi için anneyle, daha çok benzerlik algılandığı bulunmuştur. Bandura (1997) annenin özellikle çocuk-

luk döneminde model olarak daha çok alındığını belirtmiştir. Bir eleştiriye göre de (Durkin, 1996), çoğu zaman çocukların ana-babalarından geleneksel cinsiyet rolleri konusunda daha da katı oldukları gözlenmiştir. Sosyal öğrenme kuramının önerdiği gibi, çocukların ana-babalarını model olarak almaları söz konusu olsaydı, geleneksel rolleri göstermeyen günümüz çalışan annelerinin ve liberal görüşlere sahip ana-babaların çocuklarının geleneksel cinsiyet rollerinden farklı modellerle karşılaşmaları nedeniyle geleneksel olmayan cinsiyet rollerini benimsemeleri söz konusu olurdu. Model alma görüşünün bir başka problemi de, gerçek yaşamda ana-babaların yetişkin davranışlarının genellikle erken gelişim dönemindeki çocuğun ilgilenmediği davranışlar olmasıdır. Bu hipotezi doğrulayan araştırmaların çoğu, oyuncaklarla oynayan bir yetişkin modelin taklit edilmesine yöneliktir.

Sosyal bilişsel kuram

Bandura tarafından geliştirilen ve Bussey ve Bandura tarafından cinsiyet gelişimi ve farklılaşmasını açıklamak üzere uyarlanan sosyal bilişsel kuram *(social cognitive theory)*, evrimsel faktörlerin etkisini yadsımaz, ancak sosyal davranışın biyolojinin evrimleşmesinin bir ürünü olması gibi tek yönlü bir evrimi kabul etmez (Bussey ve Bandura, 1999). İnsan evrimi, vücut yapısını ve biyolojik kapasiteyi belirlemiştir, ancak davranışları dikte etmemiştir. Sosyoyapısal etkiler, biyolojik kaynaklı davranışların farklı amaçlar için kullanmak üzere düzenlenmesini ve yapılanmasını sağlamıştır. Burada bu kuram, Bussey ve Bandura'ya (1999) dayalı olarak özetle anlatılacaktır:

Sosyal bilişsel kuramda, toplumsal cinsiyetin gelişimi üçlü karşılıklı nedensellikle açıklanır. Üçlü karşılıklı nedensellik modelinde *(the model of triadic reciprocal causation)*, kişisel faktörler, davranış örüntüleri ve çevresel olaylar birlikte ele alınır. Kişisel faktörler; bilişsel, duygusal ve biyolojik olayları, cinsiyet bağlantılı kavramlaştırmaları, davranışsal ve yargısal standartları ve benlik düzenleyici etkileri içerir. Davranış, cinsiyetle bağlantılı etkinlik örüntülerini ifade eder. Çevresel faktörler ise, günlük yaşamda karşılaşılan geniş bir sosyal etkiler ağını gösterir. Bunlar kar-

şılıklı bir etkileşim içindedirler, ama tek bir örüntü göstermezler; her birinin katkısı, etkinliğe, duruma ya da sosyoyapısal sınırlanmalara ya da fırsatlara bağlı olarak değişir, biri diğerlerinden daha baskın olabilir.

Toplumsal cinsiyetin gelişmesinde üç tür sosyobilişsel etkiden söz edilir: Model alma, doğrudan yaşantı ve öğretim. Bunların göreli etkileri, bireylerin gelişimsel statüsüne ve deneyimlerin sosyal yapılanmasına bağlı olarak değişir. Buna göre, bunların her birinin bazı gelişim dönemlerinde etkileri daha fazladır. Örneğin, model alma doğumdan itibaren vardır ve bebek, model alma yoluyla öğrenmeye çok açıktır.

Bilişsel gelişim kuramı

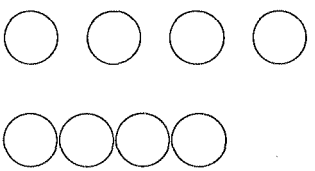
Toplumsal cinsiyetin gelişimini açıklarken bilişsel bir yaklaşım sunan ilk kuram olarak Kohlberg'ün kuramından söz edilir. Bununla birlikte başka bilişsel kuramlar da vardır. Bilişsel kuramlar olarak ele alınabilecek toplumsal cinsiyet şemasıyla işleme kuramı ve toplumsal cinsiyet şema kuramı ayrı başlıklar olarak ele alınır; burada Kohlberg'ün bilişsel gelişim kuramı bazı kaynaklara dayanılarak açıklanacaktır (Bussey ve Bandura, 1999; Durkin, 1996; Matlin, 1996).

Kendini sosyalleştirme

Sosyal öğrenme kuramı, çocuğu pasif alıcı ve çevreyi, özellikle de yetişkinleri onun davranışlarını biçimlendiren olarak görür. Bilişsel yaklaşımı benimseyenler ise, cinsiyet rolü kazanımını çocuğun bilişsel süreçleriyle açıklarlar. Onlara göre çocuk, sosyalleşmesine aktif olarak katılır ve kendi cinsiyet rolünü biçimlendirmeden sorumludur; buna **kendini sosyalleştirme** denir.

Bu yaklaşımı vurgulayan kuramlardan biri de Kohlberg'ün bilişsel gelişim kuramıdır. Bu kuram, Piaget'nin bilişsel gelişim kuramına dayanır. Piaget'ye göre, küçük çocukların düşünce biçimleri, daha büyük çocuklarınkinden niteliksel olarak farklıdır. Örneğin, küçük çocuklar bir doğru boyunca iki dizi olarak (biri yan yana, diğeri aralıklı olarak) sıralanmış aynı sayıdaki madeni paraların dizilişlerindeki farklılıktan dolayı farklı miktarlarda olduk-

larını, aralıklı olarak dizilmiş olanın daha çok olduğunu düşünürler. Fiziksel görünüm, çocukların yargılarını büyük ölçüde etkiler. Kohlberg de çocukların niceliksel ve ahlaki yargılarının gelişiminde kavramları öğrenmeleri gibi cinsiyete uygun davranmayı da öğrendiklerini ileri sürmüştür. Kohlberg de çocukların niceliksel ve ahlaki yargılarının gelişiminde kavramları öğrendikleri gibi cinsiyete uygun davranmayı da öğrendiklerini savunur. Kohlberg'e göre, çocuklar bilişsel olarak olgunlaştıklarında kendilerini kadın ya da erkek olarak kategorileştirirler ve bu cinsel kimlikle, bu kategoriye uygun olduğunu düşündükleri şekilde davranmaya çalışırlar.

"İki farklı dizilişteki paralardan hangisi daha çok?" sorusuna, 1,5-7 yaş arasındaki çocuklar "1." cevabını veriyor.

Bilişsel tutarlılık

Bilişsel yaklaşımın temel sayıltısına göre, insanların bilişsel tutarlılığa ihtiyaçları vardır; bu ihtiyaç, kendilerine ve dünyaya ilişkin tutarlı ve dengeli bir görüş oluşturmayı ve sürdürmeyi istemelerine yol açar. Çocuklar için bu tutarlılığı sürdürmenin bir yolu, nasıl en uygun kız ya da erkek olunduğunu bulmaktır. Kız olduğunu anlayan bir çocuk kadınsı nesne, etkinlik ve davranışları; kendini erkek olarak tanımlayan bir çocuk da erkeksi nesne, etkinlik ve davranışları tercih etmeye başlayacaktır. Bu kuram, sosyal öğrenme kuramının tersine, çocuğun kadınsı ya da erkeksi olmayı istemesinin nedeninin diğerleri tarafından ödüllendirilmesi değil, kendisini bir kız ya da erkek olarak kimliklemesi olduğunu ileri sürer.

Çocukların yaşamlarında bilişsel tutarlılığın önemi, kadınlarla erkekler arasındaki farklılıkları anlamaya çalışmalarında gözlenebilir. Çocuğun kadın/erkek ayrımında tutarlılık arayışındaki bir problem, 4 yaşındaki bir çocuğun fiziksel görünümü değişmesine karşın bir kişinin cinsiyetinin aynı kaldığını anlayamamasıdır. Bu kavramı henüz kazanmamış bir çocuk, bir kadının saçlarını kestirdiğinde erkek olacağına, bir erkeğin ise kadın elbisesi giydiğinde kadın olacağına inanabilir. Bu yaşta çocuklar, toplumsal cinsiyet ipuçlarının sadece kültürel olduğunu anlamazlar; bunların bir kişinin kadın ya da erkek olmasının asıl nedeni olduğuna da inanırlar.

Bilişsel tutarlılık isteğinin çocuklardaki sonuçlarından biri, çocukların cinsiyet kalıpyargılarını katı, değişmez ve ahlaki kurallar olarak kabul etmeleridir. Cinsiyet kalıplarının dışına çıkanlar ayıplanması, hatta cezalandırılması gereken günahkârlar olarak görülürler. Bu sosyal baskı özellikle erkek çocuklar için daha kuvvetlidir. Erkek çocuğu gibi davranan, erkek çocuklarıyla oynayan kız çocukları, yaşıtları kızlar tarafından itilmezlerken, kızlarla kız oyunları oynayan erkek çocuğun yaşıtı erkek çocukları arasındaki statüsünün düşme ihtimali yüksektir. Bu durumu hazırlayan kültürel-toplumsal etkiler, kadının toplum içindeki statüsünün düşük olması vb. konular, başka kuramlar tarafından da ele alınmıştır; bu kuramlara bu bölümün ilerleyen kısımlarında yer verilecektir.

Cinsiyet rolü gelişiminde üç dönem

Kohlberg'e göre, çocukların cinsiyet rol gelişimleri üç dönemde gerçekleşir: Yaklaşık 2-3,5 yaşları arasında gözlenen cinsiyeti etiketleme dönemi, yaklaşık 3,5-4,5 yaşları arasındaki cinsiyetin kararlılığı dönemi ve yaklaşık 4,5-7 yaşları arasındaki cinsiyetin değişmezliği dönemi.

Cinsiyeti etiketleme *(gender labeling)* döneminde, çocuklar insanların iki cinsiyetten birine ait olduklarının yavaş yavaş farkına varmaya başlarlar, ama önceleri kız ya da erkek olmak bir isim sahibi olmaktan farklı değildir ve başkalarının cinsiyetini her zaman doğru olarak bilemeyebilirler. Ancak kendilerinin kız ya da

erkek olduklarını bilirler ve cinsiyetlerini doğru olarak etiketleyebilirler. Bu dönemde çocuklar, cinsiyetin kalıcılığını ve değişmezliğini henüz kavramamışlardır; örneğin, bir kız çocuk, büyüyünce baba olacağını söyleyebilir.

Cinsiyetin kararlılığı *(gender stability)* döneminde, çocuklar bir kişinin cinsiyetinin sürekliliğini anlamaya başlar, yani bebekliğinde kız ya da erkek olanın büyüyünce de aynı cinsiyette kalacağını bilirler. Ancak yine de fiziksel özelliklerinden etkilenirler. Objelerin fiziksel görünümleri farklılaşınca farklı olduklarını düşünürler. Tıpkı Piaget'nin ince-uzun ve kalın-kısa bardaklarla yaptığı ya da (sayfa 65'te gösterildiği gibi) paraların dizilişlerinin değiştirildiği deneylerde, bu yaşlardaki çocukların aynı miktardaki suyun ince ve uzun bardağa konduğunda daha fazla olduğunu ya da aralıklarla dizilen paraların daha çok olduğunu söylemeleri gibi. Bu dönemde çocuklar, saçı kesilince bir kızın erkek çocuk olacağını düşünebilirler.

Cinsiyetin değişmezliği *(gender consistency)* döneminde ise çocuklar artık cinsiyetin değişmezliği ilkesini kazanmışlar ve cinsiyetin fiziksel görünümden bağımsız olduğunu, dış görünüm ne olursa olsun değişmeyeceğini kavramışlardır. Bu dönemdeki çocuklar, cinsiyetlerine uygun bulunan tercihler, beğeniler geliştirir, uygun görülen etkinliklerde bulunurlar ve bunu, bu yönde ödüllendirildikleri için değil de cinsiyetleriyle tutarlı olduğunu düşündükleri için yaparlar.

Eleştiriler

Bilişsel gelişim yaklaşımı önemli bilgiler sağlamasına karşın bazı yönleriyle yetersiz bulunmuştur. Örneğin, toplum tarafından cinsiyetlere verilen farklı değerleri açıklayamaz, yani toplumun ve kültürün rolünü ihmal eder. Bilişsel gelişim eğer cinsiyet rol gelişiminin temelinde ise, bu gelişimi tamamlayan kız ve erkek çocukların benzer olmaları gerekirdi. Oysa erkek çocukların, kızlara kıyasla daha güçlü cinsiyet kalıpyargıları olduğu, beğeni ve tercihlerinde daha katı oldukları gözlenmiştir. Ayrıca, eğer bilişler davranışların temelinde ise, bilişlerin değişmesiyle davranışların da değişmesi beklenir. Örneğin, günümüzde, pek çok genç çift,

evde eşler arasında eşitlik olması gerektiğini kabul etmesine karşın ev işlerinin paylaşımında bu kavramın uygulanmadığı gözlenmiştir (Huston, 1985; aktaran, Durkin, 1996). Türkiye'de de durum benzerdir. Dökmen (1997) tarafından yapılan bir araştırmada da erkeklerin bilişsel süreçlerinin işleyişi (benimsedikleri cinsiyet rolleri) nasıl olursa olsun aynı düzeyde ev işi yaptıkları ve kadınlara kıyasla çok az ev işi yaptıkları belirlenmiştir.

Ayrıca, cinsiyetin kalıcılığı ve değişmezliği fikrinin kazanılmasının Kohlberg'ün öngördüğü yaşlardan çok daha önce olduğunu ve cinsiyetin değişmezliği ilkesinden başka faktörlerin cinsiyet gelişimini yönettiğini gösteren araştırmalar da vardır (Bussey ve Bandura, 1999).

Toplumsal cinsiyet şeması *(gender schema)* kuramı

Sandra Lipsitz Bem'in ileri sürdüğü ve çocukların cinsiyetle ilişkili düşünce ve davranışları nasıl kazandıklarına ilişkin önemli açıklamalardan biri olarak ele alınan toplumsal cinsiyet şema kuramı *(gender schema theory)* ile ilgili bilgiler, Bem'in ilgili yazılarından özetlenerek aktarılacaktır (Bem, 1981, 1983).

Sosyal öğrenme ve bilişsel gelişim kuramlarının birleştirilmesi

Bu kuram, sosyal öğrenme ve bilişsel gelişim kuramlarının temel görüşlerini birleştirir. Özellikle, cinsiyetleri ayrıştırmanın (tipleştirmenin-*sex-typing*) çocuğun kendilik bilgisi de dahil tüm bilgiyi kültürün kadınlık ve erkeklik tanımlarına göre kodlamaya ve organize etmeye hazır oluşundan kaynaklandığını kabul eder. Bu bakımdan bilişsel gelişim kuramına benzer. Ayrıca, bu cinsiyet şeması temelinde bilgi işlemenin toplumun cinsiyet ayrımcı uygulamalarından da kaynaklandığını ileri sürer. Bu bakımdan da sosyal öğrenme kuramına benzer. Sosyal öğrenme kuramı gibi, cinsiyeti tipleştirme sürecinin öğrenilmiş olduğunu kabul eder ve dolayısıyla kaçınılabilir ve değiştirilebilir bir süreç olduğunu belirtir.

Toplumsal cinsiyet şeması

Bem'e göre, gelişen çocuk, toplumunun kadınlık ve erkeklik tanımlarını öğrenir. Çoğu toplumlarda bu tanımlar sadece doğrudan kadınla ve erkekle ilişkili anatomik farklılıklara, işbölümüne ve kişilik özelliklerine dayanmamakla birlikte dile, yapılan benzetmelere de yansımış çok zengin bir çağrışımı da içerir. Toplumlarda, genellikle, diğer herhangi bir ikilik, kadın ve erkek ayrımındaki gibi zengin bir içeriğe ve kendine özgü özelliklere sahip değildir. Çocuk, cinsiyetle ilgili bu özel bilgileri öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda her gelen yeni bilgiyi cinsiyetle ilgili bu zengin içeriğe bağlı olarak değerlendirir ve özümser. Kısacası çocuk, gelişen bir toplumsal cinsiyet şeması aracılığıyla gelen bilgiyi kodlamayı ve örgütlemeyi de öğrenir.

Şema, bilişsel bir yapıdır; bireyin algılarını organize eden ve yönlendiren bir çağrışımlar ağıdır. Bir şema, gelen bilgiyi şemayla ilişkili terimlerle araştırmaya ve özümsemeye hazır oluşu sağlar. Belli bir şema aracılığıyla bilgiyi işlemeye hazır bireyler, şemaya uygun bilgiyi hemen kodlayabilirler, şemayla ilişkili kategoriler içinde örgütleyebilirler ve şemayla ilişkili hayli farklılaşmış yargılarda bulunabilirler. Şematik bilgi işleme, hayli seçicidir ve bireyin gelen çok sayıda uyarıcıya şemaya uygun olarak anlam yüklemesini sağlar. Şematik bilgi işleme, eşit düzeyde başka boyutlar olmasına karşın belli bir boyutu temel alarak bilgiyi kategorilere ayırmaya hazır oluşu gerektirir. Bilgiyi toplumsal cinsiyet şemasına göre işleme ise, özellikleri ve davranışları "kadınsı" ve "erkeksi" kategorilerine ayırmaya yol açar. Cinsiyetle ilgisi olmayan şeyler bile kadınsı ya da erkeksi kategorisine sokularak işlenir.

Örneğin, "nazik" ve "bülbül" gibi özellikler kadınsı kategorisine, "atılgan" ve "kartal" gibi özellikler de erkeksi kategorisine yerleştirilebilir. **Toplumsal cinsiyet şeması** da kadın ve erkek özelliklerinin algılanmasında ve bilginin işlenmesinde temel oluşturan bir çerçevedir. Kadın ve erkek arasındaki ayrımı vurgulayan bir kültür içinde büyüyen çocuklar, kendileri ve diğerleri, hatta nesne ve olaylar hakkındaki bilgileri, algıladıkları bu cinsiyet çağrışımlarına göre işlemeyi öğrenirler.

Cinsiyetleri tipleştirme (ayrıştırma) (sex-typing)

Cinsiyetleri tipleştirme/ayrıştırma sürecinde çocuk, hem kendilik kavramını oluşturur hem de dünyayı algılarken içleştirdiği bu cinsiyet şemasını kullanır. Gelen bilgileri cinsiyet şemasına göre algılar, kodlar ve örgütler. Buna göre çocuk, kız çocuğunu zayıf vb. olarak, erkek çocuğunu kuvvetli vb. olarak algılamayı; zayıf erkek çocuklar ile güçlü kız çocukları fark etmemeyi öğrenir. Çocuk aynı şematik seçiciliği kendine uygulamayı, insan kişiliği içinden salt cinsiyetine uygun olanları kendilik kavramına dahil etmeyi öğrenir. Çocuk bu şema aracılığıyla, kendisinin bir kişi olarak yeterliğini değerlendirmeyi; tercihlerini, tutumlarını, davranışlarını ve kişilik özelliklerini bu şemadaki prototipe göre oluşturmayı da öğrenir. Sonuç olarak cinsiyetleri ayrıştıran/tipleştiren *(sex-typed)* bir birey olur.

Toplumsal cinsiyet şeması kuramı, bir süreç kuramıdır, içerik kuramı değildir. Cinsiyetleri-ayrıştıran bireyler, kültürün kadın ve erkeğe ait olarak tanımladığına uyan ve buna göre bilgiyi işleyen bireyler olarak ele alınırlar. Bu nedenle, kuramın esasını toplumsal cinsiyet şeması temel alınarak dünyanın iki sınıfa ayrılması işlemi oluşturur, bu iki sınıfın içeriğiyle ilgilenilmez. Buna bağlı olarak, cinsiyetleri tipleştiren/ayrıştıran bireyler, sadece ne kadar kadınsı ya da erkeksi olduklarına göre değil, ayrıca benlik kavramlarını ve davranışlarını cinsiyet temeline göre organize edip etmemelerine göre de birbirlerinden farklı görülürler. Cinsiyetleri tipleştirmeyen/ayrıştırmayan *(nonsex-typed)* bireyler, kendilerini bakım verici ya da baskın olarak tanımladıklarında bu özelliklerin cinsiyetle bağlantılarını kurmazlar. Örneğin, cinsiyetleri tipleştirmeyen bir birey, kadın ya da erkek olduğu için değil, içinden öyle geldiği için insanlarla ilgilenir, onlara yardım eder ya da nazik ve duyarlı davranır. Oysa cinsiyetleri tipleştiren/ayrıştıran bireyler, özelliklerin cinsiyetle ilgili çağrışımlarını önemseyerek kendilerini tanımlarlar. Örneğin, cinsiyetleri tipleştiren bir erkek, erkeklerin ağlamaması, soğukkanlı ve sert olması gerektiği görüşünü benimsediği için kendinden ve başka erkeklerden böyle davranmayı bekler ve aksi durumda kaygılanır; bununla da yetinmeyip sert olmamayı, dolayısıyla erkek olmamayı çağrıştırabilecek her şeyden, örneğin, renkli giysilerden, sevgi ifadelerinden vb'den kaçınır.

Cinsiyetl tipleştirmeyen (ayrıştırmayan) çocuklar yetiştirme

Toplumsal cinsiyet şemasının yaygın olarak kullanılmasının temelinde toplumun iki cinsiyetin varlığını ve bunların ayrımını ısrarla vurgulaması yatar. Toplum, bireyin cinsiyetinin yaşamın her anında çok önemli olduğunu ve önemli bir fark yarattığını öğretir. Böylece toplum çocuğa cinsiyetle ilgili iki şey öğretir: Cinsiyetle ilgili çağrışımlar (toplumsal cinsiyet şeması) ve kadın-erkek arasındaki ayrımın yaşamın her yönüyle yoğun ve yaygın bir ilişkisi olduğu. Böylece toplumsal cinsiyetin diğer pek çok sosyal kategori üzerinde bilişsel bir önceliği oluşur. Kurama göre, eğer toplum cinsiyete bağlı çağrışımları sınırlasaydı ve cinsiyet ayrımının işlevsel önemi üzerinde bu kadar ısrarla durmasaydı, çocuklar muhtemelen cinsiyetleri daha az ayrıştıran bireyler olurlardı. Cinsiyet, kuşkusuz üremedeki rolü nedeniyle diğer kategorilere

(örneğin göz rengi) kıyasla çok daha önemli bir anlama sahiptir ve bu nedenle de toplum kaçınılmaz olarak cinsiyete ilişkin kültürel düzenlemeler getirir. Ancak toplum, cinsiyet ayrımının işlevsel önemini çok fazla vurgular, bu ayrımı bilişsel olarak kullanışlı gösterir ve cinsiyetle ilgisiz konularda bile kullanışlı hale getirir.

Bem, toplumsal cinsiyet şemalı (şematik) bir toplumda toplumsal cinsiyet şeması olmayan (aşematik) çocuklar yetiştirmenin zor olduğunu, ama imkânsız olmadığını belirtir. Toplumsal cinsiyet şeması olmayan çocuk yetiştirmek için iki stratejiden söz edilebilir: İlk strateji, ana-babaların çocuklarına, cinsiyete bağlı biyolojik farklılıkları kültürün cinsiyetle ilgili çağrışımlarını vermeden öğretmeleridir. Bu, örneğin, çocuklara kişinin kadın ya da erkek oluşunun sadece üremede farklılık yarattığı anlatılarak, toplumsal cinsiyet şemalı kitaplar okutulmayarak sağlanabilir. İkinci strateji, ana-babaların, çocukları kültürün cinsiyetle ilişkili çağrışımlarını öğrendiklerinde, bunu yorumlamalarında kullanabilecekleri alternatif şemalar oluşturmalarıdır. Örneğin, bunun için de, gruplar arası farklılıkların çok az olmasına karşın kişiler arası farklılıkların çok olabileceğini ifade eden bireysel farklar şeması yerleştirilebilir. Bu şemayla çocuk, insanlar arasındaki farklılıkların cinsiyetten değil, bireysel farklardan kaynaklandığını görebilir. Örneğin, çocuğa lezzetli yemek yapmanın cinsiyetten bağımsız bir beceri olduğu, ilgilenen kadınların da erkeklerin de mutfak işlerinde usta olabilecekleri örneklerle anlatılabilir ("Ali'nin yaptığı börek çok lezzetliydi") ya da makinelerden anlamanın sadece bir erkek işi olmadığı söylenebilir ("Ayşe, geçen gün yolun ortasında arabasının patlayan lastiğini değiştirmek zorunda kaldı").

Bem Cinsiyet Rolü Envanteri

Bem, kuramına uygun olarak bir ölçek geliştirmiştir: Bem Cinsiyet Rolü Envanteri *(Bem Sex Role Inventory-BSRI)* (Bem, 1974). Daha önceki cinsiyet rolü ölçeklerinin, cinsiyet rollerini bir uçta kadınsılığın, diğer uçta da erkeksiliğin yer aldığı iki uçlu tek bir boyut olarak ele almaları ve bir kişinin bu boyutun sadece bir ucunda bulunması beklentisine göre sonuçların değerlendirilmesi eleştirilmiştir (Constantinople, 1973). Buna göre, bir insanın

ya sadece ağırlıklı olarak kadınsı özellikleri ya da sadece ağırlıklı olarak erkeksi özellikleri göstermesi ve hatta kadınların kadınsılık ucunda, erkeklerin de erkeksilik ucunda yer almaları gerekiyordu ve aksi durumda bu normal dışı olarak da değerlendirilebiliyordu. Bu yaklaşım eleştirilmiştir (Constantinople, 1973). Bu eleştiriye paralel bir yaklaşımla Bem (1974), kadınsılığı ve erkeksiliği birbirinden bağımsız iki boyut olarak benimseyen bir ölçek geliştirmiştir. Bu ölçekte birey, kadınsılık ve erkeksilik boyutlarının ikisinde de yer alabilir.

Çok kullanılan ölçeklerden biri olan Bem Cinsiyet Rolü Envanteri, üç alt ölçekten oluşur: Kadınsılık (K), Erkeksilik (E), Sosyal Beğenirlik. Her ölçek 20 sıfattan oluşur. Toplum tarafından kadınlar için daha uygun özellikler olarak düşünülen 20 özellik K'yı, erkekler için daha uygun bulunan 20 özellik de E'yi oluşur. Ne kadınlar için ne de erkekler için uygun bulunan yarısı olumlu, yarısı olumsuz toplam 20 özellik de Sosyal Beğenirlik Ölçeği'ni oluşturur. Asıl değerlendirmeler K ve E ölçeklerine göre yapılır. Sosyal Beğenirlik Ölçek Maddeleri bir nötr bağlam oluşturmak için ölçeğe dahil edilmiştir. K ve E puanlarından hareketle cinsiyet rolleri, kadınsı *(feminine)*, erkeksi *(masculine)*, androjen *(androgynous)* ve belirsiz-farklılaşmamış *(undifferentiated)* olarak dört gruba ayrılır. Toplum tarafından kadınsı olarak tanımlanan özelliklere (duygusal, anlayışlı, nazik, merhametli vb.) daha çok sahip oldukları belirlenenler kadınsı, toplum tarafından erkeksi olarak tanımlanan özelliklere (baskın, etkili, gözüpek, hırslı, vb.) daha çok sahip oldukları belirlenenler erkeksi olarak nitelendirilir. Kadınsı ve erkeksi özellikleri birlikte yüksek düzeyde gösterenler androjen, bu iki grup özelliği düşük düzeyde gösterenler ise belirsiz olarak nitelendirilir.

Bem Cinsiyet Rolü Envanteri, geliştirildiğinden bu yana çok kullanılan bir ölçektir; Wong, McCreary ve Duffy (1990), 1989 yılında PsycLİT'te bu ölçeğe atıfta bulunan ya da bu ölçeği kullanan 419 kaynak listelendiğini belirtmişlerdir. Envanterin bazı araştırmalarca kültürlerarası geçerliği de gösterilmiştir (örneğin, Alain, 1987; Maloney, Wilkof ve Dambrot, 1981; Wilson ve ark., 1990).

Bem Cinsiyet Rolü Envanteri'nin eleştirilen yönleri de vardır. Faktör yapısının görgül olarak tam gösterilememiş olması, Bem'in önerdiği faktör yapısına uymayan sonuçlar elde edilmesi ve ölçmeyi amaçladığı androjen kavramının zayıf yönlerinin bulunması nedeniyle eleştirilmiştir. Yine de en yaygın kullanılan cinsiyet rolü ölçeğidir, günümüzde de hâlâ yaygın bir kullanımı vardır (örneğin, Lengua ve Stormshak, 2000; Moore, Kennedy, Furlonger ve Evers, 1999; Parsons ve Betz, 2001; Sugihara ve Katsurada, 2000).

Envanter, Türk toplumuna da uygun hale getirilmiş (Kavuncu, 1987) ve psikometrik özellikleri incelenmiştir (Dökmen, 1999).

Bem'in hem kuramına hem de ölçeğine pek çok eleştiri yöneltilmiştir. Deaux (1985), bu eleştirilerin Bem'in başka bazı kuramcılar gibi, çok geniş bir ranj içinde değişebilen davranışları tek bir değişkenle (androjenlik) açıklamasına ve basit bir sınıflandırma (dörtlü sınıflanan cinsiyet rolleri) sistemi getirmesine yönelik olduğunu belirtir. Ayrıca diğer benzer kuramlar gibi iç kişisel faktörlere odaklanarak yapısal ve durumsal etkilere çok az dikkat ettiğini kaydeder.

Androjenlik kavramı

Androjenlik *(androgyny)*, Bem (1974) tarafından çok kullanılmış ve yaygın kabul görmüş bir kavramdır. Androjenlik, kelime olarak Yunancada erkek anlamına gelen "andro" ile kadın anlamına gelen "gyne" kelimelerinin birleştirilmesinden oluşturulmuş bir terimdir; geleneksel kadınsı ve erkeksi kategorilerine bir karşı çıkışın ve insanların hem kadınsı hem de erkeksi olabileceklerinin ifadesidir (Bem, 1993). Hem erkeksi hem kadınsı özellikleri yüksek düzeyde gösteren kişilere de androjen *(androgynous)* denilir. (Bu kavramın, Türkçede seslendirilişi benzer olan androgen kavramından farklı olduğuna işaret etmek gerekir. Androgen, erkek cinsiyetin oluşmasında rolü olduğu için erkek cinsiyet hormonu olarak nitelenen bir hormondur.)

Bem 1970'li yıllarda ağırlıklı olarak androjen bireylerin, yani hem erkeksi hem de kadınsı özellikleri yüksek düzeyde gösteren bireylerin olumlu yönlerini gösteren araştırmalar yapmıştır. Androjenlerin, daha esnek davranabildiklerini ve farklı ortamlar-

da daha uyumlu cinsiyet rol davranışları sergileyebildiklerini bulmuştur (Bem, 1975). Örneğin, androjenler, gerektiğinde erkeksi "bağımsızlık", gerektiğinde kadınsı "oyunculuk-şakacılık (yavru kediyle oynayabilme)" davranışları gösterebilirler. Androjen bireyler hem daha fazla bağımsız hem de daha fazla bakım verici ve ilgi göstericidirler (Bem, Martyna ve Watson, 1976). Kadınsı kadınlar ve erkeksi erkekler (cinsiyetleri tipleştiren *–sextyped–* bireyler), androjen bireylerin tersine, diğer cinsiyete uygun bulunan davranışlardan kaçınır ve bu tür faaliyetlerde bulunmaktan dolayı psikolojik rahatsızlık duyarak kendileri hakkında olumsuz duygular ifade ederler (Bem ve Lenney, 1976).

Androjenlik kavramı, geleneksel kadınsılık ve erkeksilik kavramlaştırmasına ve ruh sağlığıyla ilgili cinsiyet yanlısı standartlara karşı geliştirilmiş liberal ve insanca bir seçenek sunduğu için çok kabul görmüş ve benimsenmiştir, ama pek çok yönüyle eleştirilmiştir ki bu eleştirilerin bazılarına Bem de katılmıştır (Bem, 1983, 1985, 1993).

Androjenlik kavramının savunulması, insanlara yeni bir zorlayıcı reçete sunulması anlamına gelebilir; eski reçetede ya kadınsı ya erkeksi olmak yer alırken yenisinde hem kadınsı hem erkeksi olmak vardır ve bu durumda birey için, mücadele edilmesi gereken bir değil iki muhtemel yetersizlik kaynağı bulunur (Bem, 1983, 1985). Daha da önemlisi, bu kavram toplumsal cinsiyet şeması kuramı için de problem oluşturur. Çünkü bu kavramla içimizde bir kadınsı, bir de erkeksi yan olduğunun kabulü sürdürülmüş olur, yani böylece kadınsılık ve erkeksilik kavramlarının toplumsal şematik işlemlerden kaynaklanan bilişsel yapılar değil de bağımsız bir gerçekliğe sahip kavramlar olduğu kabul edilmiş olur (Bem, 1985). İnsan davranışlarının ve kişilik özelliklerinin, artık cinsiyetle ilişkilendirilmemesi ve toplumun cinsiyet organlarıyla ilgisiz durumlar için cinsiyeti yansıtmayı durdurması gerekir.

Bem (1983), ayrıca androjenlik kavramının cinsiyet eşitsizliğini yansıtamadığını da belirtir. Her zaman ve her yerde erkeğin ve erkeksi etkinliklerin daha değerli bulunmasına karşın androjenlik kavramının bu cinsiyet eşitsizliğine işaret eden hiçbir yönü olmadığı, aksine erkek merkezliliğin *(androcentrism)* sürmesine hiz-

met ettiği söylenebilir. Ayrıca androjenlik kavramı çok kişisel ve çok özel bir düzeyde kuramlaştırılmıştır; oysa cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi için kişisel değil kurumsal değişime ihtiyaç vardır (Bem, 1993). Ancak, Bem'in (1993) belirttiği gibi, bu sorunlarına karşın, androjenik kavramı bir kadın ya da bir erkek olarak nasıl davranması gerektiğini bilemeyen pek çok insan için bir vizyon ve model sağlamıştır. Günümüz koşullarına uymasa da ve bu yönüyle çok ütopik bir kavram da olsa (Bem, 1993), bazı yazarlar (örneğin, Burn, 1996) gibi, bu kitabın yazarı da androjenlik kavramına sempati duymaktadır.

Radyoda bir programı dinliyordum. Spiker hanım atıcılıkta dünya şampiyonu olan bir bayanla konuşuyordu. Kadınların kadınsılığı ile atıcılık arasındaki zıtlıktan söz ediliyordu. Daha doğrusu spiker öyle yorumladı. Aslında şampiyon hanım, hemşirelik yüksekokulundan mezun bir üsteğmendi yani bir askerdi. Babasının ve iki ağabeyinin de asker olmasının askerliği seçmesinde önemli bir etkisi olabileceğinden söz etti. Oldukça güzel konuştu. Kendinden emindi, bu başarıyı sevgiyle kazandığını söyledi. Spiker hanım, hemşirelik ile askerliğin birbiriyle uyuşmadığını ileri sürdü. Şampiyon hanım, bunu pek kabul etmedi, atıcılıktaki başarısında askerliğinin ve hemşireliğinin ayrı ayrı etkisi olabileceğinden söz etti. Askerliği spordaki başarısını kolaylaştırmıştı, çünkü askerlikte atıcılık önemliydi ve desteklenmişti. Hemşirelik kolaylaştırmıştı, çünkü hem bir hemşire olarak sağlığına ve beslenmesine bilimsel olarak yaklaşmıştı hem de hemşirelik bir sevgi mesleğiydi ve o da bu başarıya sevgiyle gelmişti. İşini, sporunu sevgiyle yürütüyordu ve bu başarı için şarttı. Kadın olması da bu spordaki başarısında etkiliydi. Kadınlar sabırlı, soğukkanlı ve azimli olurlardı ve o da bir kadın olarak bu özellikleriyle şampiyonluğu kazanmıştı. Komutanı onu övmüş, "bir erkek gibi kazandığını" söylemişti. Komşularıyla bir araya gelip sohbet etmek vb. etkinliklerden hoşlanıyordu ve komşuları onun disiplinli yaşamını biliyorlardı ama şampiyon olması onlar için de sürprizdi. Kendisi bir şampiyon gibi hazırlanmıştı, hiçbir şey tesadüf değildi. Şampiyon

olmak için yemesine, içmesine, uykusuna, yaşamına, çalışmasına dikkat etmişti. Bu başarıyı kazanan ilk kadındı ve ilk Avrupalıydı. Bu nedenle de övülüyordu. Şampiyon hanım, bana kalırsa erkeksilik ve kadınsılık özelliklerini birleştirerek (bir androjen olarak) bu başarıya ulaşmıştı, bunu çalışmasına ve azmine bağlıyordu ve doğal buluyordu, çünkü hak etmişti. Ancak çevresinde bir kadın olarak bu sonuca ulaşmasını yadırgayanlar vardı.

Toplumsal cinsiyet şemasıyla bilgi işleme *(gender schematic processing)* kuramı

Toplumsal cinsiyet şemasıyla bilgi işleme kuramı, çocuğun cinsiyetle ilgili bilgilerin işlenmesine aktif olarak katıldığını ileri sürer. Kohlberg'ün kuramındaki gibi, çocuğun kendi cinsiyet grubuyla ilgili bilgileri, değerleri ve davranışları kendisinin keşfettiğini, ama bu keşfetmenin cinsiyet değişmezliğine ulaşınca değil, kendi cinsiyetini keşfedince başladığını söyler. Çocuk bir kez cinsel kimliğini kazanınca çok zengin bir içeriğe sahip cinsiyet şemasıyla karşılaşır. Her cinsiyete uygun bulunan davranış ve özelliklerle ilgili organize bilgiyi içeren bu şema, çevrenin yorumlanmasında ve uygun davranış biçiminin seçilmesinde temel alınır.

Genel cinsiyet şeması, kendi cinsiyeti şeması ve diğer cinsiyet şeması

Martin ve Halverson (1981) ve Martin (1991, 1993) tarafından önerilen ve geliştirilen toplumsal cinsiyet şemasıyla bilgi işleme kuramı *(gender schematic processing theory)*, diğer bilişsel gelişim kuramları gibi cinsiyet şemasına odaklanmıştır. Bu kuramda temel olarak iki tip şema ele alınır.

Birinci tip şema **genel cinsiyet şemasıdır.** Bu şema, çocuğun nesneleri, davranışları, kişilik özelliklerini ve rolleri gruplaması için gereken genel bilgileri içerir. Bu şemada kadın ve erkeğin birbirlerinden farklı olduğuna ilişkin kalıpyargılar bulunur; her cinsiyetle ilişkili bulunan özelliklerle ilgili listeler vardır; örneğin, kızlar dikiş diker, erkekler kamyonla oynar gibi.

İkinci tip şema da **genel cinsiyet şemasıdır**. Bireyin kendi cinsiyetine ilişkin bilgiler içeren bu şema ilk şemanın daha dar ama ayrıntılı bir şeklidir; kendi cinsiyetine geleneksel olarak uygun bulunan davranışları ve bunlarla ilgili ayrıntılı eylem planlarını içerir. Örneğin, birinci şemasından kızların dikiş diktiklerini öğrenen kız çocuğu, cinsiyetiyle tutarlı davranmak için dikiş dikmeyi öğrenmek isteyecektir.

Bu iki şemaya, daha az ayrıntılı içeriği olan bir üçüncü tip şema eklenebilir (Martin, 1991); bu da **diğer cinsiyet şemasıdır**. Bu şemada da diğer cinsiyetin davranışları ve eylem planları bulunur, ama kendi-cinsiyet şemasındaki gibi zengin ve ayrıntılı içeriğe sahip değildir.

Cinsiyet şemalarının çeşitli işlevleri vardır. (Martin, 1991): (1) Cinsiyet şemaları, davranışı yönetir, cinsiyete uygun bulunan ve bulunmayan davranışların belirlenmesi için bu şemalardan yararlanılır ve cinsiyete uygun davranışlar seçilir, örneğin cinsiyete uygun oyuncaklarla oynanır. (2) Cinsiyet şemaları, bilginin organize edilmesini sağlarlar; dikkati yönetirler, hangi bilginin kodlanacağını ve hatırlanacağını belirlerler, şemayla tutarlı bilgiler daha çarpıcıdır ve dolayısıyla daha akılda kalıcıdır. (3) Cinsiyet şemaları, bilgiye temel oluşturur; özellikle bir durum hakkında bilgi olmadığı ya da belirsiz bir bilgi olduğunda eksiklik şemayla tutarlı bir şekilde doldurulur. Örneğin, bir çocuğun cinsiyetinin kız olduğu öğrenildiğinde hangi tür oyuncaklarla oynamak isteyeceği ya da ne tür özellikleri olduğu tahmin edilebilir. Kısacası, cinsiyet şemaları bireyin hangi bilgiye dikkat edeceğini, hangisini öğreneceğini ve hatırlayacağını belirlerler; bir kez öğrenildiler mi artık davranış için yol göstericidirler, hangi davranışın uygun olduğu konusundaki kararı etkilerler. Tıpkı diğer şemalar gibi, bireyin çevresini saran karmaşık sosyal bilginin işlenmesini, organize edilmesini yöneterek bilişsel ekonomi sağlarlar.

Şematik bilgi işlemede hata

Bu şematik bilgi işleme süreci genellikle doğru işleyen bir süreç olarak kabul edilirse de bazı sorunları da beraberinde getirir. Şematik bilgi işleme süreci, özgün bilginin bozulmasına yol

açar (Martin, 1991). Çocuk bilgiyi kodlarken ve hatırlarken, cinsiyet şemasına uygun olarak kodlar ve hatırlar. Örneğin, bir erkeğin ocakta yemek pişirdiğini gören çocuk bunu üç şekilde bozarak hatırlayabilir ya da değerlendirebilir, çünkü bu bilgi cinsiyet şemasına uygun değildir. Cinsiyet şemasında yemek pişirmek erkeklere uygun bir davranış olarak yer almaz. Çocuk bu durumu hatırladığında ya yemek pişirenin bir kadın olduğu şeklinde özgün bilgiyi bozar; ya da erkeği ocakta yemek pişirirken değil, ocağı tamir ederken hatırlar ya da hiçbirini bozamıyorsa ocakta yemek pişiren erkeğin kadına benzediğini düşünür ve değerini azaltır.

Cinsiyetle ilgili bilginin bozulması ya da çarpıtılması, cinsiyetle ilgili kalıpyargıların doğrulanmasına da yol açar. Cinsiyetle tutarlı olmayan bir bilgi, cinsiyetle tutarlı hale dönüştürüldüğünde, cinsiyet kalıpyargıları doğrulanmış olur, bu da kalıpyargıların sürdürülmesiyle sonuçlanır. Örneğin, komşu Ahmet Bey'in bebeğinin altını değiştirdiğini gözleyen çocuk, bunu bezin değiştirilmesi olarak değil de kirlenen bezin değiştirilip değiştirilmediğinin kontrol edilmesi olarak yorumlayabilir ve böylece erkeğin kirli bezi değiştirmeyeceği, kontrol eden bir üst statüde olduğu kalıpyargısı pekiştirilmiş olur.

Cinsiyet şemasının gelişiminde, hem çocuğun hem de çevrenin özelliklerinin etkili olduğu düşünülür (Martin, 1991). Çocuk, çevreden gelen karmaşık bilgi bombardımanıyla baş edebilmek için dünyayı sınıflayarak algılama (kategorileştirme) eğilimine sahiptir, insanları da cinsiyetlerine göre sınıflama eğilimindedir. Bunun yanı sıra, çocuğun içinde bulunduğu toplum da cinsiyeti vurgular; cinsiyet diğer özelliklerle ilişkilendirilir; fiziksel, sosyal, davranışsal ve psikolojik özelliklerin cinsiyetle bağlantısı sürekli vurgulanır. Böylece çocuk için cinsiyetin işlevsel bir anlamı oluşur.

Toplumsal cinsiyet şemalarının gelişimi

Çocuğun toplumsal cinsiyetle ilgili bilgileri öğrenmesi iki yönüyle ele alınabilir (Martin, 1993). (1) Çocuk, cinsiyetin bir kategori olduğunu öğrenir. İnsanları cinsiyetlerine göre iki gruba ayırır ve

bu iki gruba cinsiyet adları verir: Kadınlar ve erkekler. Doğumdan itibaren çocuk, cinsiyetleri birbirinden kolayca ayırmasını sağlayan pek çok özellikle karşılaşır. Örneğin, bu iki grup insanın elbiselerinin, saç şekillerinin, seslerinin, vücut biçimlerinin farklı olduğunu algılar. Bu ayrı özelliklerin farkına varan çocuk, bu iki grup insanın erkek ya da kadın olarak isimlendirildiğinin de farkına varır ve kendi de bu isimleri kullanır. Ayrıca çocuk bu iki cinsiyetten birinin kendi grubu olduğunu öğrenir; böylece grup yanlılığı da başlar, kendi grubundan olanları tercih etme eğilimi gösterir. (2) Çocuk, cinsiyet kalıpyargılarını öğrenir. Çocuk sadece kadını ve erkeği ayırmayı, adlandırmayı ve kendinin de o gruplardan birine ait olduğunu öğrenmekle kalmaz, bunların yanı sıra her cinsiyetle ilişkilendirilen bazı özellikler olduğunu da öğrenir. Kadınlar yemek yapar, erkekler kavga eder gibi.

Diğer bilişsel yaklaşımlı kuramlarla benzerliği ve farklılığı

Toplumsal cinsiyet şemasıyla bilgi işleme kuramı, cinsiyet rolü gelişimini açıklarken bilişsel yaklaşımı benimseyen diğer kuramlarla bazı benzerlik ve farklılıklar sergiler (Martin ve Halverson, 1981; Martin, 1991, 1993). Bu kuramlar, toplumsal cinsiyet şemasının bellek ve davranış üzerinde etkileri olduğunu kabul ederler, normal bilgi işleme sürecini vurgularlar. Diğer kuramlar gibi bu kuram da kalıpyargıların oluşumunun olumsuz yönlerini değil, çevreden gelen bilgilerin basitleştirilmesini sağlayan yararlı yönlerini ele alır. Ancak diğer kuramlar cinsiyet kalıpyargılarının sadece nasıl oluştuğu üzerinde dururken, bu kuram niçin sürdürüldüğünü de anlamaya çalışır. Ayrıca bu kuram, sadece her şeyin "kadın için" ve "erkek için" olarak sınıflanmasını değil, bireyin ait olduğu cinsiyet grubuna göre "benim için" ve "benim için değil" şeklinde sınıflanmasını da ele alır.

Eleştirisi

Bu kuram da eleştirilmiştir. Örneğin, Bussey ve Bandura (1999), bilişsel gelişim kuramı gibi toplumsal cinsiyet şemasıyla bilgi işleme kuramının da ileri sürdüğü, çocuklardaki cinsiyetle

ilgili davranışlar ile cinsiyet şeması bağlantısının (örneğin, oyuncak bebekler kızlar içindir, ben bir kızım, bebekler benim içindir) görgül olarak tam gösterilemediğini belirtmişlerdir.

Toplumsal cinsiyet kalıpyargısının öğeleri modeli

Martin ve arkadaşları (1990), toplumsal cinsiyet şemasıyla bilgi işleme kuramına dayanarak yeni bir model, cinsiyet kalıpyargıları bilgisinin öğeleri *(component model of gender stereotype knowledge)* modelini, önermişlerdir (aktaran, Martin, 1993). Bu model, çocukların kalıpyargılı bilgileri nasıl kullandıklarını daha iyi anlamaya yönelmiştir. Martin (1993), bu modelin Deaux ve Lewis'in (1984) yetişkinlerdeki toplumsal cinsiyet bilgisinin yapısıyla ilgili önerdikleri öğeleri içerdiğini belirtmiştir: Rol davranışları, meslekler, kişilik özellikleri, fiziksel görünüm. Cinsiyetle ilgili özellikler bu öğelere göre organize edilir ve iki ana boyutta ele alınır: Kadınsı özellikler ve erkeksi özellikler. Bütün bu özellikler cinsiyet kalıpyargıları temelinde birbirleriyle bağlantılıdır ve birbirlerini çağrıştırır. Bağlantıların üç tipinden söz edilebilir (Martin, 1993): (1) Cinsiyet-öğe bağlantısı. Örneğin, kadın-elbise giyer, erkek-kısa saçlıdır. (2) Öğe içi bağlantılar. Örneğin, atılgandır-bağımsızdır; elbise giyer-yüksek topuk giyer. (3) Öğeler arası bağlantılar. Örneğin, geniş omuzludur-atılgandır; elbise giyer-bakım vericidir. Bu çağrışımlar sayesinde, hakkında sadece küçük bir bilgi verilen kişiye ilişkin pek çok çıkarımda bulunulabilir. Örneğin, çağrışımlar yoluyla, cinsiyetini öğrendiğimiz kişinin davranışları, görünümü vb. hakkında pek çok tahminde bulunabiliriz ya da birinin yemek yapmayı sevdiğini öğrendiğimizde onun dikiş dikmeyi de sevebileceğini tahmin edebiliriz.

Sosyal rol *(social role)* kuramı

Bu kuram, Eagly (1983), Eagly ve Steffen (1984), Eagly ve Wood'dan (1999) aktarılacaktır.

Eagly'ye (1983) göre, kadın ve erkeğe toplum içinde farklı statüler verilmiştir ve hiyerarşik yapı içinde erkekler daha yüksek statülü rollere sahiptir. Bu farklılık, kadın ve erkek için belirlenen

kalıpyargıları ve dolayısıyla her iki cinsiyetin kendisinden ve diğer cinsiyetten beklediği davranış ve özellikleri de etkiler. Böylece sosyal rolleri farklı olduğu için kadın ve erkek arasında farklılıklar oluşur. Eğer kadın ve erkeğin rolleri değişirse cinsiyet farklılıkları da değişecektir; kadın daha yüksek statülü rollere sahip oldukça cinsiyet farklılıkları azalacaktır. Çocuk bakımı ve ev işi sorumlulukları kadın ve erkek tarafından eşit olarak paylaşılıncaya ve ev dışında çalışma sorumlulukları da eşit olarak dağıtılıncaya kadar (yani insanlar eşit sosyal roller alıncaya kadar) cinsiyet kalıpyargıları kaybolmayacaktır (Eagly ve Steffen, 1984).

Sosyal rol ve davranışlar

Sosyal rol kuramı, kadınlar ile erkekler arasındaki bütün davranışsal farklılıkların cinsiyet kalıpyargıları ve sosyal rollerle açıklanabileceğini ileri sürer. Sosyal rol, toplum tarafından tanımlanan, bir sosyal kategorideki bireylerin hepsinden beklenen, öğrenilmiş tepkilerdir. Bütün toplumlarda, kadınlardan ve erkeklerden beklenen sosyal roller ile bu beklentilere uygun farklı davranış örüntüleri vardır. Örneğin, çoğu kültürde çocukların sorumluluğu erkeklere değil kadınlara verilmiştir. Cinsiyet kalıpyargıları diğer kalıpyargılar gibi, insanların günlük yaşamda neler yaptıklarına ilişkin gözlemleri yansıtır. Eğer bir grup insan her zaman belli bir etkinlikte bulunurken gözleniyorsa, o insanların o etkinlik için gereken yetenekleri ve kişilik özelliklerini taşıdıklarına inanılır. Örneğin, kadınlar her zaman çocuk bakımıyla ilgileniyorlarsa onların çocuk bakımı için gerekli olan bakım verici, sıcak ve şefkatli gibi özelliklere sahip olduklarını düşünmek kolaylaşır. Tersi de mümkündür; eğer erkekler çocuk bakımıyla ilgilenmiyorlarsa bunun nedeni, onların gereken özelliklere (sıcak, şefkatli, vb.) sahip olmamaları diye düşünülebilir. Bunun gibi, insanların çoğu etkinliği toplum içindeki sosyal rollere göre belirlenir. Ayrıca da sosyal baskılarla insanların bulundukları sosyal rollere uygun davranışlar sergilemeleri de sağlanır. Cinsiyet rolleri de toplum tarafından tanımlanmıştır ve insanların cinsiyetlerine uygun bu tanımlamalara göre davranmaları yönünde baskılar vardır. Örneğin, evli bir kadın ev işleriyle birinci dereceden ilgilenmesi yönünde güçlü

yönlendirmelerle karşılaşır: Başta annesi olmak üzere eşi, komşuları, arkadaşları evdeki işlerin yapılmasından onu sorumlu tutarlar ve ev işlerindeki aksamadan dolayı öncelikle onu eleştirirler; bu baskı, kadının istemese de kendini bu işleri yapmak zorunda hissetmesine neden olur.

Sosyal rol kuramına göre, davranıştaki cinsiyet farklılıkları, kadınlarla erkeklerin farklı cinsiyet rollerinde bulundukları durumlarda muhtemelen daha fazla görülecektir. Kadınlarla erkekler arasında sosyal rol farklılığının olmadığı durumlarda ya da geleneksel cinsiyet rollerinin fazla önemli olmadığı zamanlarda cinsiyet farklılıkları çok az olmalıdır. Eagly ve Steffen (1984) tarafından yapılan bir çalışmada, katılımcılara uyaran olarak erkek ve kadının işleriyle ilgili betimlemeler verilmiş, ya tam-zamanlı bir işte çalıştıkları ya da ev işi yaptıkları belirtilmiştir. Kontrol koşulunda ise yapılan iş hakkında bilgi verilmemiştir. Bu tanıtımdan sonra deneklerin hedef kişilerin kişilik özelliklerini (örneğin, bağımsız, baskın, yardımsever, anlayışlı) değerlendirmeleri istenmiştir. Yapılan işle ilgili bir bilgi verilmediği durumda hedef kişiler cinsiyet kalıpyargılarına göre değerlendirilmiştir: Örneğin, kadınlar daha yardımsever, anlayışlı vb.; erkekler daha bağımsız ve baskın vb. Meslekle ilgili bilgiler verildiğinde ise, kadınlar ve erkekler sosyal rollere göre değerlendirilmiştir: Ev işi yapan kadınlar da erkekler de daha yardımsever, anlayışlı vb.; tam-zamanlı çalışan kadınlar da erkekler de daha bağımsız, baskın vb. olarak değerlendirilmiştir. Eagly ve Steffen'e göre bu sonuçlar, cinsiyet kalıpyargılarının kadın ve erkeğin biyolojik özelliklerine bağlı olmadığını, daha çok sosyal rollerine dayandığını gösteriyor.

Sosyal rol kuramı ve sosyobiyolojik yaklaşım

Sosyal rol kuramı, sosyobiyolojik yaklaşımın karşısında bir açıklama getirmiştir. Eagly ve Wood (1999), cinsiyet farklılıklarının kaynağı konusunda sosyobiyolojik yaklaşımın (ya da evrimsel psikoloji kuramının) ve sosyal rol kuramının (ya da bu kuramın açıklamalarını da içeren ve daha geniş bir kuramsal yaklaşım olan sosyal yapı kuramının –*social structural theory*) tamamen farklı açıklamaları olduğunu ileri sürerler.

Kadınlar ve erkekler farklı psikolojik özellikler gösterirler. Bu farklılıkların evrimsel açıklamasına göre, kadın ve erkek, cinsiyetlerine özgü olarak birbirlerinden farklı evrimleştikleri için psikolojik olarak farklıdırlar ve farklı sosyal roller oynarlar. Evrim psikologlarına göre, insanlığın ilk dönemlerinde kadınlar ve erkekler üremedeki farklı rolleri nedeniyle farklı çevresel baskılar yaşadılar ve farklı uyum sorunlarıyla karşılaştılar. Bu sorunlar çözülürken cinsiyetlere özgü evrim mekanizmaları oluştu ve böylece cinsiyete göre farklılaşmış davranışlar ortaya çıktı. Sosyal yapı kuramı (sosyal rol kuramı) ise, toplum içinde farklı rolleri olan kadın ve erkeğin bu rollere uyum sağlamak için psikolojik farklılıklar gösterdiklerini ileri sürer. Sosyal yapısalcılara göre, cinsiyetlerin davranış farklılıklarının ortaya çıkmasında toplumun kadın ve erkekten beklediği işlerin, işbölümünün etkisi vardır; bu işbölümü kadın ve erkeğin yaşamları boyunca yapacaklarının sosyal sınırlarını gösterir. Cinsiyet farklılıkları, toplumun kadın ve erkek için getirdiği sınırlılıklara ve fırsatlara uyum sağlamanın sonucu olarak ele alınır.

Sosyal rol kuramı, cinsiyet farklılıklarına yol açan genetik özelliklerin önemini görmezden gelmez. Erkeğin fiziksel olarak daha iri ve güçlü olması, kadının çocuk doğurması ve emzirmesi önemlidir; çünkü bunlar kültürel inançlar, sosyal kurumlar ve ekonominin talepleriyle etkileşerek toplum içinde işbölümüne yol açmış, bu da psikolojik cinsiyet farklılıklarına neden olmuştur. Farklı sosyal roller oynamak zorunda kalan kadın ve erkeğin, bu rollere uyum sağlarken belirli beceriler geliştirmeleri gerekmiştir; örneğin, kadın, yemek pişirmeyi, erkek ücret getiren becerileri öğrenmiştir. Yemek pişirmek gibi ev içi işlerle uğraşan kadın diğer insanlarla ilgili olmak, dostça davranmak gibi özellikler geliştirirken erkek, "çalışan" rolünde daha bağımsız ve atılgan davranış örüntüleri geliştirmiştir. Sosyal rol kuramında en önemli süreç, toplumsal cinsiyet rollerinin oluşmasıdır. Bu roller ailesel ve mesleksel rollerle birlikte görülür. Böylece, "ev kadını" ve "ailesini geçindiren" rolleri gereği kadın ve erkeğin özellikleri farklılaşır. Cinsiyet rolleri, cinsiyetlerin üretim işlerinden kaynaklanır. Cinsiyete özgü bulunan işleri yapmak için gereken özellikler cinsiyet kalıpyargılarını oluşturur.

Evrimsel psikolojinin ya da sosyobiyolojinin karşısında bir görüş olarak savunulan ve sosyal rol kuramını da içeren sosyal yapı yaklaşımı, değişen sosyoekonomik koşullar altında cinsiyet farklılıklarının da değişeceğini ileri sürer. Eagly ve Wood (1999), evrimsel psikolojinin savunucularından Buss'ın yaptığı bir araştırmanın verilerini başka bir açıdan yeniden ele almışlardır. Buss ve arkadaşları, 37 farklı ülkeden topladıkları verilere dayanarak, eş seçiminde tercih edilen özelliklerin evrim psikolojisinin öngörüleri doğrultusunda olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sonuçlara göre, kadınlardan daha çok erkekler, eşlerinde ev işlerinde beceriklilik ve fiziksel çekicilik ararlar ve erkeklerden daha çok kadınlar, eşlerinde iyi ekonomik imkânlara sahip olmayı ararlar. Buss ve arkadaşlarının bu verilerini yeniden ele alan Eagly ve Wood (1999), eş tercihlerinde bu özelliklere verilen önemin, ülkelerin iki cinsiyete sağladıkları eşitlik düzeyiyle ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Bu ülkelerde kadınların, ekonomik, politik ve karar verme rollerinde erkeklere eşit olmaları ölçüsünde, sözü edilen, eşte tercih edilen özelliklerdeki cinsiyet farklılığının azaldığı anlaşılıyor.

Benlik sunuşu *(self-presentation)* kuramı (toplumsal cinsiyetle bağlantılı davranışın interaktif modeli)

Toplumsal cinsiyetle ilgili kuramlardan biri olan benlik sunuşu kuramı, öncelikle Deaux ve Major'ın (1987) kuramlarını ayrıntılı olarak anlattıkları makalelerinden aktarılacaktır.

Deaux ve Major (1987), benlik sunuşu kuramının ya da makalelerindeki deyişleriyle toplumsal cinsiyetle bağlantılı davranışın interaktif (birbirini karşılıklı etkileme) modelinin, toplumsal cinsiyetle ilgili davranışların kazanılışıyla değil, gösterilişiyle ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Model, cinsiyetle bağlantılı sosyal davranışların pek çok faktörden etkilendiğini, çok esnek olduğunu ve ortama bağımlı olduğunu vurgular. Davranışlar, büyük ölçüde kişisel tercihlerin, başkalarının davranışlarının ve bağlamın (ortamın, koşulların) bir işlevi olarak değişebilir.

Deaux ve Major, toplumsal cinsiyeti, güçlü ve çarpıcı *(salient)* bir sosyal kategori olarak ele almış ve toplumsal cinsiyetle ilişkili

davranışların görüleceği sosyal etkileşimlerdeki üç önemli duruma dikkati çekmişlerdir: Algılayan, aktör ve ortam.

(1) **Algılayan**: Toplumsal cinsiyetle ilgili inançları ve kişisel amaçları onu yönlendirir. Algılayan, aktörün davranışını biçimlendirir. Beklentilerin doğrulanması yönünde süreç işler. Algılayan, bilişsel ve davranışsal olarak bu süreci işletir. Yani, algılayanın kafasında aktör hakkında bazı kalıplar vardır ve aktörü olduğu gibi değil, bu kalıplara göre algılar; böylece bilişsel olarak beklentilerini doğrulatır, bilişsel yanlılıklar başlangıçtaki beklentileri sürdürecek şekilde işlemiş olur; bu bilişsel doğrulamadır. Ayrıca algılayan, aktörün davranışlarının başlangıçtaki beklentileri doğrultusunda biçimlenmesini de sağlar ve böylece davranışsal doğrulama da gerçekleşir. (2) **Davranışta bulunan (aktör)**: Cinsiyetle ilgili davranışta bulunacak kişi (aktör), o anki davranışını ortamın gereklerine göre yapılandırır. Bu nedenle de farklı zamanlarda ve mekânlarda farklı kimliklerini gösterebilir. Toplumsal cinsiyetle ilişkili benlik kavramı vardır ve bu benlik kavramıyla ve kişisel amaçlarıyla birlikte iletişime girer. Aktör, kendi benlik kavramını doğrulayacak şekilde gelen bilgiyi işler ve çevresini ve davranışlarını yapılandırır. (3) **Durumsal ipuçları (ortam):** Toplumsal cinsiyetle ilgili, farklı çarpıcılığı olan konuları içerir. Söz konusu davranışın sosyal olarak beğenilirliği, algılayanın ya da aktörün beklentilerinin güçlü ya da kesin olması, ortamın davranışın ne olacağını belirlemiş ya da sınırlamış olması, bireylerin gelecekte etkileşimde bulunma ihtimali vb.'leri de cinsiyetle ilgili davranışların gösterilişini etkiler. Bu üç durum (aktör, algılayan, ortam) karşılıklı etkileşim içindedir ve cinsiyetle ilgili davranışı biçimlendirirler.

Deaux ve Major, bu modelleri için bir örnek vermişlerdir. Diyelim ki, Joan (kadın) ve John (erkek), işe yeni başlayan yöneticidirler, burada aktörler olarak ele alınıyorlar. Bir küçük grubun liderliğini içeren bir uygulama durumuyla karşılaşırlar. Burada, ikisinin de üstü konumunda olan Yönetici X de algılayandır. Bu koşullar altında, bu kişiler arasında, liderlik stilindeki cinsiyet farklılıkları ihtimalini en yüksek düzeye çıkaran bir dizi etkileşim gerçekleşir. Yönetici X, kadınlarla erkekler arasında liderlik stili bakımından kesin farklılıklar olduğuna inanır. Yönetici X'in bu inan-

cı, bir süre önce işte kadınlarla erkekler arasında farklılık gözlenen bir olayın yaşanmasıyla bir kez daha uyarılmıştır. Bu inancı, X'in grup uygulamasındaki beklentiler hakkında Joan ve John'a oldukça farklı mesajlar iletmesine yol açar. X, John'a grup oturumunun yönetimi ele alma yeteneğini gösterebileceği bir fırsat olduğunu ima eder, ama Joan'la konuşurken grupta işbirliği sağlamanın önemini vurgular. Öte yandan Joan ve John, kişisel liderlik deneyimleri bakımından oldukça farklıdırlar, kendi liderlik yetenekleri ve tercih ettikleri stiller bakımından farklı benlik kavramlarına sahiptirler. Ayrıca, geçmiş çağrışımları ve X'in vurguladığı farklı beklentiler nedeniyle grup bağlamı, iki genç yönetici için farklı konuları uyarır. John, grubu yöneticilik yeteneğini göstermenin bir fırsatı olarak, Joan ise işbirlikçi özelliklerini göstermenin bir fırsatı olarak yorumlar. Böylece ikisi de grupta oldukça farklı davranırlar. Bu şekilde ortaya konan cinsiyet farklılığı, Yönetici X'in başlangıçtaki inancını ve iki genç yöneticinin başlangıçtaki benlik değerlendirmelerini doğrulamalarına neden olur. Bu örnek olayda, kişilerin diğerleri ve kendileri hakkındaki inanç ve beklentileri farklı olsaydı, örneğin, X'in kadın ve erkek liderlik stilleri hakkındaki inançları ve beklentileri benzer olsaydı; Joan ve John, eşit benlik sistemlerine sahip olsalardı; liderlik stili hakkındaki benlik şemaları benzer olsaydı, ortaya çıkacak cinsiyet farklılıkları muhtemelen çok az olurdu.

Deaux ve Major (1990) (aktaran, Franzoi, 1996), toplumsal cinsiyetle ilgili davranışların sosyal ortama, başkalarının davranışlarına ve kişisel tercihlere bağlı olarak ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Diğer bir deyişle, kişilerin başkalarına gösterecekleri toplumsal cinsiyetle ilişkili davranışları, büyük ölçüde kendilerini nasıl sunmak istediklerine bağlı olacaktır. Örneğin, bir kişi, işyerinde patronunda olumlu bir izlenim yaratmak için atılgan, girişimci ve acımasız davranmaya karar verebilir, bu özellikleriyle erkeksi bir görünümde olacaktır. Ancak, bir arkadaşının kişisel bir sorununu dinlerken yumuşak ve empatik davranmayı tercih edebilir, bu özellikleriyle de kadınsı özellikler göstermiş olacaktır.

Benlik sunuşu kuramına göre, kişinin duruma göre değişen davranışları kendi toplumsal cinsiyet kavramlarına, ortama,

başkalarının beklentilerine uygun davranma kararına bağlıdır. Montepare ve Vega (1988) tarafından yapılan bir araştırma, bu kurama destek sağlamıştır (aktaran, Franzoi, 1996). Bu araştırmada, üniversite öğrencisi kadınların özel erkek arkadaşlarıyla (flörtleriyle) ve sadece arkadaş oldukları erkeklerle yaptıkları telefon konuşmaları kaydedilmiştir. Daha sonra hakemler, ses örüntülerini ve konuşma biçimlerini değerlendirmişlerdir. Kadınlar, flörtleriyle olan konuşmalarında daha kadınsı (daha sıcak, daha yumuşak, daha alttan alıcı) ve daha çocuksu olarak değerlendirilmişlerdir. Bu kadınlara bu iki tip konuşmada bir farklılık olup olmadığı sorulduğunda çoğu bu farklılıkların farkında olduklarını, flörtleriyle konuştuklarında seslerini duygularını gösterecek şekilde değiştirdiklerini söylemişlerdir. Bu kuramı doğrulayan başka kanıtlar da vardır (aktaran, Franzoi, 1996). Örneğin, çocuklarıyla yalnız yaşayan babaların evli babalara kıyasla daha çok anne gibi davrandıkları (Risman, 1987), heteroseksüel erkeklerin homoseksüel oldukları söylenen erkeklerle konuştuklarında daha erkeksi (Kite ve Deaux, 1986) davrandıkları belirtilmiştir.

Çok faktörlü toplumsal cinsiyet kimliği kuramı

Toplumsal cinsiyet özelliklerini tek ya da iki faktörle açıklamanın mümkün olmadığını belirten Spence (1993), çok faktörlü toplumsal cinsiyet kimliği kuramını *(multifactorial gender identity theory)* önermiştir (aktaran, Koestner ve Aube, 1995). Spence'e göre, toplumsal cinsiyet kimliği, birbirleriyle ilişkili pek çok faktörden oluşan bir yapı olarak kavramlaştırılmalıdır. Toplumsal cinsiyetle ilişkili fenomenler, dört önemli boyuta ayrılabilir: (1) Toplumsal cinsiyet kimliği ya da benlik kavramı (kişinin temel kadınsılık ve erkeksilik duyumu); (2) araçsal *(instrumental)* ve dışavurumcu *(expressive)* kişilik özellikleri (kalıpyargılı olarak kadınla ya da erkekle bağlantılı olduğu düşünülen özellikler); (3) toplumsal cinsiyetle ilişkili ilgiler, rol davranışları ve tutumlar; (4) cinsel yönelim. Kişinin çeşitli özellikleri vardır ve bunların kimi bu dört boyutun bazılarında kadınsı, bazılarında ise erkeksi olabilir. Örneğin, kişilik özellikleri kadınsı bir çizgi gösterirken, ilgilerinin bir kısmı erkeksi ya da tutumlarının bir bölümü erkeksi çizgi-

ler taşıyabilir. Spence'e göre, genellikle kişinin benlik kavramı biyolojik cinsiyetiyle paraleldir. Gerçekte bireyin biyolojik cinsiyetine uygun olarak kadınsı ya da erkeksi olan yanları kadar biyolojik cinsiyetine uymayan karşıt cinsiyet rol yönelimleri olabilir, ama kişi kendisini yine de biyolojik cinsiyetine uygun olarak kadınsı ya da erkeksi olarak tanımlar, bütüncül benlik kavramı buna göre oluşur. Yaşa ve yaşananlara bağlı olarak kişinin toplumsal cinsiyetle ilişkili özelliklerinde bazı değişmeler olabilir, ama bu benlik kavramı (kendini kadınsı ya da erkeksi olarak tanımlama) genellikle yaşam boyu sabit kalır. Koestner ve Aube (1995), toplumsal cinsiyetin çok faktörlü bir yapı olduğunu doğrulayan çeşitli araştırmalardan da söz ederler.

Gratch, Alan. (2002) Erkekler Dile Gelse. (çev. S. Sakacı).

"Erkekler zordur. Dışarıdan bakıldığında çoğunlukla uzak, anlaşılmaz görünürler. Ya da gürültücü ve sevimsiz. Onları tanımaya başladığınızda ise her şey daha kötüye gider, savunmacı ve ulaşılması imkânsız olabilirler. Aslında duyguları konusunda genelde açık olan kadınların aksine, başkalarına açılmak çoğu erkeğe son derece zor gelir. Ama bunu başardıklarında, dramatik, cesur ve şaşırtıcı ölçüde incinebilir bir iç benliği açığa vururlar."

(Daha çok erkeklerle çalışan bir klinik psikolog olan Gratch, psikoterapi deneyimleri ve eğitimi sonucunda erkeklerin zor iletişim kurulan bireyler olmalarını, erkeklerin sahip olduğunu belirlediği yedi özellikle açıklar.)

"...erkeklerin ilişki kurmakta neden bu kadar zorlandıklarını ve aynı zamanda zorlayıcı olduklarını anlatan yedi psikolojik özellik...

...Erkeklere özgü birinci özellik basit, ama temeldir. Utanç (erkekler ağlamaz) erkeklerin duygusal diyaloglara girmemelerinin en sık karşılaşılan nedenidir. Hepimiz utancın nasıl bir duygu olduğunu biliriz; insana rahatsız edecek kadar acı verir. Her zaman farkında olmadığınız şey ise bunun ne kadar yıkıcı olabileceğidir. Örneğin, ilişkilerde, erkekler performansla ilgili utançlarını eşlerine yansıtırlar. Bunu eşlerinin görüntülerini eleştirerek, bazı giysi-

ler giymelerini ya da dışarı çıkarken saçlarını belli bir şekilde taramalarını isteyerek yaparlar.

...

Utanç engelini yıkmak bütün erkeklerin açılmalarına yardımcı olursa da çoğu erkeğin duyguların diline karşı daha derin ve daha çok sorun yaratan bir direnişi vardır. Bu, erkeklere özgü ikinci özelliktir: Duygu yokluğu (ne hissettiğimi bilmiyorum). Burası alışılmış psikolojik araçların her zaman işe yaramayabileceği, daha karmaşık bir alandır. Örneğin, birçok terapistin (kabul etmekten nefret ediyorum ama ben de bunlara dahilim) ümitsizlikten ya da hayal gücü yoksunluğundan sorduğu, hiç de teşvik edici olmayan, "Bu durumda ne hissediyorsunuz?" sorusu, burada özellikle işe yaramaz. Böyle bir soruya tipik erkek tepkisi "...düşünüyorum"dur ki, terapist buna, "Bu bir duygu değil" diye cevap verebilir.

...

Erkeklerin üçüncü özelliği olan erkeğe özgü güvensizlik (üstte olmaktan yoruldum), erkeklerin sarılıp sarmalanmış, korunaklı dışlarının altında sakladıkları şeyin özüne iner. Gayretli ve burnunun dikine giden bir danışanım bunu şöyle ifade etmişti: "Bazen yere serilmek istiyorum." Bununla, kelimenin tam anlamıyla yere yatıp hareketsiz kalmayı, mecazi olarak da, silahları bırakıp işteki at yarışından çekilmeyi kastediyordu. Oysa bu, yalnızca bir tükenme işareti ya da at yarışını bırakma isteği değildi. Daha çok etkin bir biçimde güçlüyü oynamayı bırakıp edilgen bir ilgi alıcısı olmaya duyulan derin özlemi ifade ediyordu.

...

Erkeklere özgü dördüncü özellik olan kendine dönüklük (beni gör, beni duy, beni hisset, bana dokun), erkeğe özgü güvensizlik çatışmasının doğrudan bir türevi ya da muhtemel bir sonucudur. Yalnızca erkek olduğunu bilmek, insanı kendi kadınca arzularından korumaya yetmez, kişi bunu kendisine tekrar tekrar kanıtlamak zorundadır. Ama bu bile yeterli değildir: Kişi bunu dünyanın geri kalanına renkli bir fotoğraf olarak göstermelidir.

Elbette, kadınların da görülmeye, farkında olunmaya ve takdir edilmeye ihtiyaçları vardır. Ama kadın narsisizmi çoğu durumda toplumun fiziksel görünüş, güzellik ve estetiğe olan ilgisini yansı-

tırken, erkek narsisizmi daha çok fiziksel güç, iktidar ve başarıyla ilgilidir.

...Son derece başarılı bir cerrah olan bir tanıdığım, karısının ve ergenlik çağındaki çocuklarının önünde, rahat bir tavırla bana şöyle demişti: "Son on beş yıldır, mesleğim dışında, karım ve çocuklarım da dahil hiçbir şeyi umursamadım."

...

Beşinci özellik olan saldırganlık (sana patronun kim olduğunu göstereyim) da erkeğe özgü güvensizlik çatışmasının doğal bir sonucudur. Herhangi bir evlilik terapistinin bildiği gibi, öfkeli, eleştirel, patlamaya hazır koca ile yaralı, gözü yaşlı, yenik kadın dinamiği, ortaya konulan en önemli evlilik sorunlarından birisidir.

...Erkeğe özgü güvensizlik söz konusu olduğunda erkek saldırganlığıyla başa çıkmanın anahtarı dengedir. Erkek iddiacılığına duyarsızlıkla değil, empatik bir saygıyla yaklaşıp kibarca tepki göstermeli ama sadist erkek yıkıcılığına vicdan azabı da taşısa karşı koymalıyız. İkisi arasındaki farkı anlamak birçok kadın için sorun oluşturur. Bazıları saldırganlığa öylesine alışıktırlar ki, suiistimal-vicdan azabı-iyi davranış- suiistimal-vicdan azabı-iyi davranış zincirine sanki iki kereden fazla tekrar etmeyecekmiş gibi, her defasında ortak olurlar. Diğerleri erkek saldırganlığının belirtilerinden öylesine korkarlar ki, bunun bir gün kendilerine sağlayabileceği gücü ve korumayı göremezler.

...

Erkekler başkalarına saldırganlık göstermekten temel olarak ve bütünüyle aciz olduklarında saldırganlıklarını kendilerine yöneltirler. Bu, erkeklere özgü altıncı özellik olan kendine dönük yıkıcılığın (kendimi öylesine yenik hissediyorum ki) konusudur.

...

Bağımlılık ve zorlanım belirtileri, mesleki başarısızlık, kazaya yatkınlık, aşırı riskli umursamaz davranışlar gibi kendine dönük yıkıcılık örneklerinin psikolojisinin merkezinde çoğunlukla bu güçlü dinamik bulunur. Ama parasal konularda yanlış kararlar vermek, çekleri zamanında ödememek, düşünmeden konuşmak, yalan söyleyip yakalanmak, dikkatsizlik, ekmeği kızartırken yakmak

ve erkeklerle uğraşan herkesin bildiği daha az çarpıcı nice sorunda da karşımıza çıkar.

...

Son olarak eğer erkekler sahiden dilsiz olsalardı seksle iletişim kurarlardı. Aslında birçok erkek için seks hariç her şey (utanç, duygu yokluğu, kendine dönüklük, erkeğe özgü güvensizlik, saldırganlık ve kendine dönük yıkıcılık) seksle ilgilidir. Erkeklere özgü yedinci özellik olan cinsel eylemleme (şimdi seks istiyorum) önceki bütün özellikleri özetler ve çarpıcı bir biçimde içinde toplar. Gördüğünüz gibi, sonunda ilk seminerimde başladığım yere, yani erkek cinselliğine geldim. Nedeni basit: Cinsel arena, erkeklerin sonuçta cinsellikle hiçbir ilgisi olmayan duygusal çatışmalarını doğallıkla yaşadıkları yerdir.

Sonuç

Yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi, cinsiyet rolünün gelişimi, cinsiyet farklılıklarının ortaya çıkışı ya da cinsiyet kalıpyargılarının kullanımı gibi cinsiyetle ilgili davranışların açıklamalarını veren çeşitli kuramlar vardır. Bu kuramları, genel hatlarıyla üç ana başlık altında toplamak mümkündür: (1) Biyolojik kökenli açıklamalar getiren kuramlar (örneğin, psikanalitik kuram, biyolojik kuram ve sosyobiyoloji kuramı), (2) bilişsel yaklaşımlı kuramlar (örneğin, bilişsel gelişim kuramı, toplumsal cinsiyet şema kuramı, toplumsal cinsiyet semasıyla bilgiyi işleme kuramı, sosyal bilişsel kuram), (3) sosyal etkileri ve etkileşimi vurgulayan kuramlar (sosyal rol kuramı, benlik sunuşu kuramı).

Hangi kuram daha doğrudur, cinsiyet rolünü daha iyi açıklar?

Yukarıda anlatılan kuramların yanı sıra burada ele alınmayan başka kuramlar da vardır. Bilindiği gibi bir kuram, belli bir olgunun açıklanmasına yönelik sistemli önermelerdir. Aynı konunun, diğer bir deyişle, aynı sosyal davranışın farklı açıklamaları olabilir. Bu açıklamaların her biri o davranışı tek başına açıklamaya yetmeyebilir. Bu genel durum cinsiyet rolleri için de söz konu-

sudur. Levy, Barth ve Zimmerman (1998), cinsiyet rol gelişiminin çok yönlü olduğunu belirtirler ki ve cinsiyet rol gelişiminin açıklamasının tek bir kuramla değil, birden fazla kuramın birlikte ele alınmasıyla daha iyi yapılabildiğini göstermişlerdir. Her kuramın açıklayabildiği ve açıklayamadığı yönler vardır. Bu nedenle cinsiyet rollerinin bütün kuramlar ışığında daha iyi açıklanabildiğini söylemek mümkündür.

3. Bölüm

Toplumsal Cinsiyet Kalıpyargıları, Önyargıları ve Cinsiyet Ayrımcılığı

---

9 Kasım 2003 Pazar günü, TRT 1'de yayınlanan "Üstün Dökmen'le Mutluluğun Anahtarı Küçük Şeyler" programını izledim; hiç kaçırmadan izlerim. Bu program, bazı önemli konuları Prof. Dr. Üstün Dökmen'in yalın, etkili ve esprili üslubuyla ve değerli tiyatrocuların canlandırdıkları küçük oyunlarla ele alıyor. Çok beğenilen, takdir edilen bir programdır; nitekim çeşitli kurum ve kuruluşlarca defalarca ödüle layık bulunmuştur. Bu sözünü ettiğim bölüm, kadınların değeri, önemi, yaşadıkları sorunlar, ayrımcılık vb. konularla ilgiliydi. Dikkatimi çeken, etkilendiğim birkaç noktayı burada aktarmak istiyorum.

Bamsı Beyrek ile Bağnı Çiçek

Kadın, doğum yapar, bebek emzirir ve dolayısıyla izin alır gerekçesiyle işe alınmıyor, ayrımcılığa maruz kalıyor. Bu ayrımcı uygulamayı Üstün Dökmen bu programda, "kadını kadınlığıyla vurmak" olarak adlandırdı, Dede Korkut'un Bamsı Beyrek ile Bağnı Çiçek hikâyesiyle benzerlik kurdu.

Bamsı Beyrek, babayiğit bir gençtir, güçlü kuvvetlidir, güreşte kimseye yenilmez, avda önde gider. Onun kadar güçlü ve sportmen olan bir kadın vardır: Bağnı Çiçek. Bu ikisi bir gün denk gelir güreş tutarlar. Kendinden emin Bamsı Beyrek, Bağnı Çiçek'i bir türlü yenemez. Adamlarından utanır ve bir hile yapar, Bağnı

Çiçek'i memesinden tutar, sıkar; rahatsız olan Bağnı Çiçek güreşi bırakır; Bamsı Beyrek böylece güreşi kazanmış sayılır.

Bamsı Beyrek, Bağnı Çiçek'i kadınlığıyla yere vurmuştur; günümüz işverenleri, şirketleri, işyerleri de günümüz kadınını kadınlığını ileri sürüp işe almıyor, yükseltmiyor, hakkını yiyor.

Dedemin şekerleri, amcamın aslanları, babamın kedileri

Aynı programda, Üstün Dökmen, bir seminerde tanıdığı, yönetici konumuna gelmiş bir bayanın anlattıklarını nakletti. Yönetici hanım, kız çocuğunun önemsenmediğini, küçümsendiğini (herhalde aynı zamanda desteklenmediğini ama buna rağmen kendi çabasıyla yükselebildiğini) buruk bir tatla, çarpıcı bir şekilde anlatmıştı ve olay tiyatro sanatçılarının etkili yorumlarıyla da canlandırılmıştı.

Dede, erkek torunlarına, bayramlarda elini öpünce iki şeker, kız torununa (kahramanımız bayana) ise sadece "tek bir şeker" verirdi. Ne de olsa o bir kızdı. Amca ile baba konuşurlarken, söz çocuklardan açıldı; amcanın sadece erkek çocukları, babanın ise sadece kız çocukları vardı. Amca övündü, ona "aslanları" bakacaktı, ne de olsa çocukları erkekti; baba iç geçirdi, o da çalışıp çabalayıp kendi "kendilerine" bakardı işte, ne yapsındı, ne de olsa çocukları kızdı.

Baba boş bulunmuştu herhalde, yoksa pekâlâ ona da bakacak "dişi aslanları" olduğunu söyleyip övünebilirdi.

Toplum hemen her grup için o grubu betimlediği düşünülen özellikleri belirler, kaydeder ve belleğinden bunları silmeye direnç gösterir. Kadın ve erkek grupları için de böyledir. Kadınlar grubunu oluşturan bireyler de, erkekler grubunu oluşturan bireyler de bazı özelliklerle tanımlanırlar. Bir gruptaki bireylerin tek tek bu özelliklere sahip olup olmadıklarına çoğu zaman dikkat edilmez. Hiç sınamasına gidilmeden toplumun belleğinde bulunan bu bilgiler "o kadın" ya da "o erkek" için de doğru sayılır. Doğru çıkmayan yaşantılarda çok şaşırılır, hatta neden doğrulanmadığı sorgulanır ve o bireye öfke duyulur, doğrulaması için baskı

yapılır. Bu bölümde bu durum cinsiyet kalıpyargısı, önyargısı ve ayrımcılığı olarak nitelendirilerek çeşitli yönleriyle incelenecektir. Ancak, cinsiyet kalıpyargıları ile önyargılarını ve bunlara dayanan cinsiyet ayrımcılığını anlatmadan önce sosyal psikolojinin önemli konularından olan kalıpyargılar, önyargılar ve ayrımcılık hakkında genel açıklamalar yapılacaktır.

Kalıpyargılar *(stereotypes)*

Kalıpyargı (stereotip), etimolojik(*) olarak *stereos* (katı) ve *typos* (nitelik, tip) sözcüklerinden oluşan, kafamızdaki imajlara işaret etmek üzere ilk kez Lippmann (1922) tarafından ortaya atılan bir terimdir (Bilgin, 2003). Kalıpyargılar, bütün olarak bir grubun davranışları ve özellikleri hakkındaki genellenmiş inançlardır (Brewer ve Crano, 1994).

Kalıpyargılar, bir grubun ve o grubun üyelerinin zihinsel temsilleridir ve **bilişsel şemalar olarak işlerler** (Augustinos ve Walker, 1995). Bilişsel şemaların işleyişleri de şöyledir: Zihinsel kaynakları (dikkati) yönlendirirler, sadece dikkat edilen şeyler algılanabilir. Bilgilerin bellekte kodlanmasına ve hatırlanmasına rehberlik ederler, sadece şemalara uygun olanlar belleğe alınır ve hatırlanır. Bilişsel enerjiyi korurlar, fazla inceleme ve düşünme gerektirmezler. Davranışsal beklentilere yol açarlar ve kendini doğrulayan kehanete *(self-fulfilling prophecy)* neden olurlar, yani mevcut şemalara göre bir bireyden bazı davranışlar beklenir ve etkileşim içinde o bireyin bu davranışları sergilemesine neden olacak şekilde davranılır, sonra da bunun zaten önceden tahmin edildiği ileri sürülür. Sosyal olayların açıklanmasında işe yararlar; olaylar, kalıpyargılara uygun olarak açıklanmaya çalışılır. Kalıpyargılar (ya da herhangi bir şema) bir kez uyarılınca, bu sonuçlar otomatik ve bilinçsiz olarak ortaya çıkar. Kalıpyargılar, genellikle, kalıpyargıyla ilişkili olan ama onunla tutarlı da tutarsız da olabilen bir bilginin gelmesi ya da kalıpyargı objesi olan bireyle-grupla karşılaşılması halinde uyarılırlar. Kalıpyargılar sadece bireylerin kafa-

---

* Kelimelerin hangi kökten geldiği ve ne gibi değişmelere, evrelere uğradığını inceleyen bilim dalı (TDK, 1994).

sındaki bilişsel temsiller, bireysel şemalar değildir; bunlar ayrıca sosyal temsillerdir; toplum içindeki sosyal gruplara ilişkin olarak, sosyal ortam içinde ortaya çıkan ve çoğalan bilişsel ve duygusal yapılardır (Augustinos ve Walker, 1995).

Kalıpyargılar **kategorileştirme sürecinin bir sonucu** olarak ve özellikle de gruplar arası farklılıkların benimsenmesi sonucunda ortaya çıkarlar (Brown, 1998). Kalıpyargılar, içinde sosyalleşilen kültürden edinilir; gruplar arasındaki bazı gerçek kültürel ve sosyoekonomik farklılıklardan kaynaklanırlar ve gruplar ile bazı özellikler arasında yanlış kurulan birlikte görülme ilişkisine ilişkin bilişsel yanlılıklardır (Brown, 1998).

Kalıpyargıların bazı işlevleri vardır (Manstead ve Hewstone, 1996): (1) Ana-baba tarafından onaylanmak, arkadaşlar tarafından beğenilmek gibi bazı psikolojik ihtiyaçların karşılanmasına yardım ederler; (2) bireysel kendilik değerini artırmayı ya da olumlu sosyal kimlik oluşturmayı sağlarlar (içgrup –üyesi olunan grup– için olumlu ve dışgrup –üyesi olunmayan grup– için olumsuz kalıpyargılarla); (3) sosyal gruplara ilişkin olumsuz tutumları haklı çıkarma ihtiyacını karşılarlar; (4) sosyal çevreye ilişkin algıların belirginleşmesini, kolayca biçimlenmesini, bilgi verici olmasını ve zenginleşmesini sağlarlar.

Kalıpyargılar kolayca değişmezler (Manstead ve Hewstone, 1996); dışgrup hakkındaki kalıpyargılar daha güçlü, daha olumsuz ve daha aşırı uçtadır, çünkü dışgrup üyeleriyle olan etkileşim bireysel değil gruplar arasıdır, sonuç olarak da dışgrup üyeleri birbirlerine daha benzer ve homojen olarak algılanırlar. Sosyal gruplara ilişkin kalıpyargıların, o gruplarla temasın artırılması, grup bireylerinin daha yakından tanınması, ortak amaçlar için birleşilmesi halinde değişmesi beklenebilir. Ancak, bu temasın gerçekleşmesini sağlayacak ortam (bir araya gelme, iletişim kurma), grupların birbirlerinden kaçınmaları nedeniyle genellikle sağlanamaz. Gruplar bir araya geldiklerinde de gruplara ilişkin kalıpyargıları doğrulayacak şekilde davranabilirler (kendini doğrulayan kehanet) ya da algılanabilirler. Ancak yine de, sosyal temas, grupların birbirlerini farklı özellikleriyle tanınmalarını, bütün grup üyelerinin aynı özelliklere sahip olmadıklarının gözlenmesini sağ-

layabilir, bu da zaman içinde kalıpyargıların değişmesi için bir fırsat yaratabilir. Ayrıca, kalıpyargıların işlevlerini yitirmeleri, kullanışlı ve istenir olmamaları halinde de değişmeleri mümkündür.

Çeşitli gruplara ilişkin kalıpyargılar vardır. Cinsiyet, ırk, din, cinsel yönelim vb. temelinde insanlar kategorileştirilerek haklarında kalıpyargılar geliştirilmiştir. Bu kalıpyargılar diğer insanlara ilişkin algıları ve etkileşimleri büyük ölçüde biçimlendirir. Cinsiyet kalıpyargıları da bunlardan biridir. Cinsiyet kalıpyargıları, cinsiyet önyargılarına temel oluşturabilir.

Önyargılar

Önyargı *(prejudice)*, belli bir grubun üyelerine yönelik olumsuz tutumdur (Baron ve Byrne, 1991). **Önyargı**, bir dışgruba ve o grubun üyelerine ilişkin değerlendirmelerdir ve genellikle olumsuzdur (Augustinos ve Walker, 1995). **Önyargı**, bir grubun üyelerine yönelik olumsuz tutum, duygu ya da davranışlardır (Brown, 1998). **Önyargı** ya da peşin hüküm, belirli bir grubun üyelerine, sadece bu gruba ait olmaları dolayısıyla gösterilen olumsuz tutumdur; her türlü gerçek kanıttan yoksun olarak peşinen üretilmiştir ve bireyden ziyade gruba yöneliktir (Bilgin, 2003).

Önyargılı olunan bireyle-grupla ilgili bilgiler önyargı doğrultusunda seçilerek alınır, işlenir, örgütlenir ve hatırlanır. Önyargılar tutumlar gibi, bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerden oluşur. Önyargılı olunan grupla ilgili algılarımız, düşüncelerimiz bilişsel öğeyi; o grupla ilgili duygularımız duygusal öğeyi; o gruba yönelik her tür hareket ve davranış eğilim ve niyetlerimiz ise davranışsal öğeyi oluşturur. Kalıpyargılar, önyargıların hem nedeni hem de sonucudur. Sosyal psikolojide özellikle ırk ve cinsiyet önyargıları üzerinde çok durulmuştur; yaşlılara, eşcinsellere, engellilere, şişmanlara ilişkin önyargılar da vardır.

Önyargıların üç kaynağı vardır (Manstead ve Hewstone, 1996): (1) Sosyopsikolojik güdüler, (2) bilişsel süreçler ve (3) sosyokültürel etkiler.

Güdüsel kaynaklar: Engellenme-saldırganlık kuramına dayanarak yapılan açıklamaya göre, engellenen, dolayısıyla saldırganlıkları uyarılan bireyler bu saldırganlıklarını azınlıklara ya da

dışgrup üyelerine yöneltirler ve önyargılar da bunun bir sonucu olarak ortaya çıkar. Göreli yoksunluk kuramına göre ise, eğer bir grubun üyeleri kendi durumlarını bir dışgruptan daha kötü olarak algılarlarsa, o gruba ilişkin olumsuz tutumlar (önyargılar) geliştirirler. Önyargıların temelindeki güdüsel eğilimleri açıklamak için başvurulan bir kuram da sosyal kimlik kuramıdır. Sosyal kimlik kuramına göre, insanlar kendi gruplarını diğer gruplara kıyasla daha olumlu olarak algılamaya güdülenmişlerdir. Bu nedenle, insanlar diğer gruplara ilişkin genellikle olumsuz tutumlar geliştirirler. Adorno ve arkadaşları tarafından ifade edilen otoriteryenizmde, önyargıları çok ve güçlü olan insanların otoriter kişiliğe sahip oldukları belirtilmiştir. Otoriter kişilikteki insanlar, sert aile disiplini içinde büyüyen ve bunun sonucu olarak otoriteye karşı aşırı saygılı, ama azınlıklara ve dışgruplara düşmanca ve küçümseyici tutumları olan kişilerdir.

Bilişsel faktörler: Önyargılar, bilişsel süreçlere dayanarak kalıpyargılar gibi açıklanır. İnsanlar, haklarındaki bilgiler azaltılarak ve basitleştirilerek kategorileştirilir. Bu kategorilerden biri de içgrup – dışgrup ayrımına dayanır. Bizim ait olduğumuz grup içgrup, ait olmadığımız grup-gruplar ise dışgrup olarak nitelendirilir. Bu ayrım, dışgruptakilere ilişkin olumsuz tutumlar geliştirilmesine yol açar. Bu önyargılar, kalıpyargılar gibi bazı işlevlere sahiptirler ve bu nedenle de değişmeye dirençlidirler. Önyargılar günümüzde açıkça ifade edilemiyor, çünkü hoş karşılanmıyor ama gizli şekillerde sürdüğü bildiriliyor.

Sosyokültürel faktörler: Güdüsel ve bilişsel faktörler önyargıların bireysel yönünü gösterir. Ancak, önyargıların ortaya çıkışında birey ve grubun içinde yaşadığı kültürel ortamın etkisi olduğunu ileri süren, örneğin, sosyalleşmeyi vurgulayan görüşler de vardır. Aile, medya gibi aracılarla gerçekleştirilen sosyalleştirme süreci sayesinde mevcut tutumlar ve normlar yeni kuşaklara aktarılır. Muzaffer Şerif de sınırlı kaynakların paylaşımı sırasında gruplar arasındaki ilişkilerin olumsuzlaşabileceğini, bunun da gruplar arasında önyargılara yol açacağını ileri sürmüştür. Denebilir ki, önyargıların iyi anlaşılabilmesi için bu güdüsel, bilişsel ve sosyokültürel faktörlerin birlikte ele alınmasında yarar vardır.

Gruplar arası temas sonucunda önyargıların azalabildiğini belirten araştırmalar vardır; ancak bu araştırmalar bu azalmanın belli koşullar altında olabildiğini de gösterir (Brown, 1998). Böyle bir sonuç yaratabilmesi için, temasın grup üyeleri arasında anlamlı ilişkilerin kurulmasını sağlamaya yetecek sıklıkta yapılması, uzun sürmesi ve yakınlık fırsatları içermesi gerekir; temasta bulunan tarafların eşit statüde olmaları ve ortak etkinlikte bulunmaları gerekir. Muzaffer Şerif'in grup deneyleri, bu koşulların gerçekleşmesiyle önyargıların azalabildiğini, gruplar arası etkileşimin gerçekleşebildiğini gösteren klasik çalışmalardır (Şerif ve Şerif, 1996).

Önyargıların günümüzde azaldığını gösteren araştırmalar vardır ama bunun aldatıcı olduğu da belirtiliyor. Brown (1998), ırk ve cinsiyet önyargılarının günümüzde farklı şekillerde görüldüğünden söz etmiştir. Değişen normlar nedeniyle artık ırk ya da cinsiyet önyargılarının açıkça belirtilmesi veya ırk ya da cinsiyet ayrımcılığının açıkça gösterilmesi yerine sembolik, dolaylı ya da gizli şekillerde ortaya çıkan önyargılarla ve ayrımcılıkla karşılaşılıyor. Örneğin, artık zencilerin pis, aptal olduklarından söz edilmiyor, onların ayrı okullarda okumaları, ayrı mahallelerde yaşamaları ya da beyazlarla evlenmemeleri yönünde isteklerde bulunulmuyor. Ama ırk önyargıları ortadan kalkmış değildir; toplumun geçmişinde böyle bir önyargı varsa, bu önyargı şekil değiştirmiş olarak sürdürülüyor. Zencilerle beyazların aynı okullarda okumaları yönündeki eğitim politikasını uygun bulan ama kendi çocuğu için başka okul arayan ana-babalar vardır. Zencilere yönelik önyargıların ölçülmesinde de farklı uyaranlar kullanılır. Eski bir ölçekte "Size benzer gelire ve eğitime sahip bir zencinin kapı komşunuz olmasına ne dersiniz?" maddesi yer alırken yeni bir ölçekte "Zenciler son yıllarda hak ettiklerinden daha fazla kazanıyorlar" gibi maddelere yer verilmiştir. Deneklerin bu maddelere verdikleri tepkiler ölçülmüştür. Gruplar arası önyargılar artık düşmanlık biçiminde değil, daha çok önyargılı olunan gruptan uzak durma ya da o grupla ilişkilerden korkma, kaygı duyma biçiminde ortaya çıkıyor. Önyargıların bu yeni şekline "modern", "yeni", "sembolik", "dolaylı", "gizli", "çekinik – aversive" gibi isimler veri-

lir (Brown, 1998). Irk önyargılarındaki bu yeni biçimler, diğer önyargılar, örneğin cinsiyet, yaş, şişmanlık vb. önyargıları için de söz konusudur.

Ayrımcılık *(discrimination)*

Önyargılı olunan gruba ve bireylere yönelik davranışsal eğilim ve niyetler açık davranışa, eylemlere dönüşerek ayrımcılık biçimini alabilir, onların aleyhlerinde olan ya da en azından lehlerinde olmayan uygulamalarda bulunulabilir. **Ayrımcılık**, önyargıların ve kalıpyargıların davranışsal ifadeleridir. Irk ve cinsiyet ayrımcılığından söz edilebilir. Batı literatüründe özellikle ırk önyargısı ve ayrımcılığı önemli bir yer tutar. Türkiye'de bu kesinlikte önyargı ve ayrımcılıktan söz etmek çok doğru görünmüyor. Var olduğu söylenenlerin de halkın genelinin benimsemediği ve uygulamadığı inanış ve davranışlar olarak, politize edilerek abartılmış, kışkırtılmış bazı görüşlerin bir sonucu olarak değerlendirilmesi daha doğru gibi görünüyor.

1990'da Reuters Haber Servisi'nin verdiği rapora göre, Çin'de 100 kadına 689 erkek düşüyor. Bunun nedenlerinden biri şu olabilir: Çin geleneklerine göre, erkek kadından üstün olarak algılanır ve devletin "bir aileye bir çocuk" kuralı vardır. Bunun sonucu olarak, tıp teknolojisindeki gelişmelerle, kız bebeğin aldırılması ya da doğar doğmaz öldürülmesi inanılmaz boyuta ulaşmıştır. (Aktaran, Berscheid, 1993)

Yukarıda genel olarak kalıpyargılar, önyargılar ve ayrımcılık üzerinde duruldu. Aşağıda ise, bu sosyal psikolojik kavramlar toplumsal cinsiyet özelinde incelenecektir.

Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları

Dünyada ne kadar insan olduğunu biliyorsunuz. Benim bildiğime göre, altı milyarı aşan bir nüfus var dünya üzerinde. Bu insanların yarısının erkek, yarısının da kadın olduğunu kabul ede-

biliriz. Kabaca üç milyar erkek ve üç milyar kadın bulunduğunu söyleyebiliriz. Genellikle de kadınların birbirlerine benzedikleri, erkeklere benzemedikleri; erkeklerin de birbirlerine benzedikleri, kadınlara benzemedikleri düşünülür. Üç milyar insan birbirine benziyor, yani belli başlı bazı özellikler var ve bu üç milyar insan bu özelliklere sahip. Başka bir grup özellik var ki bunlar da sadece diğer üç milyar insana özgü; onlar da bu özelliklere sahipler, başka özelliklere sahip değiller, diğer üç milyar insanın özelliklerine sahip değiller; büyük ölçüde herkes kendi grubunun özelliklerini taşıyor. Bu mümkün olabilir mi? Böyle bakınca kulağa pek doğru gibi gelmiyor, ama toplumsal cinsiyet kalıpyargıları bu mantığa dayanıyor.

Kadınların ve erkeklerin genellikle sahip oldukları varsayılan özellikleri düşünün. Tipik bir kadın ya da tipik bir erkek dendiğinde akla ne geliyor?

N., üniversite öğrencisi, bayan

Cinsiyet rollerinde kalıpyargılar bizim ailemizde üç nesildir devam ediyor. Kadınların kadınsı olarak nitelendirilebilecek, erkeklerin de erkeksi olarak nitelendirilebilecek özellikleri taşımasının gerekliliği ailemde hâlâ sürüyor. Dedem ve anneannemlerin dönemindeki gibi katı olmasa da özellikle ev işleriyle ilgili olan istekler hâlâ devam ediyor. Annem artık emekli ama emekli olmadan önce de evdeki tüm işi annem yapardı. Çamaşır, ütü, yemek, çocukların bakımı hepsi anneme aitti. Babam işten gelir, yemek yer ve TV'nin karşısına geçer maç izlerdi. Ama son zamanlarda –bizim üniversite yaşamımız da onları etkilemiş olabilir– babam ev işlerine yardım eder, en azından bir salata yapar oldu. Ben iki dedemi de hatırlamıyorum. Birisi ben doğmadan, diğeri ise ben 6 yaşındayken vefat etti. Ama hatırladığım kadarıyla kadının evle ilgilenmesini, dışarılarda fazla gezmemesini öğütlerlerdi sürekli. Ailemin baba tarafındaki cinsiyet rollerinin farklılaşması daha az görülür nitelikte. Babaannemin yurtdışından gelmiş olması, yıllarca başka ülkede yaşamış olmaları insan ilişkilerinde daha bireysel olmalarına neden olmuş olabilir. Anne tarafım ise biraz daha katı.

Örneğin, dayımlar bize geldiğinde ben en geç 6 gibi evde olmalıyım ama abim istediği kadar gezebilir. Hatta hiç gelmese "aferin benim oğluma" dercesine herkes ona bir gururla bakar. Ailem üç kuşaktır eğitime çok önem veriyor. Kadının mutlaka okuması ve erkek eline bakmaması ifadesi kullanılır sıkça ailemde.

Okuduğumuz sürece ailemiz tarafından gururla, destekle karşılanmak herkesin elde edemeyeceği bir özellik sanırım. Tipik Türk aileleri gibi evlendirilmeyeceğimizi de biliyorum. Annemler de önce âşık olup evlenmişler. Görücü usulü veya illa evlenin diye bir baskıyla karşılaşacağımızı zannetmiyorum.

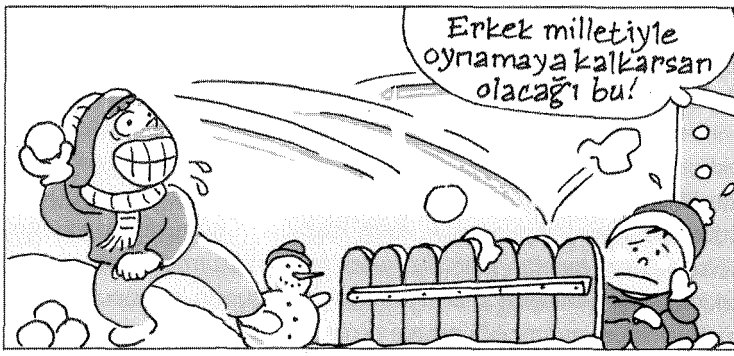
Fakat annemler kız ve erkek çocuklarını farklı yetiştirmişler. Abim tam bir Osmanlı beyzadesi gibi yaşıyor evde. Asla hiçbir şeye yardım etmiyor.

Ayrıca evde en fazla özgür olan da o. Belki de bizim minyon ve savunmasız görüntümüz nedeniyle insan ilişkilerimize ailem daha

çok karışıyor. İnsanlara güven konusunda ailem biz kız çocuklarını daha çok korumaya çalışıyor.

Fazla ciddi bir değişiklik yok aslında nesiller arasında. Toplumsal öğelerle ilgili olarak toplum hazır oldukça ailem eşitlikçi davranacaktır.

Muhtemelen kadınların daha duygulu, daha duyarlı oldukları, çocukları sevdikleri ve çocuk bakımından anladıkları, yemek yapmayı bildikleri, fedakâr oldukları vb.; erkeklerin de bağımsız, soğukkanlı, cesur, kuvvetli oldukları, ev dışında çalıştıkları vb. düşünülür. Öyle ya, kadınlar çocuk doğururlar ve büyütürler, evde daha çok bulunurlar, yemek, temizlik ve benzeri işlerden anlarlar, kendilerinden önce eşlerinin, çocuklarının ihtiyaçlarına koşarlar. Erkekler de tehlikeli her işe koşarlar, savaşa kavgaya giderler, zor işler yaparlar, evlerinin geçimini sağlarlar. Aklınıza gelen bu özellikler, sadece sizin düşüncelerinizi değil, toplumun kalıpyargılarını da yansıtıyor. Burada örnekleri verildiği gibi, toplumun bir grup olarak kadınlardan ve bir grup olarak erkeklerden beklediği bazı davranışlar ve özellikler vardır. Bunlara **cinsiyet kalıpyargıları** denir. Kadınların ve erkeklerin sahip oldukları düşünülen kişilik özellikleri genel olarak *kadınsı ve erkeksi* özellikler olarak bilinir. Kadınsılık, ev içinde bakım verici, ilgi gösterici olmayla ilgili özellikleri; erkeksilik ise, iş dünyasında yarışmacı ve başarı yönelimli olmayla ilgili özellikleri içerir. Ayrıca, genellikle, kadınların duyarlı, ilgili, sıcak gibi özelliklere; erkeklerin de güçlü, baskın, bağımsız gibi özelliklere sahip oldukları düşünülür. Kadın ve erkeğin toplum içindeki anlamları budur, bu özelliklerle ve davranışlarla tanınırlar, dahası genellikle kadın ve erkek birbirlerine göre karşı cinsi ifade ettikleri için de karşı cinsin sahip olduğu özelliklerin zıddı özelliklerle tanımlanırlar. Örneğin, kadın cesur olmayandır, kaba saba konuşmayan ve davranmayandır; erkek de duygulu olmayandır, cici bici, narin ve nazik davranmayandır. Tek tek ele alındıklarında ve özellikle üzerinde düşünüldüğünde bunlar pek doğru gibi gelmez ama toplumun dayattığı ve bizim de üç aşağı beş yukarı kabul ettiğimiz budur. İnternet aracılığıy-

la birisiyle iletişim kurduğumuzu ve bu kişinin cinsiyetini bilmediğimizi varsayalım. Muhtemelen bir belirsizlik yaşayacağız, ta ki kişi kadın ya da erkek olduğunu söyleyinceye kadar. Cinsiyetini bilmediğimizde onun nasıl biri olduğu, nelerden hoşlandığı, nasıl giyindiği, nasıl davrandığı, nasıl konuştuğu muhtemelen gözümüzde tam canlanamayacaktır. Kişi kadın olduğunu söylediğinde artık gülüşüne, çiklet sevip sevmediğine kadar tahminlerde bulunabiliriz.

Toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının özellikleri

Cinsiyet kalıpyargılarının genel özellikleri daha önce verilen kalıpyargıların genel özellikleriyle elbette aynıdır. Aşağıda verilenler bu paralelliği gösteriyor.

Fiske ve Stevens (1993, 1998), cinsiyet kalıpyargılarının diğer kalıpyargılardan çok farklı olduğunu belirtmiş ve belirli özellikleri üzerinde durmuşlardır. Fiske ve Stevens'a göre, cinsiyet kalıpyargıları, ırk, yaş ve engelli kalıpyargıları gibi diğer kalıpyargılarından farklıdır ve çok hassas bir konudur, çünkü cinsiyet çok özel bir statüye sahiptir. Bu farklılık çeşitli nedenlere dayanır. İlkin cinsiyet kalıpyargıları, insanlara kesin reçeteler sunar. Her kalıpyargının bir betimsel bir de reçetesel tarafı vardır. Betimsel yanı, o kalıpyargının ait olduğu grubun tipik bir üyesinin neye benzediğine ilişkin olarak insanların kafalarındaki tanımlardır; kadı-

na duygusal, zayıf, bağımlı, pasif vb. özelliklerin yüklenmesi gibi. Reçetesel öğesi ise, o grubun üyelerinin neler yapmaları, nasıl davranmaları gerektiğini dikte eden yanıdır; kadının kişilerarası ilişkilerde becerikli olması, pasif ve yumuşakbaşlı olması gerektiğinin beklenmesi gibi. Bu reçetesel yan, diğer bir deyişle bu gereklilikler, cinsiyet kalıpyargılarında çok merkezi ve çok güçlüdür. Cinsiyet kalıpyargıları, hem kadınların hem de erkeklerin davranışlarını sınırlandırır; bu gereklere uyulmaması çok dikkat çekicidir ve genellikle olumsuz algılanır. Bunun sonucunda da güçlü cinsiyet ayrımcılığı ortaya çıkar. Fiske ve Stevens'ın vurguladıkları cinsiyet kalıpyargılarının bir başka özelliği de büyük güç *(power)* farklılıklarına dayanmasıdır. Güç, diğer insanların sahip oldukları üzerindeki asimetrik kontrol olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre de toplum içinde, özellikle de iş ortamında erkeğin güç sahibi olduğu görülür. Erkeğin bu farklı gücü ve statüsü, sahip olduğu özelliklerin daha değerli ve üstün olarak değerlendirilmesine ve daha çok saygı görmesine yol açar, kadınınkiler aşağılanır.

Cinsiyet kalıpyargılarının bir diğer özelliği de diğer cinsiyetten bireylerle olan yakın ilişkiler nedeniyle çok karmaşık olmasıdır. Kadın ve erkek birlikte pek çok yaşantıyı paylaşır. Eş, annebaba, kardeş, sevgili, iş arkadaşı vb. olarak paylaşılan yaşantılar, insanların diğer cinsiyetten çok karmaşık beklentiler geliştirmelerine yol açar. Bazen bu etkileşim diğer cinsiyet hakkında, özellikle kadınlar hakkında, bazı alt kategoriler geliştirmelerine neden olur, kadın doktor gibi. Bu alt kategoriler bir cinsiyete ilişkin kalıpyargıların o cinsiyetteki herkese tam uymaması durumunda ortaya çıkar. Bunun da bir kalıpyargının dikte ettiği özelliklerin o grubun tüm üyeleri için geçerli olmadığı ve yanlış olduğu sonucunu doğurması ve kalıpyargının değişmesi beklenebilir. Ancak hiç de böyle olmaz; o cinsiyete ilişkin kalıpyargıların özü aynı kalır. Cinsiyet kalıpyargılarıyla ilgili olarak cinsiyetin bir de biyolojik yanından söz edilebilir. Sosyobiyolojik yaklaşımın dile getirdiği evrimsel biyolojik geçmiş, cinsiyet kalıpyargıları gibi bazı kültürel formların yaygınlığına (neredeyse evrenselliğine) etkide bulunmuş gibi görünüyor.

Z., üniversite öğrencisi, bayan

Ailem daha çok erkek egemenliğinin hâkim olduğu bir yapıya sahip ve hâlâ birçok şey değişmedi. Kadın ve erkeğin ayrı ayrı yemek yemesi, kadının yemek yapmakla, çocuk bakmakla yükümlü olduğu düşüncesi hâlâ varlığını koruyor. Özellikle bunlar köyde had safhada. Büyükannem dedemin yanında su içerken hâlâ arkasını dönüyor. Çünkü erkeğin karşısında su içmek bir saygısızlık belirtisi sayılıyor. Kadın hep aşağı planda gösteriliyor, erkek sürekli baskın durumda.

Kadına çocuk doğurma makinesi gibi bakılıyor. Erkek çocuk olana kadar devam ediyor. Ayrıca erkek çocuk doğurmadığı için de kadın suçlu görülüyor. Erkek yine görüldüğü üzere hep güçlü taraf.

Zamanla bazı değişimler de oldu. Kadının yeri ailesinin yanıdır, kadın erkeksiz dolaşamaz gibi yargılar yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı. Babamın beni okutmak için dışarı göndermesi bunun en büyük kanıtı. Ama bu söylediklerim diğer aile bireyleri için halen geçerli olamıyor.

Bana tanınan bu özgürlük eve dönünce yerini her zamanki kısıtlamalara bırakıyor. Kadının sosyal cinsiyet rolünde en azından benim ailem için de pek farklılık görülmüyor.

Erkekler, güçlü, baskın, koruyucu, kurtarıcı ve her şeyi bilen olarak görülmeye devam ediyor. Kadın da erkeklere boyun eğen, onların her istediğini yapan konumunda. Bu düşüncelerin değişmemesinin nedeni eğitim sorunu. Eğitim yoksunluğundan dolayı birtakım düşünceler değişmemekte inat ediyor.

Cinsiyet kalıpyargıları **zamanla pek az değişir.** Örneğin, Matlin'in (1996) aktardığına göre, Spence ve arkadaşlarının 1974 yılında yayınladıkları araştırmada, tipik kadın ile tipik erkek arasında, bir özellikler listesindeki 54 maddede fark bulunmuştur. Aynı liste kullanılarak 1983'te yapılan araştırmada ise bu 54 maddenin biri (akıllı) dışında diğerlerinde yine fark bulunmuştur. Benzer sonuçları başka yazarlar da aktarmıştır (örneğin, Golombok ve

Fivush, 1996): Boylamsal araştırmalar –bunların bazıları 30-40 yıllık dönemleri kapsar– cinsiyet kalıpyargılarının ya hiç değişmediğini ya da çok az değiştiğini gösterir ve hatta bazıları kalıpyargılarda artış olduğundan bile söz eder.

Cinsiyet kalıpyargıları zaman içinde değişmediği gibi, **dünyanın çeşitli kültürlerinde de büyük benzerlikler** gösterir. Best ve Williams'ın (1993) aktardığına göre, Williams ve Best (1982, 1990), kadın ve erkeğe Amerika, Avrupa, Asya ve Avustralya'daki 25 ülkede benzer özellikler yüklendiğini belirlemişlerdir. 25 ülkenin insanı genel olarak şu özellikleri erkeğe ve kadına daha çok yükler: Erkekler için, duygusal anlamlardan aktif ve güçlü; psikolojik ihtiyaçlardan baskınlık, özerklik, saldırganlık, başarı vb; ego durumlarından eleştirici ana-baba ve yetişkin; kadınlar için ise, duygusal anlamlardan pasif ve zayıf; psikolojik ihtiyaçlardan bağımlılık, saygı, yardımseverlik, bakım vericilik, dostluk vb.; ego durumlarından bakım verici ana-baba ve uyumlu çocuk. Best ve Williams, 25 ülkede 5 ve 8 yaşındaki çocuklarla yaptıkları çalışmada da çocukların erkeklere daha çok, güçlü, saldırgan, kaba, macera seven, bağımsız, baskın, kendine güvenen, mantıklı vb.; kadınlar için de zayıf, memnun, yufka yürekli, duygulu, kibar, heyecanlı, duygusal, bağımlı, konuşkan, değişken vb. özellikleri yüklediklerini belirlemişlerdir. Kadınlara yüklenen özelliklerin erkeklere yüklenen özelliklerden daha olumsuz olduğu dikkati çekiyor. Kadınlar için kullanılan kalıpyargıların toplumsal beğenilirliklerinin daha düşük olduğu da görülüyor. Bu da meslek seçimi ve meslekte yükselme gibi konularda gözlenen cinsiyet ayrımcılığına yol açıyor. Kadınlar için uygun bulunan çoğu özelliğin toplumsal önemi yüksek olan yöneticilik, başkanlık gibi rol ve pozisyonlar için uygun görülmeyen özellikler olduğu fark ediliyor.

Twenge (1997b), Batı literatüründe toplumsal cinsiyet rollerinin ölçülmesinde çok kullanılan iki ölçeği (Bem Cinsiyet Rolleri Envanteri ile Spence ve Helmreich'in Kişisel Özellikler Anketi) kullanan araştırmaları meta-analizle incelemiş ve bu ölçeklerin kullandıkları kalıpyargısal özellikler bakımından kadın ile erkekte gözlenen değişimleri belirlemiştir. Bu meta-analiz sonucuna göre, 1970'lerden bu yana kadınlar erkeksi özellikleri daha çok

benimsedikleri için kadın ile erkek arasında erkeksi özelliklerde benzerlik artmıştır, ancak kadınsı özelliklerdeki farklılık, erkeklerin kadınsı özellikleri benimsemelerinde birazcık artış olmakla birlikte, daha fazladır. Erkeklerle kadınlar arasında, erkekler hakkındaki kalıpyargılara uygun özellikler açısından belirlenen benzerlik artışı, kadının toplum içindeki rollerindeki çeşitlenmelere, çalışma yaşamına girmesine, kültürel değişimlere bağlanabilir.

Türk toplumuna uygun bir cinsiyet rolü ölçeği geliştirme çalışması yapan Altan'ın (1993) araştırmasında **ülkemizde kadınlara ve erkeklere yüklenen olumlu özelliklere** bakılmıştır. Türk toplumunda kadınlar ile erkekleri en iyi betimleyen yirmişer sıfat belirlenmiştir. **Kadınlar** için beklenen olumlu özellikler şunlardır: Duygusal, çekici, düzenli, etkileyici, fedakâr, görgülü, iyi huylu, kibar, terbiyeli, pratik, sabırlı, sevimli, saygılı, sevecen, sadık, tatlı dilli, itaatkâr, üretken, yumuşak, zarif. **Erkekler** için beklenen olumlu özellikler şunlardır: Atılgan, bağımsız, cesur, çevik, kavgacı, dayanıklı, sporsever, güçlü, girişimci, hakkını savunabilen, hızlı, hırslı, kendine güvenen, kararlı, mert, mücadeleci, onurlu, otoriter, sert, soğukkanlı. Bu özelliklerin yukarıda sıralanan özelliklerle paralellik gösterdikleri dikkat çekiyor.

Toplumsal cinsiyet kalıpyargıları kültürden kültüre değişiklikler gösterir. Toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının kültürden kültüre değişmez yönleri olduğu kadar değişen yönleri de vardır. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olmaya yüklenen kültürel ve toplumsal anlamlar olduğuna göre, bir dereceye kadar kültürden kültüre değişmesi gerekir. Kesin olan, her kültürde kadına ve erkeğe yüklenen anlamların ve beklentilerin farklı olmasıdır.

S., üniversite öğrencisi, bayan

Genel olarak değişimden bahsedilebilir. Babaannem ve dedemi düşündüğümde onların çok daha katı kalıpyargılara sahip olduklarını, cinsiyetlerinin içinde bulundukları ortamda tipleştirilmiş olduğunu düşünüyorum. Onlar oldukça katılar; erkek çalışır, dışarıda yaşam hakkı vardır, kolay kolay yumuşamaz, duygusal olarak

katıdır. Kadın ise, evdedir, evin dışarısında yaşam hakkı sınırlıdır, çalışmaz, ev işlerinden sorumludur, çocuk bakımından sorumludur... gibi kalıpyargıları benimsemişler, bu yönde üstlerine düşen rolleri yapmışlar (babaannem öldü, dedem hâlâ aynı şekilde devam ediyor).

Annem ile babama geldiğinde kalıpyargıların biraz yumuşadığını görebiliriz. Örneğin, kadın çalışmaz şeklinde bir yargıya karşı çıkarlar. Annem yirmi altı yıl boyunca öğretmenlik yaptı ve babam da bu durumdan gayet memnun ve gururluydu. Fakat onların da kadına ve erkeğe yükledikleri roller var. Örneğin, benden ev işlerini yapmam beklenirken, erkek kardeşimden beklenmezdi. Aynı şekilde babam ev işi yapmaz, annem yapar, çünkü onlara göre bu kadının görevi. Kardeşim benden daha özgür büyürken ben pek çok sorun yaşadım. Kadının gece ya da belli bir saatten sonra dışarıda yaşam hakkı olamaz diye düşündükleri için annemle babam akşam bir yere çıkmama izin vermezlerdi. Özellikle babam kız çocuğun sürekli denetlenmesi gerektiği şeklinde bir fikre sahip. Annemle babama göre çocuk bakımı kadının rolüne girer, her ne kadar kadının çalışmasına karşı olmasalar da evin geçimini asıl üstlenmesi gereken erkektir.

Kendimi düşündüğümde benden önceki iki kuşaktan çok farklı bir yaklaşımı hayatıma geçirebildiğimi düşünüyorum. Ben toplumun bana dayattığı, oynamamı beklediği rolleri oynamıyorum. Ben tamamıyla kendi doğrularım doğrultusunda yaşıyorum ve yaşadıklarım da (toplumun) cinsiyet rollerine pek uymuyor. Aslında toplumun geneline bakarsak bu üç kuşak arasında çok büyük farklılıklar görmüyorum. Fakat benim kendi yaşantım diğer iki kuşaktan oldukça farklı. Kişisel olarak kadına ve erkeğe hiçbir rol yüklemeye çalışmıyorum. Örneğin, iki yıldır birlikte yaşadığım erkek arkadaşımla ev yaşantımız oldukça dengeli. Ben ev işlerini hiç sevmem, işleri genelde arkadaşım yapıyor ama ben de bunları onun görevi olarak görmüyorum. Bu hiç kimsenin görevi değil. Kim daha az yorgunsa, kimin daha çok zamanı varsa o yapabilir. Yaşantımızda bu kadının görevi ya da bu erkeğin görevi diyerek yaptığımız hiçbir şey yok. Benim kadına yüklediğim ve toplumdaki cinsiyet rollerine uyan tek durum bebeği emzirmekle il-

gili. Anne sütünün bebeğe suni sütlerden daha faydalı olduğunu düşündüğümden, annenin bebeğini emzirmekle ilgilenmesi gerektiğini düşünüyorum. Bence bu durum onun sorumluluğunda. Fakat bunun dışında –çocuğun tüm bakımı da dahil– kadının rolü, erkeğin rolü diye ayırabileceğim bir durum söz konusu değil. İnsanların davranışlarını cinsiyet rollerine göre değil, kişilik değerleri, ahlaki yapıları doğrultusunda şekillendirmeleri gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca insanlar içsel değerlerini de toplumun beklentilerinden bağımsız oluşturmaya çalışmalılar. Aksi takdirde yanlışlar kuşaklar boyu devam eder.

Cinsiyet kalıpyargıları insanlara ilişkin algımızı bazı durumlarda daha çok etkiler (Franzoi, 1996). **Algılanan kişinin** bazı fiziksel ve davranışsal özellikleri bu kalıpyargıların kullanılırlığını etkiler. Fiziksel olarak daha kadınsı ya da erkeksi görünen kişilerden bu yönde özellikler bekleme eğilimi vardır. Atletik yapılı bir erkeğin, yuvarlak hatlı bir erkeğe göre daha çok macera seven, kuvvetli ve bağımsız olduğu düşünülür. Ayrıca, davranışsal özellikleri hakkında bilgi verilen kadın ve erkek için cinsiyet kalıpyargılarının işletilmesi daha zayıf bir ihtimaldir. Örneğin, çocuğuna yemek hazırlayan bir babadan söz edildiğinde onun için erkeklik kalıpyargısını devreye sokmak zor olacaktır. **Algılayanın özellikleri** de kalıpyargıların işleyişini etkiler. Algılayan kişinin dünyayı algılayışında cinsiyet önemli bir yere sahipse, yani kişi güçlü bir cinsiyet şemasına sahipse, ilgili kalıpyargılarından daha çok etkilenecek ve bunları daha çok kullanacaktır. Bem (1983) bu bireylere toplumsal cinsiyet şemalı *(gender schematic)* demiş ve toplumun *gender* aşematik bireyler yetiştirmesi gereğine değinmiştir. Bem'e göre cinsiyet şemalı bireyler, dünyayı kadın ve erkek olarak ayırıp ona uygun olarak algılayan bireylerdir. Bu bireyler yaşamlarını toplumun cinsiyet kalıpyargılarına göre oluşturma eğilimindedirler. İçinde bulunulan **ortam** da kalıpyargılı algılarda etkilidir. Örneğin, çalışanların çoğunun erkek olduğu bir işyerinde çalışan kadınların daha kadınsı, kadınların çoğunlukta olduğu bir yerde bulunan bir erkeğin ise daha erkeksi olarak algı-

lanması ve ilgili kalıpyargıların uygulanması mümkündür. Çünkü bir cinsiyetin çoğunluğu oluşturduğu ortamlarda cinsiyet dikkati çeken bir özellik olacaktır.

Ayrıca, kadın ver erkek cinsiyetlerini çağrıştıran güzellik salonu, vücut geliştirme salonu gibi ortamlarda da bu kalıpyargıların kullanılması daha mümkündür. Zamanın sınırlı olduğu durumlarda da hemen bir yargıda bulunabilmek için insanlar kalıpyargıları kullanırlar.

Cinsiyet kalıpyargıları, kişinin ırkına, sosyal sınıfına ve yaşına göre de farklılık gösterir (aktaran, Lips, 2001). Esasen bütün bu kalıpyargılar birbirini etkiler ve iç içe geçmiş durumdadır. Cinsiyet kalıpyargıları denildiğinde genellikle beyaz kadınlar ve erkekler hakkındaki kalıpyargılardan söz edilir. Ancak zenci ya da Latin kökenli kadın ve erkeklerde durum biraz daha farklıdır, *ırkları* ile ilgili kalıpyargılar da işin içine karışır. Bunda da zaman zaman bu ırklar için, çifte bir güçlük yaşandığından söz edilmiştir. *Sosyal sınıfa* yani eğitim, gelir ve mesleğe göre de kalıpyargılar değişir.

Örneğin, alt sosyal sınıftaki insanlar için kalıpyargıların daha sıkı uygulandığından söz edilebilir. *Yaş* da önemli bir değişkendir. Cinsiyet kalıpyargıları daha çok genç insanlar için işletilir, yaşlı insanlar için belki de farklı (yaşla ilgili) kalıpyargılar daha baskın duruma gelir. Kişinin *fiziksel* görünümü de kalıpyargılarla ilişkilidir ve özellikle kadının fiziksel görünümünün, güzelliğinin daha ön plana çıkarıldığı söylenebilir. Erkekler de vücut ölçüleriyle yakından ilgilenmekle beraber kadınlar için bu yönde özellikle bir baskı yaratılır. Kadınların güzel, bakımlı hoş görünümlü olmalarına ilişkin daha güçlü bir kalıpyargı vardır. Cinsel yönelimler ile cinsiyet kalıpyargıları arasında da ilişki kurulabilir. Cinsiyet kalıpyargıları heteroseksüel kadın ve erkeği tanımlar, eşcinsel kadınların erkeksi, eşcinsel erkeklerin de kadınsı özellikler sergileyecekleri kabul edilir. Belki de toplum içinde çok önemli bir rolü, erkekliği reddetmiş ya da ona meydan okuyor gibi görünen erkek eşcinsellere karşı kadın eşcinsellerden daha güçlü önyargılar vardır.

E., üniversite öğrencisi, bayan

Büyükannemle büyükbabamın ilişkisinde sevgi yerine saygı ön plandadır. Bu, karşılıklı saygıdan ziyade büyükannemin büyükbabama saygı göstermesi şeklinde gözlenir. Örneğin, büyükbabam içeri girdiğinde büyükannem ayağa kalkar, ceketini alır (ya da giydirir) vb. Büyükannem yakın bir yere gitmek için bile büyükbabamdan izin alır. Büyükannem, kendi gençlik yıllarında bir "gelin"den beklenen (gelinlerden eşine ve eşinin ailesine aşırı bir saygı beklenir) davranışları hâlâ sürdürüyor. Büyükannem kendini biraz cahil görür. Bunun nedeni de aslında toplumun kendisinden beklediği (ve kendisinin de zamanla içselleştirdiği) cinsiyet rolleridir. Ona göre, kadın erkeğin yanında değil, bir adım (hatta birkaç adım) gerisindedir her zaman. Bir bayan olmasına rağmen, kadın-erkek eşitliğini savunmaz, zaten erkeğin koşulsuz üstünlüğüne inanır. Erkeğin çayının şekerini dahi eşi atmalıdır ona göre. Ne de olsa her alanda kadından üstündür ve bunun pratiğe de yansıması gerekir. Büyükbabama göre kadın "elinin hamuruyla erkek işine karışmamalıdır". Bu görüşe öyle sıkı sıkıya bağlıdır ki, kendi siyasi görüşüne yakın olduğu halde Tansu Çiller'i eleştirir. Çünkü o, nihayetinde bir "kadın"dır ve "erkek işi" olan siyasette onun yeri yoktur. Son görüşmemizde, partinin meclise girememesinin nedeninin genel başkanının kadın olmasına bağlı olduğunu anlatıyordu. Annem ile babam arasındaki ilişki ise, büyükannem ile büyükbabam arasındaki ilişkiden oldukça farklıdır. Kadının erkeğe saygısı yerini karşılıklı saygıya bırakmıştır (tabii ataerkil bir toplum yapısının elverdiği ölçüde). Annem de babam gibi aile geçimi için çalışır, hatta hafta sonları babam izin kullanırken, annem ek bir işte çalışıyor. Annem geçerli bir sebebi olduğunda (örneğin, fazla mesai) eve geç gelir ve babam da bunu anlayışla karşılar. Babam yeri geldiğinde mutfakta yemek pişirir, annem de atan sigortayı tamir eder. Tabii burada da cinsiyet kalıpyargılarından dolayı babamın yaptığı basit bir yemek, annemin yaptığı en zahmetli yemekten daha fazla övgü alır; annemin sigortayı tamir etmesi de duyanların takdirini toplar. Annemin ve babamın kendi anne babalarıyla olan ilişkilerinde sevgiden çok saygı ön plandadır. Örneğin, an-

nem büyükbabamı gördüğünde elini öper. Oysa ben (bayramlar dışında) babamın elini öpmem. Benim kendi erkek arkadaşımla olan ilişkimde ise büyükannem-büyükbabam ve anne babamdan farklı olarak sevgi ön plandadır. Tabii karşılıklı saygı da vardır ama her fırsatta üzerinde durulan bir unsur değil; bir anlamda sevginin sağlıklı yürümesini sağlayan bir unsurdur. Özellikle büyükannem ve büyükbabamdan çok daha eşitlikçi bir anlayış vardır. Hatta bu eşitlik bayandan yana olmak koşuluyla bozulabilir bile (ki bence bu eşitliğin bozulması değildir ama erkeklerin üstünlüğünü savunan insanlar bunu eşitsizlik sayıyorlar).

Örneğin, bir yerde oturacağımızda benim sandalyemi çeker vb. Bu ilişkide erkek de kadın kadar duygusaldır ve bunu açıkça belli etmekten çekinmez (bu, anne babamın ilişkisinde yoktur). Ben de erkekten beklenen bazı davranışları yapmaktan (örneğin, ona çiçek almak) rahatsızlık duymam. Bağlılık konusunda ikimiz de eşit sorumluluklara sahibiz; erkeğin sadakatsizliği "çapkınlık", kadının sadakatsizliği "basitlik" vs. olarak adlandırılmaz.

Kısacası bu üç kuşak arasında belirgin farklar var. Tabii yine de cinsiyet kalıpyargılarının tam tersine döndüğü ya da ortadan kalktığı söylenemez.

Cinsiyet kalıpyargılarının gücünü etkileyen bazı faktörlerden söz edilebilir (Matlin, 1996): İnsanların benzer kalıpyargılara sahip oldukları düşünülebilir. Bu görüş genellikle doğru olmakla birlikte bazı değişkenlerin cinsiyet kalıpyargılarının gücünü etkilediği de bilinir.

Örneğin, *cinsiyet* önemli bir faktördür; erkeklerin kadınlara kıyasla daha geleneksel ve daha abartılı kalıpyargılara sahip oldukları bildirilmiştir. *Eğitim* düzeyinin de etkili faktörlerden biri olduğu görülür. Yüksek eğitim alanların kalıpyargıları daha azdır. *Çalışan* kadınların daha az cinsiyet kalıpyargılarına sahip oldukları da bildirilmiştir. Hem daha çok liberal kadınların çalışma yaşamını seçtiğinden hem de çalışma yaşamının liberalleşmeyi sağladığından söz edilebilir. İnsanların *başkalarına* ilişkin değerlendirmeleri kendilerine ilişkin değerlendirmelerine kıyasla daha

çok kalıpyargıların etkisindedir. İnsanlar kendilerini daha az kalıpyargılı olarak görürler.

Cinsiyet kalıpyargılarının bazı sonuçları vardır. Kadına ya da erkeğe özgü olarak düşünülen işleri diğer cinsiyetten bireyin yapması halinde, performansı daha iyi olarak değerlendirilir. Musluk tamir eden bir kadının ya da çocuğunun bezini değiştiren bir erkeğin yaptıkları işler daha olumlu olarak değerlendirilir. İmamoğlu (1992), ev işleriyle ilgili olarak benzer sonuçları vermiştir. Bu araştırmada, erkeklerin yaptıkları ev işlerinin kadınların yaptıkları ev işlerinden daha başarılı ve önemli olarak algılandığı bulunmuştur. Bu çifte standart, başarı ve başarısızlık yüklemelerinde genellikle gözlenir (Franzoi, 1996). Beklenmedik bir işte kadının gösterdiği başarı, yeteneğinden çok şansa ya da işin kolaylığına yüklenir. Bu tür yüklemeler kadının kendilik algısını olumsuz etkiler. Erkeklerin daha akıllı oldukları kalıpyargısının, psikoloji öğrencilerini bile etkilediği görülmüştür. Furnham ve Rawles (1995), tamamı psikoloji bölümünde okuyan üniversite öğrencilerinden kendilerinin, ana-babalarının, büyükannelerinin ve büyükbabalarının zekâlarını tahmin etmelerini istemişler ve erkeklerin kendi zekâlarını kızlara göre daha yüksek tahmin ettiklerini; öğrencilerin babalarını annelerinden, büyükbabalarını da büyükannelerinden daha zeki bulduklarını belirlemişlerdir. Zihinsel yeteneklerin kadınla erkek arasında anlamlı ölçüde farklı olmadığı bilgisine aşina olması beklenen bir grubun, psikoloji öğrencilerinin, bu şekilde kadınlar aleyhinde düşünmesi, toplumun diğer kesimlerinde de bu önyargının daha yoğun olarak gözlenmesi beklentisine yol açmıştır. Bu durumun olası sonuçları ve yansımaları üzerinde düşünmek yararlı olacaktır.

Toplumsal cinsiyet önyargıları ve ayrımcılığı

En güçlü önyargılardan biri cinsiyet önyargılarıdır. Matlin (1996), kadınlarla ilgili bazı önyargılı ifadeleri aktarmıştır. Örneğin, Tolstoy'un "Bütün felaketler ya da önemli bir bölümü, kadınların ahlaksızlığından ileri gelir," dediğinden söz edilir. Bir Hint atasözünde de şöyle denir: "Okumuş bir kadın elinde bıçak bulunan bir maymun gibidir."

Cinsiyet önyargıları dendiğinde öncelikle kadınlara yönelik önyargılardan söz edilir, ancak erkeklere yönelik önyargılar da vardır. Cinsiyet ayrımcılığı da bu önyargılara dayalı olarak ortaya çıkar ve yine öncelikle kadınlara yönelik cinsiyet ayrımcılığından söz edilir. Ancak erkeklerin de kendi aleyhlerindeki cinsiyet ayrımcısı uygulamalardan şikâyet etmeye başladıkları biliniyor (Adalet Divanı: Kadın kayrılabilir, 1997):

E., üniversite öğrencisi, bayan

Anneannemi, annemi ve kendimi kıstas aldığımda, onlara göre çok daha şanslı olduğumu hissediyorum. Anneannem, o dönemin elverişsiz şartlarında ve kadına gereken önemin verilmemesi nedeniyle ortaokulu okumuş, liseyi de dışarıdan bitirmiş. Dedemle olan ilişkilerini gözlemlediğimde anneannemin daha pasif, söz dinleyen bir yapısı var ve yaşlı olmasına rağmen ev işlerinden hâlâ o sorumlu.

Annem, çok daha şanslı. Çünkü annemin döneminde kadına daha çok hak, özgürlük tanınmış ve daha fazla değer verilmiş. Bu yüzden üniversiteyi bitirebilmiş ve şimdi severek yaptığı bir meslek olan öğretmenliğe devam ediyor. Yapımcı olmasına rağmen mesleğini devam ettirememiş. Çünkü kadına en uygun mesleğin öğretmenlik olduğunu düşünen zihniyetten nasibini almış. Öyle ya, eve erken gelecek, yemek yapacak, çocuklarla ilgilenecek. Çok parayı erkek kazanmalı zihniyeti. Yine de şikâyetçi değil annem, ama yapımcılığın içinde kaldığını arada bir söylediğinde bir isyan sezinliyorum. Babamla olan ilişkileri, anneannemin dedemle ilişkisine göre daha romantik. En azından evlilik yıldönümleri hatırlanıyor, hediyeler alınıyor. Babam da anneme çok daha saygılı ve bazen gerçekten evde annemin sözü geçiyor. Ekonomik özgürlüğü olduğu için babama söylemeye çekindiğim şeyleri bana o alıyor ve "Benim param, kime ne?" diyebiliyor. Bunları görmek ve yaşamak beni hoşnut ediyor.

Bana gelince, galiba ben daha şanslıyım, istediğim mesleği seçtim ve düşlediğim yere gelmek için gereken çabayı sarf edebilecek gücüm var. Kendimi bir erkekten daha aşağı sevi-

yede görmüyorum. Aksine kadınların bu kadar yıl sonunda birçok şeyi mücadele ederek elde etmelerinden dolayı cinsiyetimle gurur duyuyorum. Karşı cinsle ilişkilerimde beni rencide edecek her şeye karşı çıkarım. Haklarımı savunmaktan geri kalmam ve istediğim zaman, istediğim kişiyle evlenebilirim. İşte eşitlik ve hayat bu galiba.

Bir gazete haberinde, eşit koşullarda bulunmalarına karşın kadın öğretmenin terfi ettirildiği ve bu yolla cinsiyet ayrımı yapıldığı şikâyetinde bulunan bir Alman öğretmenin başvurusu üzerine Avrupa Adalet Divanı'nda, şimdiye değin erkeklerin yararlandığı bu ayrımdan şimdi kadınların yararlanmasının mazur görülebileceği kararı alındığı bildiriliyor. Öte yandan, çocukların velayetinin daha çok anneye verilmesi, erkeklerin doğum izni alamamaları ve savaşa erkeklerin gönderilmesi gibi erkek aleyhine işleyen başka ayrımcı uygulamalar da olmakla birlikte bunların bütün erkekler tarafından dezavantaj olarak değerlendirilmemesi mümkündür (Burr, 1998).

Cinsiyet ayrımcılığı için cinsiyetçilik *(sexism)* terimi de kullanılmış ve erkek egemen toplumda kadınlara yönelik olumsuz tutumların hayata ayrımcılık olarak yansıması sonucunda kadının sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanlarda erkeğe göre düşük konumlarda tutulması olarak tanımlanmıştır. (Sakallı-Uğurlu, 2002). Glick ve arkadaşları, cinsiyetçiliğin düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilikten oluştuğunu ileri sürmüş ve bu iki cinsiyetçiliği şöyle tanımlamışlardır (aktaran, Sakallı-Uğurlu, 2002): **Düşmanca cinsiyetçilik,** kadının erkeğe göre zayıf ve ona bağımlı olarak algılanması, düşük seviyede görülmesi ve ayrımcılığa tabi tutulmasıdır. **Korumacı cinsiyetçilik** ise kadının korunması, yüceltilmesi ve sevilmesi gibi olumlu tutumları içermekle birlikte kadının erkeğe göre düşük seviyede olduğunu gösteren bir önyargıdır. İki tür cinsiyetçilik de kadının zayıf cinsiyet olduğunu ve ev işi yapmak gibi çeşitli rollerinin sürmesi gerektiğini ileri sürer, ama odaklaştıkları noktalar ve bu iddiaları sunuş tarzları farklıdır. Örneğin, düşmanca cinsiyetçilik, kadını yönetme, kont-

rol etme, değersizleştirme, seks objesi olarak görme vb. şekillerde ortaya çıkarken, korumacı cinsiyetçilik kadını koruma, yüceltme, sevme gibi olumlu duygularla ama kadını zayıf, korunmaya muhtaç olarak gören bir tarzla ve lütuf gibi ortaya çıkar. Glick ve Fiske (1996, aktaran Sakallı-Uğurlu 2002), bu iki cinsiyetçiliğin birlikte bulunması nedeniyle bireylerin çelişik duygulu cinsiyetçilik yaşadıklarını ileri sürmüş ve bu cinsiyetçiliği ölçen bir ölçek geliştirmişlerdir. Bu ölçek Sakallı-Uğurlu (2002) tarafından Türkçeye uyarlanmış, geçerlik ve güvenirliği sınanmıştır; ayrıca erkeklerin düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçiliğin bazı yönleri bakımından kadınlardan daha cinsiyetçi oldukları bulunmuştur. Sakallı (2001), bu ölçeği de kullandığı bir araştırmasında, düşmanca cinsiyetçiliğe sahip erkeklerin, erkeğin karısını dövmesine ilişkin olumlu tutumları olduğunu belirlemiştir.

Cinsiyet ayrımcılığı, daha çok *iş ve eğitim* gibi alanlarda ortaya çıkar. Kızların daha az okutulmaları veya belli okullara sadece erkeklerin ya da sadece kızların alınması bu ayrımcılığın örneklerindendir. İş yaşamında da bazı işkollarının kadınlara ya da erkeklere kapalı olması veya işte yükselme imkânlarının kadınlar için zorlaştırılması ya da "eşit iş eşit ücret" ilkesinin kadınların aleyhinde işletilmemesi bu ayrımcılığın başka örneklerindendir.

---

12 Eylül 2003, Hürriyet *gazetesi, s. 6*

Şampiyon kız yüzücüye erkek kol saati ödülü: Ayazağa Işık Lisesi 8'inci sınıf öğrencisi Beren Kayrak, 8 yıldır yüzme sporuyla uğraşıyor. Henüz 13 yaşında ama 6 Türkiye rekoru kırdı. 42 madalyası var. Son olarak 3,5 millik Çanakkale Boğazı'nı geçme yarışmasında 105 sporcu arasında birinci oldu. 16 yıldır hep erkek yüzücülerin kazandığı yarışı genç bir kızın kazanabileceği düşünülmediğinden Kayrak'a erkek kol saati armağan edildi.

Cinsiyet ayrımcılığı *kişilerarası etkileşimlerde* gözlenir. Lott (1987), gerçek yaşam alanlarında yaptığı gözlemlerde kadınların nadiren de olsa birlikte oldukları kişilere (kadın ya da erkek) kar-

şı olumsuz davrandıklarını, ancak erkeklerin erkeklere karşı nadiren olumsuz olduklarını ama kadınlara karşı daha fazla olumsuz davrandıklarını bulmuştur (aktaran, Matlin, 1996). Bir başka araştırmada da, marketlerdeki satış reyonlarına bir kadın ile bir erkek aynı anda geldiklerinde genellikle (yüzde 63) erkeklere daha önce hizmet edildiği belirlenmiştir (aktaran, Matlin, 1996). Ancak bazı araştırmalarda da kadınların kadınları daha çok kayırdıklarından söz edilmiştir; kadınların cinsiyet temelinde içgrup yanlılığını daha çok yaptıklarını bildiren bazı araştırma sonuçları da vardır (Dökmen, 1998).

Kadınlara karşı önyargılı olunması yaygındır ve ne yazık ki **kadınlar da kadınlara karşı önyargılıdır.** Dönmez ve Demirel'in (1990) yaptıkları bir çalışmada, Türkiye'de kadınların kadınlara karşı önyargılı oldukları ortaya konmuştur. Bu çalışmada kadınlar ve erkekler için uygun bulunduğu belirlenen dört meslek alanı belirlenmiş ve bu alanlarda kadın ve erkek yazarlar tarafından yazıldığı söylenen makaleler üniversite öğrencisi kızlara değerlendirilmiştir. Bu araştırmada, erkekler için uygun görüldüğü belirlenen meslekler elektrik ve inşaat mühendisliğidir; kadınlar için uygun görüldüğü belirlenen meslekler ise öğretmenlik ve psikologluktur. Bu dört alanda yazılan birer makale, bir grup deneğe bir kadın tarafından yazıldığı, bir grup deneğe de bir erkek tarafından yazıldığı söylenerek verilmiştir. Deneklerden, her bir makalenin değerini, açıklığını, inandırıcılığını ve doyuruculuğunu ve yazarın üslubunu, mesleksel yeterliğini, statüsünü, bilgisini ve etkileme yeteneğini değerlendirmeleri istenmiştir. Sonuç olarak, kız öğrenciler hem erkeklere uygun görülen meslek alanlarında hem de kadınlara uygun görülen meslek alanlarında yazılan makaleleri erkek imzası taşıdıklarında kadın imzası taşıdıklarındakinden daha olumlu olarak değerlendirmişlerdir. Bu, üniversite öğrencisi kızlarda bile kadınlara ilişkin bir önyargının bulunduğunu gösterir. Bu ilginç durum ilk kez, Amerika'da Goldberg (1968) tarafından 1960'lı yıllarda gösterilmiştir, ancak daha sonraki yıllarda bu çalışma benzer şekillerde başkaları tarafından da tekrarlanmış fakat farklı sonuçlar alınmıştır (aktaran, Dönmez ve Demirel, 1990). Bu durumu Goldberg'in bulgularının genellenebilir olma-

dığına atfetmek mümkün olduğu gibi, kadınların zamanla toplumsal konumlarının iyileşmesi nedeniyle kadınlara karşı önyargılarının ortadan kalkmasına da bağlamak mümkündür (Dönmez ve Demirel, 1990). Eğitim ve bilinçlenme yoluyla bu önyargıların kaybolabileceği umulabilir.

---

14 Ekim 2000, Hürriyet, *s. 40 (arka sayfa)*

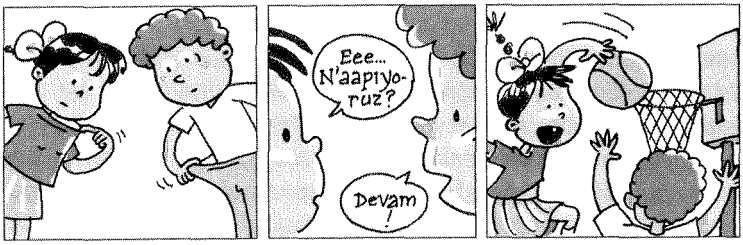
Kadın futbolcuya cinsiyet tazminatı

Erkek futbol takımından cinsiyeti yüzünden atılan kız öğrenci, 2 milyon dolar tazminat almaya hak kazandı. ABD'deki Duke Üniversitesi'nin futbol takımından erkek olmadığı için atıldığını söyleyen Heather Mercer (24), cinsiyet ayrımcılığı yapıldığı gerekçesiyle dava açtı. Mahkeme, ABD üniversitelerarası futbol liginde ilk kız öğrenci unvanını kazanamadığını söyleyen Mercer'ı haklı buldu. Üniversite takım antrenörü 2 milyon dolar (1,3 trilyon lira) tazminata mahkûm edildi.

Günümüzde değişen cinsiyet kalıpyargıları, önyargıları ve ayrımcılığı

Cinsiyet kalıpyargılarının, önyargılarının ve ayrımcılığının, günümüzde eskiye kıyasla azaldığı ama yeni şekilleriyle sürdüğü belirtilmiştir (Brown, 1998; Swim ve ark., 1995). Cinsiyet kalıpyargıları, önyargıları ve ayrımcılığı kuşkusuz günümüzde klasik şekilleriyle de görülüyor; örneğin, kadınların daha duyarlı ama erkeklerin daha atılgan oldukları inancı hâlâ vardır, kadınların ya da erkeklerin belirli işlerde başarılı olmayacaklarına ilişkin önyargılar ve buna bağlı uygulamalar hâlâ vardır, ama günümüzde bunların şekil değiştirmiş ya da gizli biçimleriyle karşılaşmak da mümkündür.

Cinsiyet ayrımcılığı, doğrudan eylemler biçiminde olabileceği gibi gizli ya da dolaylı biçimlerde de gerçekleşebilir. Özellikle günümüzde, cinsiyet önyargıları ve ayrımcılığı daha karmaşık bir görünüm almıştır. Toplum artık bu tür davranışları hoş görmediği

için, insanlar belki çoğu zaman kendilerinin de farkında olmadıkları dolaylı biçimlerde ayrımcılık yapıyorlar. İşten çıkarılma oranının kadınlarda fazla olması doğrudan cinsiyet ayrımcılığına bağlanabilir. Cinsiyet ayrımcılığı, iş koşullarını kadının ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmemesi ve kadın için zorlaştırılması gibi yollarla gizil ya da dolaylı da olabilir. Yeni doğum yapmış bir kadının doğum sonrası izninin ihtiyacı düzeyinde olmaması, ücretsiz izin almanın ise aile gelirinin azalmasına yol açacağı için hiç de uygun bulunmaması bu tür bir ayrımcılığın sonucu olabilir. Çoğu kurumlarda annenin ve bebeğinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek kreş ve anaokulu gibi düzenlemelerin olmayışı da çoğu annenin işine, kariyerine ara vermesine ya da tam verimli çalışamamasına, dolayısıyla yükselememesine ya da başarısının düşmesine yol açıyor; bu da kadına yapılan haksızlığın faturasının yine kadına yüklenmesi anlamına geliyor. Çalışanların çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu işyerleri ya da kurumlarda, kadınlara dinlenme ya da özel ihtiyaçlarını giderme için uygun mekânların düzenlenmemesi de böyle bir ayrımcılık olarak nitelenebilir. Yakın geçmişte TBMM'de kadın milletvekillerinin böyle bir ihtiyaçlarını dile getirdiklerinin gazetelere yansıdığı hatırlanacaktır.

Okulun basketbol kurslarına devam eden kızını o sene de kursa kaydettirmek istedi. Kızının getirdiği duyuruda, açılan spor okullarına (kurslarına) ilköğretim okulu kız ve erkek öğrencilerinin katılabilecekleri yazılıydı. Basketbol kursunun gün ve saatlerini incelemeye başladı. Acaba kızı için uygun olan kurs hangi gün

ve saateydi. Şaşırdı. Çünkü kızı 6. sınıf örencisi olarak pazar günü saat 14.00-15.15 kursuna katılmalıydı ama bir kız olduğu için de 11.30-12.45 kursuna katılmalıydı. Hangisi doğruydu? Daha dikkatle inceleyince, kursun verildiği grubun cinsiyetinin "kız grubu" diye ayrıca belirtilmesine karşın "erkek grubu" diye ayrıca belirtme gereği duyulmadığını anladı. Basketbol kursu, sanki doğal olarak (!) erkekler içindi, kızların basketbolla ilgilenmeleri sanki doğal değildi, bir sapmaydı. Kursa kızını kayıt ettirirken bu "ayrıntıyı" görevlilere söylediğinde görevlilerden biri, bir tepkide bile bulunmadı, bu da nereden çıktı diye düşünmüş olabilir ya da konuyu hiç anlamamış bile olabilir; daha genç olanı ise açıklamaya çalıştı, çoğunlukla erkek öğrenciler spor kurslarıyla ilgileniyorlardı, kızlar küçük bir grup oluşturuyorlardı, bu nedenle de kızlar ayrı bir grup olarak ele alınmıştı. Duyuruda ayrıca voleybol, masa tenisi, futbol, buz hokeyi ve yüzme kurslarının saatleri için de bilgi vardı. Ama onlar için sadece sınıflar belirtiliyor, cinsiyetten hiç söz edilmiyordu. Doğrusu şimdi merak ediyordu, acaba o kurslarda cinsiyet ayrımcılığı mı yok, kızlar ile erkekler eşit olarak mı algılanıyor, yoksa zaten sadece erkeklere mi açık?

Ayrıca cinsiyet kalıpyargıları nedeniyle de dolaylı cinsiyet ayrımcılığının gözlenmesi mümkündür. Kadının ve erkeğin farklı özelliklere sahip oldukları inancıyla bazı rol ya da pozisyonların erkeklere ya da kadınlara uygun bulunmaması da cinsiyet ayrımcısı uygulamalarla sonuçlanabiliyor.

Kadınların lider ya da yönetici olma yollarının çoğu zaman kapalı olması bu tür kalıpyargılara dayanabiliyor. Kadınların çalıştıkları işyerlerinde, şirketlerde üst konumlara gelmelerinin çeşitli yollarla engellendiği, bu anlamda bir "cam tavan etkisi"nin gözlendiği söylenebilir.

Kadınların resmen amir, yönetici gibi konumlara gelmelerini engelleyecek (tavan) yönetmelikler ya da yasalar bulunmamakla birlikte kadınların yükselmesini önleyen görünmeyen, gayriresmi (cam) uygulamalar vardır ve kadın ne kadar çabalasa da bir türlü bu "cam tavan"ı aşamaz.

Kadınların erkeklerle eşit yasal haklara sahip olmalarına, cinsiyet ayrımcılığı yasalarla yasaklanmış olmasına karşın olumsuz durumları sürüyor. Bunda açık engellerin kaldırılmış olmasına karşın gizli engellerin var olması rol oynar (Baron ve Byrne, 1991). Bunlar içinde kadınların kendileri için beklentilerinin erkeklerinkinden daha düşük olması da vardır. Örneğin, kadınların erkeklerden daha düşük ücret beklentileri olduğu belirlenmiştir (Jackson ve Grabski, 1988; Aktaran, Baron ve Byrne, 1991). Kadınlar beklentileri düşük olduğu için bu yönde davranma eğiliminde olacaklardır. Bu sonuç üzerinde, bazı alanlarda kadınların erkeklere göre kendilerine güvenlerinin düşük olmasının ve başarı yüklemelerinin kadınlar ve erkekler için farklı olmasının rolü olmalıdır. Kadınların başarıları genellikle dış faktörlere, şansa ya da işin kolaylığına yüklenirken erkeklerin başarıları daha çok iç faktörlere, çaba ve yeteneğe yüklenir.

---

29 Kasım 1997 tarihindeki nüfus sayımında erkeklerin meslekleri soruldu, kadınların meslekleri sorulmadı.

Swim ve arkadaşları (1995), kadınlara yönelik inançları, eski usul *(old-fashioned)* cinsiyetçilik *(sexism)* ve modern cinsiyetçilik olarak iki yönüyle ele almışlardır. Eski usul cinsiyetçilik, kadınların zihinsel yeterlikleriyle ilgili sorgulamaları içerirken, modern cinsiyetçilik, kadınlarla ilgili sorunlara daha az duyarlı olmayı içerir. Bu ikisi birbirleriyle ilişkilidir, yani modern cinsiyetçi inançlara sahip olanların, kadınlara ilişkin geleneksel inançları taşımaları ihtimali yüksektir. Ayrıca, modern cinsiyetçiler, kadınların işyerlerindeki deneyimlerinin farklı olduğunu düşünür ve işyerlerinde gerçekte olduğundan daha çok eşitlik bulunduğunu algılarlar: Cinsiyet farklılıklarının cinsiyet ayrımcılığından ya da cinsiyet önyargılarından değil, bireysel nedenlerden kaynaklanabileceğini daha çok düşünürler. Bu algılar da kadınların durumlarının iyileştirilmesi için yapılacak sosyal ve politik değişiklikleri desteklememeyle sonuçlanır. Örneğin, modern cinsiyetçilerin, kadınların sorunlarına duyarlık göstermeyen erkek politik adayları tercih et-

me ihtimalleri daha yüksek olacaktır. Eski usul cinsiyetçilik daha açık davranışları içerirken, modern cinsiyetçilik daha örtük, gizli ve dolaylı bir yol izleyebilir.

İnceleme

Üniversite öğrencilerinin kendi ailelerinde saptadıkları, toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimler.

Lisans düzeyinde verdiğim Cinsiyet Rolleri dersinin birkaç yıldır dönem sonu sınav soruları arasında öğrencilerin kendileri hakkında bilgi vermelerinin istendiği bazı sorular da yer alıyor. "Kendinizi ve kendi cinsiyetinizdeki anne babanızı ve büyükanne ve büyükbabanızı düşününüz. Üç kuşak boyunca ailenizdeki cinsiyet rollerinde neler değişmiştir?" sorusuna verilen cevapları incelediğimde ortaya şöyle bir tablo çıkıyor:

Cevap verenlerin toplam sayısı: 158 (kızlar: 127; erkekler: 31)

Kızların en çok dile getirdikleri değişimler (en çok dile getirilenden aza doğru)

1. *Kızlar okutuluyor, eğitim düzeyleri arttı, bilişsel yeteneklerini kullanıyorlar, daha bilinçliler ve kültürlüler.*
2. *Kadın çalışıyor, ekonomik özgürlük kazandı, meslek sahibi olarak çalışmak istiyor, kadının çalışmasına yönelik olumlu tutumlar gelişti.*
3. *Erkekler ev işi yapmaya, çocuklarla ilgilenmeye başladılar, kadınların ev işleri, sorumlulukları azaldı.*
4. *Kadınlar şimdi daha özgürler, kararlarını kendileri alabiliyorlar, seyahat edebiliyorlar, işlerini seçebiliyorlar, sosyal yaşama katılıyorlar.*
5. *Aile içinde kadın-erkek, kız-erkek çocuk daha eşit, kararlar birlikte alınıyor, kadının söz hakkı var.*
6. *Toplumun, ailenin, dinin, geleneklerin baskısı azaldı; cinsiyet kalıpyargıları, rolleri yumuşadı, saygı koşulları değişti.*
7. *Kadınların eşlerinden ve eşin ailesinden korkması, itaat etmesi, onlara hizmet etme zorunluluğu azaldı.*
8. *Aile büyükleri ile çocukların, gençlerin iletişimleri arttı.*
9. *Evlilikle ilgili tutumlar değişti (evlilik yaşı, eşitlik, boşanma).*

10. *Erkeğin önemi, değeri azalırken, kadınınki arttı.*
11. *Kadının kendine güveni arttı, haklarını savunma ve aramada daha bilinçli oldu.*
12. *Aile içi şiddet azaldı.*
13. *Bekâretin önemi azaldı, evlilik öncesi cinsel ilişkiye ilişkin tutumlar değişti.*
14. *Duygu ve düşünceleri daha rahat yaşama ve ifade etme arttı.*
15. *Erkek arkadaşa izin verilmeye başlandı.*

Erkeklerin en çok dile getirdikleri değişimler (en çok dile getirilenden aza doğru)

1. *Kadınla ilgili değişimler (kadının okuması, çalışması, daha özgür ve eşit olması, cinsel obje olarak görülmemesi vb.).*
2. *Erkekler ev işlerini paylaşıyorlar.*
3. *Erkeğin otoritesi zayıfladı, kadının önemi, değeri arttı.*
4. *Kalıpyargılar, geleneksel roller zayıfladı.*
5. *Erkekler kılık kıyafette daha özgür.*

Kızlara ve erkeklere göre değişme ve değişmeme nedenleri:

1. *Eğitim*
2. *Toplumsal baskı ve kontrol (gelenekler, kalıpyargılar, dini inançlar)*
3. *Kadının çalışması, ekonomik özgürlük kazanması*
4. *Kente göç, kentte yaşama, yurtdışında bulunma*
5. *Modernleşme, toplumsal değişme*
6. *Kitle iletişim araçları*
7. *Teknolojik gelişme*
8. *Ekonomik faktörler, maddi durum*
9. *Kadının topluma katılması, kadına bakış açısının değişmesi*

Kadınların ve erkeklerin kendilerine ve birbirlerine ilişkin algıları ve tutumları

Kadınların ve erkeklerin birbirlerine ve diğer cinsiyetten bireylere ilişkin algıları ve tutumları da araştırılmıştır.

Çocukların cinsiyetin bir kategori olduğunu anlamaları ve cinsiyet kalıpyargılarını öğrenmeleri erken yaşlarda olur (Martin, 1993; Martin ve Halverson, 1981). Çocukların kendi gruplarını daha olumlu olarak değerlendirerek içgrup yanlılığı yaptıkları bulunmuştur (Bigler, Jones ve Lobliner, 1997). Bu yanlılık cinsiyet grupları için de söz konusudur. Çocuklar erken yaşlarda kendilerinin ve başkalarının cinsiyetini doğru olarak belirleyebilir, insanları cinsiyetlerine göre gruplayabilir, kendilerini de bu gruplardan birinin üyesi olarak kimlikleyip grup içi ve dışı ayrımına gidebilir ve grup lehinde davranabilirler (Martin, 1991). Çocukların kendi cinsiyetlerindeki bireyleri diğer cinsiyettekilere kıyasla daha olumlu olarak algıladıkları, dışgrup ayrımcılığı yaptıkları ve kız çocuklarının erkek çocuklarına kıyasla daha fazla cinsiyet yanlılığı ve ayrımı yaptıkları bulunmuştur (Yee ve Brown, 1994).

Çocuklukta gözlenen bu cinsiyete bağlı içgrup yanlılığı, yetişkinlikte de artarak ve çeşitlenerek sürer. Bir araştırmada (Lindeman, 1997), hem kadınların hem erkeklerin kendi gruplarını diğer gruptan daha olumlu algıladıkları, ancak erkeklerin kadınlara göre kendi gruplarını, diğer grubu ve kendilerini daha olumlu algıladıkları bulunmuştur. Bu içgrup yanlılığının bazen tersine de işlemesi mümkündür. Jackson ve Hymes (1985), kutuplaştırma etkisinden söz ederek bireylerin bir programa başvuran kendi cinsiyetlerinden güçlü adayları diğer cinsiyettekilere kıyasla daha olumlu değerlendirdiklerini, ancak kendi cinsiyetlerindeki zayıf adayları diğer cinsiyettekilerden daha da olumsuz değerlendirdiklerini belirtmişlerdir. Öte yandan, kadınların ve erkeklerin kendi cinsiyetlerindeki bireylerin hepsine değil de kendilerinin ait oldukları cinsiyet alt gruplarına (örneğin, çalışan kadın) yönelik daha olumlu algılara sahip oldukları bildirilmiştir (Vonk ve Olde-Monnikhof, 1998).

---

8 Ekim 1997, Milliyet, *Pazar Postası, s. 4*
Espri yapmak kadına yasak
Kim Dergisi, ekim sayısında Ramize Erer'le kadın karikatürist olmanın traji-komik yönlerini konuştu.

...

Ramize Erer'e sorduk, "Yaşadıklarını (herhalde okuduklarını olacaktı*) *gerçek sananlar var mı? diye. Cevabı ilginç oldu:*

"Tabii. Komik bir şey oldu mesela. HBR'de Ulaş diye bir ofis boy var. Bir gün geldi çok utanarak sıkılarak soruyor... 'Ramize Abla bir şey sorucam ama sakın yanlış anlama' dedi. 'Ne?' dedim. 'Ya' dedi 'makine dairesindeki arkadaşlar da çok merak ediyorlar. Siz böyle bu çizdiklerinizi yaşıyo musunuz?' dedi. 'Hangi çizdiklerimi?' dedim. 'İşte ne biliyim, toplu seksler falan çiziyorsunuz.' 'Yok yaşamıyorum' dedim. 'Sen bakma, biz espri yapıyoruz. Hiç kimse yaşamıyor onları, arkadaşlarına söyle, içleri rahat olsun, bize acayip insanlar gibi bakmasınlar biz de onlar gibiyiz' dedim. Gırgır'dayken 'Siz orospu musunuz?' diye mektup geliyordu bize. Hatta dergi içinde bunu söyleyen oldu."

Bütün bu olan ilginçlikleri kadın olup cinsel espri yapmasının toplum tarafından alışılmadık bir şey olmasına bağlıyor ve şunları da ekliyor:

"Erkekler cinsel espriyi çok rahat yapabiliyorlar. Kadınlar buna gülebiliyor ama kadınlar yapmamalı. Biz bunu o zaman çok okunan bir dergide yapıyorduk. Orkid'den falan hep biz bahsettik. Kadının özel taraflarından yani..."

** Yazarın notu.*

Kadınların bir işe başvuran adayların değerlendirilmesi sırasında daha çok içgrup yanlılığı yaptıkları belirtilmiştir (Graves ve Powell, 1996). Ayrıca, erkeklere ilişkin kalıpyargıların kadınlarınkinden daha olumsuz olduğu, erkeklere yönelik bir önyargı bulunduğu ileri sürülmüştür (Fiebert ve Meyer, 1997).

Kadınlara ilişkin tutumların zaman içinde değiştiği ve daha liberalleştiği de belirtilmiştir (Twenge, 1997a). Bu değişim hem kadınlarda hem de erkeklerde gözlense de kadınlarınki daha liberal ve daha feminist bir yönde olmuştur. Bunda kadın hareketinin yanı sıra başka demografik değişkenlerin de rolünden söz edilmiştir.

Örneğin, çalışan kadın sayısı, dolayısıyla annesi çalışan çocuk sayısı artmıştır ve araştırmalar bu çocukların daha liberal görüşler geliştirdiklerini göstermiştir (Twenge, 1997a). Ayrıca kadın hareketinin bir sonucu olarak kadınların geçmişe kıyasla günümüzde kendi cinsiyetlerinden hoşnut olmaya başladıklarından da söz edilmiştir (Minton, Solomon, Stokes, Charash ve Kendzior, 1999); geçmişte kadınlar yeniden dünyaya gelseler erkek olmayı tercih edeceklerini söylerken günümüzde (80'lerden bu yana) bu istek değişmiştir.

Benzer bulgular Dökmen (1998, 2000) tarafından da bildirilmiştir. Dökmen de kadınların ve erkeklerin içgrup yanlılığı yaparak kendi cinsiyetlerindekileri diğer cinsiyettekilerden daha olumlu algıladıklarını ve bu yanlılığın kadınlarda daha fazla gözlendiğini belirtmiştir.

---

27 Şubat 2003, Hürriyet, *s. 36*

Günün haberi: Meclis'te bebek emzirme kavgası

Avustralya'da Victoria Eyalet Meclisi salonunda milletvekili bir anne, 11 günlük bebeğini emzirmeye başlayınca dışarı çıkarıldı.

Olimpiyatlara katılmış eski bir kayakçı olan İşçi Partisi Milletvekili Kirstie Marshall, dün tartışmaları izlemek üzere bir arkadaşı ve henüz 11 günlük kızı Charlotte ile Meclis'e geldi. Bebeğinin huzursuzlandığını ve acıktığını fark edince derhal emzirmeye başladı. Bunun üzerine Marshall uyarıldı ve salondan çıkıp özel emzirme odasına gitti.

Arkadaşım yüzünden

Marshall gazetecilere, "Emzirmekten değil de birlikte oturduğum arkadaşım seçilmemiş olduğundan salondan ayrılmamız istendi.

"Bundan sonra oturumlarda emzirmeme kuralına uyacağım. Ancak umarım gelecekte Charlotte'u bu salonda sütümle besleyebilirim" açıklamasını yaptı ve bir bebeğin özgürce beslenme hakkı için mücadele vereceğine de bu sözlerle işaret etti.

Emzirme tartışmaları

Avustralya, demokrasi ve özgürlüğün kalesi ABD'ye kıyasla kamuya açık alanlarda emzirenlere daha hoşgörülü yaklaşan bir ülke olduğu halde olay tartışma yarattı. Avustralya Emzirme Birliği Başkanı Lee King, "Emzirilmek bebeğin hakkı. Hangi saatte ve nerede olursa olsun bebeklerin emzirilmesinden yanayız. Özellikle parlamento gibi yasaların belirlendiği bir yerde emzirmenin benimsenebileceği politikalar geliştirilebilir" dedi.

Dökmen (1998), ayrıca kendi cinsiyetindekilere ve diğer cinsiyettekilere ilişkin algının cinsiyet rolleriyle ilişkili olabileceğine de işaret etmiştir. Maltby ve Day (1999), kadınlarda kadınsılığın, erkeklerde de erkeksiliğin kendi cinsiyetindekilere olumlu, diğer cinsiyettekilere de olumsuz tutumlarla ilişkili göründüğünü belirlemişlerdir. Kadınların erkeklere yönelik tutumlarını da büyük ölçüde algılanan değer ve inanç farklılığı, erkeklerle birlikte olunca duyulan kaygı, onlarla yaşanan olumsuz yaşantılar belirler (Stephan, Stephan, Demitrakis Yamada ve Clason, 2000). Ayrıca, daha önce de değinildiği gibi, Türkiye'de de belirler kadınların kadınlara yönelik önyargılarından (Dönmez ve Demirel, 1990) söz edilmiştir.

Cinsiyete bağlı içgrup yanlılığını çeşitli şekillerde açıklamak mümkündür. Graves ve Powell'ın (1996), örgütlerde gözlenen kadınların bir işe başvuran kadınları daha olumlu değerlendirmelerinin açıklamaları olarak verdikleri gibi, kadınlar için cinsiyet ve dolayısıyla cinsiyet benzerliği erkeklere kıyasla daha çarpıcı *(salient)* olabilir ve erkekler kadınlar aleyhindeki önyargılara duyarlığın artması nedeniyle böyle bir önyargıdan ve ayrımcı davranışlardan kaçınmaya özel çaba gösteriyor olabilirler. Yee ve Brown da (1994) içgrup yanlılığının küçük çocuklar arasında kızlarda daha fazla gözlenmesini, cinsiyetin, kız çocukların kimliklerinin daha önemli ve merkezi bir öğesi olmasına ve sosyal kimlik kuramı çerçevesinde yorumlanırsa toplumda daha düşük statülü grupların olumlu ayırt edici özellikler oluşturma çabalarına bağlanabileceğini ifade etmişlerdir. Öte yandan Fiebert ve Meyer

(1997) de kadınlara kıyasla erkeklerin daha olumsuz özelliklerle betimlendiklerini bulmuşlardır. Fiebert ve Meyer'e göre, bu sonucun iki yorumu olabilir: (1) Erkeklerin kadınlara kıyasla eleştiriye daha az duyarlı olarak sosyalleştirilmeleri nedeniyle kadınlara ilişkin betimlemelerdeki koruyuculuğun erkeklere gösterilmemesi mümkündür ve (2) olumsuz betimlemeler erkeksi davranışların doğru bir portresi de olabilir.

Cinsiyet, sosyal algıda da etkili olan temel gruplama değişkenlerindendir; ancak, kadın ve erkek grupları arasında toplumsal hareketliliğe *(social mobility)*, yani bir gruptan diğerine geçmeye izin yoktur (Augoustinos ve Walker, 1995). Cinsiyete göre oluşan gruplar kapalı gruplardır ve birinden diğerine geçiş zordur ya da normal koşullarda mümkün değildir. Ayrıca kadın ya da erkek gruplarının üyeliği çabayla değil atamayla elde edilir, bu cinsiyet gruplarına girmek ya da memnun olmayınca ayrılmak söz konusu değildir (Augoustinos ve Walker, 1995). Sosyal kimlik kuramına göre, eğer kişi kendi grubunu diğer gruba kıyasla daha olumsuz algılarsa iki yol deneyebilir (Augoustinos ve Walker, 1995; Tajfel, 1978): Gruptan ayrılabilir ya da grubun statüsünü değiştirmeye çalışabilir; bu iki seçenekten başka bir üçüncü stratejiyi, grubun olumsuz değerini kabullenmeyi de benimseyebilir. Bireyin, ait olduğu cinsiyet grubundan ayrılması ya da grubunun statüsünü değiştirmesi kolay olmadığı için, kendi cinsiyetine ilişkin olumsuz algısının bir çaresizliğe yol açması ve bunun da depresyonla sonuçlanması beklenebilir. Bu beklentiyi sınamak üzere Dökmen (2000) tarafından yapılan bir araştırmada bu beklenti doğrulanmamıştır; algı puanlarının medyanlarına göre belirlenen, kendi cinsiyetindekileri daha olumlu algılayan, diğer cinsiyettekileri daha olumlu algılayan ya da her iki cinsiyettekileri de olumlu ya da olumsuz algılayan kadınlarla erkeklerin depresyon puanları karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Yalnızca aritmetik ortalamalar arasındaki farklılıklara bakılınca beklenti yönünde bir eğilim var gibi görünmekle birlikte bu farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Buna göre, soysal kimlik kuramı çerçevesinde söylenen, grup kimliğinden hoşnut olunmaması halinde gruptan ayrılma ya da statü yükseltme gibi seçe-

neklerin (Augoustinos ve Walker, 1995; Tajfel, 1978) denenememesi, cinsiyet grupları söz konusu olduğunda depresyonda anlamlı bir farklılaşmaya yol açmaz.

Cinsiyet kalıpyargılarının, önyargılarının ve ayrımcılığının sonuçları

Bu bölümde cinsiyet kalıpyargıları, önyargıları ve ayrımcılığı çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Görülmüştür ki bunlar, özellikle kadın için ama kuşkusuz erkek için de bazı sınırlılıklar yaratıyor. Bu sınırlılıklar, hem kadının hem erkeğin kendilerini gerçekleştirmelerini engelliyor ve çeşitli düzey ve biçimlerde sorunlara neden oluyor.

Kadının ve erkeğin çeşitli fiziksel ve ruhsal sıkıntılar yaşamalarının, ev, eğitim, iş, sosyal yaşam alanlarında sorunlarla karşılaşmalarının temelinde bu kalıpyargıları, önyargıları ve cinsiyetçiliği görmek mümkündür. Bu konu ayrıca ele alınacaktır.

4. Bölüm

Kitle İletişim Araçlarında Cinsiyetlerin ve Cinsiyet Rollerinin Ele Alınışı

Televizyonu özellikle de reklamları izleyenler hatırlayacaklardır, zaman zaman reklamlarda ilginç sahnelerle karşılaşılır. Onlardan birkaçı:

Erkek, arkadaşlarıyla iş çıkışı buluşur ama fazla duramaz, eve gitmek için sabırsızlanır. Kılıbık olduğu sanılır ama o aslında bir börek uğruna acele etmiştir, evde karısı bir margarini kullanarak ona nefis bir börek yapmıştır.

Bir grup genç kız. Sadece bir tane kalan bir ürünü kapabilmek için saçlarının güzelliğiyle kuyruktaki erkeklerin başını döndürürler. Amaçlarına ulaşırlar.

Bir grup erkek. Tamamen erkek görünüşlü, bıyıklı, pantolonlu, konuşmaları normal erkekler. Kabul günü yapıyorlar, çay içip konuşuyorlar, pasta yemek tarifi alıyorlar; kadınlar gibi. Ardından iki erkek, bahçede çamaşır asıyorlar, çamaşırları daha da aklaştıran deterjan hakkında konuşuyorlar; kadınlar gibi.

Yaşamımızın vazgeçilmez unsurlarından biri kitle iletişim araçlarıdır, medyadır. Ülke ve dünya hakkındaki bilgilerimiz; insan ve doğa, yanı sıra olaylar hakkındaki algılarımız, inançlarımız, tutumlarımız büyük ölçüde medya tarafından biçimlendirilir. Medyanın etkisinden kaçınmak kolay değildir. Yetişkinler ve özellikle de çocuklar ve gençler, kitle iletişim araçlarına ve dolayısıyla etkilerine

çok açıktırlar. Bu etkilerin nasıl yaratıldığı ve sonuçları hakkında dikkatle düşünmek ve incelemelerde bulunmak gerekir.

Kitle iletişim araçları sadece televizyonla sınırlı olmamakla birlikte en etkilisi televizyondur. Televizyonun yanı sıra basın organları, gazete ve dergiler, kitaplar, sinema vb. de günlük yaşamımızın vazgeçilmezleridir. Okuma alışkanlığının çok yüksek olmadığı belirtilmekle (Ü. Dökmen, 1990) birlikte çoğunluk için kitap ve gazetenin olmadığı bir dünyadan söz edilemez bile. Eğitim ve öğretim büyük ölçüde ders kitaplarıyla yürütülüyor. Sinemanın hepimiz için ayrı bir yeri vardır. Bunların hepsi önemleri ölçüsünde bizi de biçimlendirir. Bu bölümde, kitle iletişim araçlarının cinsiyet kalıpyargılarını sunuş biçimi üzerinde durulacak ve ilgili araştırma sonuçları verilecektir.

Kitle iletişim araçları cinsiyet kalıpyargılarını ve önyargılarını sürdürmede ve insanları bu yönde etkilemede önemli bir role sahiptir. Bu etki, kuramlarla ilgili konuda ele alınan sosyal öğrenme kuramıyla kısmen açıklanabilir. Sosyal öğrenme kuramında belirtildiği gibi, gözlenen modeller örnek alınır ve davranışları taklit edilir; ayrıca ödül aldıkları görülen kişilerin davranışları zamanı gelince tekrarlanarak gözleyerek öğrenme gerçekleşir. Özellikle çocuklar üzerinde kitle iletişim araçlarının ve özellikle de televizyonun etkili olduğu biliniyor. Bu etki, çeşitli sosyal davranış (örneğin, saldırganlık ya da yardım etme davranışı) için modeller sunmasından ileri gelir. Bireylerin, özellikle çocukların davranış dağarcıklarını geliştirirken çeşitli modellerden etkilenmeleri söz konusudur. Başta ana-babalar, öğretmenler ve arkadaşlar olmak üzere çeşitli kişiler çocuklar için model olurlar. Bu modellerin yanı sıra, elbette, çok maruz kalınan ve çarpıcı sunuluşları nedeniyle de çok etkili olan medya kahramanlarından da söz etmek gerekir. Çocukların karşılaştıkları bu modeller gibi davranma, düşünme, tepkide bulunma ihtimali üzerinde de durulur. Ayrıca, kitle iletişim araçlarının kadın ve erkeği, kız ve erkek çocuğu resmediş biçimi, hem çocuk ve gençlerde hem de yetişkinlerde bir standart olarak kabul edilebilir ve yaşamda nelerin normal ve istenir olduğuna ilişkin yargılar için referans alınabilir; kişiler tutum ve davranışlarını kendi deneyimlerinden çok bunları dikkate ala-

rak oluşturabilirler. Dolayısıyla kadınların ve erkeklerin kitle iletişim araçlarında nasıl ve ne kadar gösterildikleri, hangi rol ve davranışlar içinde sergilendikleri konusu da önem kazanır. Bu nedenle, "kitle iletişim araçlarında cinsiyet ve cinsiyet rolleri" konusu araştırmalarda sıkça ele alınmıştır. Aşağıda, çeşitli araştırma sonuçlarına göre kitle iletişim araçlarında kadının ve erkeğin nasıl gösterildikleri üzerinde durulacaktır.

Televizyon

Televizyon, öncelikle eğlendirmeye yönelik olmakla birlikte önemli bir bilgi kaynağı olarak da işlevde bulunur. Ayrıca televizyon, günümüzde bir sosyal öğrenme kaynağıdır; belirli modeller sunar. Televizyondaki karakterler özellikle çocukların belirli rolleri kazanmalarında model olurlar. Çocuklar, sevdikleri karakterleri olduğu gibi taklit etmeseler bile belirli tutumları, değerleri ve kuralları onlardan öğrenirler. Yapılan bazı araştırmalar, çocukların cinsiyet kalıpyargılarını, cinsiyete özgü meslekleri ve aile içi rolleri öğrenmede televizyondan etkilendiklerini göstermiştir (Gunter ve McAleer, 1997)

Gerek yetişkinlere gerekse çocuklara yönelik programlarda kadın ve erkeğin gösterilişinde büyük bir yanlılık gözlenmiştir (Golombok ve Fivush, 1996): Genel olarak televizyondaki programlarda kadın ve erkek farklı oranlarda gösterilir. Genel nüfus içinde eşit oranda bulunmalarına karşın televizyonda erkekler kadınlardan iki kat fazla yer alırlar ve televizyonda yer verilenler de tipik kadını temsil etmeyen kadınlardır. Meslek sahibi olmayan kadına ya da mayolu, gece kıyafetli kadına daha çok yer verilir. Benzeri durum çocuklar için hazırlanmış televizyon programlarında da gözlenmiştir; örneğin, çoğu çizgi filmlerde kahraman erkektir, hemen hemen hiç kadın karakter bulunmaz; yer verilen kadın kahramanların da çoğunluğu çaresiz ya da erkeğe bağımlıdır (Golombok ve Fivush, 1996).

Televizyon programlarının pek çoğunda, özellikle eğence ve yarışma programlarında, kadınların yardımcı rollerinde yer aldıkları, genellikle de vücutlarını sergileyerek programın izlenirliğini artırma amacına hizmet ettikleri gözleniyor. Televizyon program-

larında kadınların daha çok vücutlarının sergilenmesi, Archer ve arkadaşlarının (1983, aktaran, Hogg ve Vaughan, 1998) gösterdikleri ***face-ism*** olgusuyla ilişkili gibidir. Bu *face-ism* terimi, medyada erkeklerin kafalarıyla daha fazla ve vücutlarıyla daha az tasvir edilmelerine karşılık, kadınların bunun tersine daha çok vücutlarıyla ve daha az kafalarıyla tasvir edilmelerini ifade eder. Archer ve arkadaşları, gazete ve dergilerde yer alan ya da öğrenciler tarafından çizilen 2.000 kadın ve erkek resmini incelemişler ve bu terimle *(faceism)* ifade edilen durumu gözlemlemişlerdir. Televizyon programları arasında, kadınları zihinsel yeterlikleriyle değil fiziksel görünümleriyle daha çok tanımlayan pek çok örnek görmek mümkündür. Televizyonda erkeklerin daha çok otoriteyi simgeledikleri görülüyor.

Yapılan korelatif çalışmalar, daha çok televizyon izleyen çocukların daha çok kalıpyargılara sahip olduklarını göstermiştir. Ancak elbette burada nedenselliğin yönü belli değildir; yani daha çok televizyon izleme mi kalıpyargıların artmasına yol açıyor, yoksa kalıpyargısı fazla olanlar mı daha çok televizyon seyrediyor, bunun cevabını bu sonuçlara bakarak söylemek mümkün değildir.

Televizyon kadının yaşamında önemlidir, televizyon kadını, kadın da televizyonu tüketir. Karahan-Uslu (2000), en sadık izleyiciler olarak nitelendirdiği kadınların televizyon izleme davranışlarını araştırmıştır. Bu araştırma sonuçlarına göre, televizyon kadınların başka ülke ve dünya haberlerine ulaşma, eğlenme, bilgilenme olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarını karşılar. Kadınlar, televizyondan sosyoekonomik düzeylerine de bağlı olmak üzere çeşitli oranlarda etkilenirler. Konuşma konularının başında televizyon programları gelir. Televizyondan siyasetteki gelişmeler, moda, yemek, kendilerini ve ilişkilerini nasıl geliştirebilecekleri konularında bilgi edinirler. Kadınlar genel olarak Türk kadınını ve çevrelerindeki kadınları geleneklerine bağlı, namuslu ve çağdaş-modern olarak betimler, ancak televizyonda izledikleri kadınları modern-çağdaş bulmakla birlikte pek de namuslu, geleneklerine bağlı vb. özelliklerle tanımlamamışlar; kızlarının televizyon dizilerinde doktor-öğretmen ve işkadını rollerinde oynamalarını şarkı-

cı, manken, ev kadını ya da zengin kadın rollerinde oynamalarına tercih edeceklerini belirtmişlerdir. Bu sonuçlar, kadınların televizyondaki kadın imajlarını seçerek aldıklarını, ama yine de önemli ölçüde etkilendiklerini gösteriyor.

Çağlı ve Durukan (1989), Türk televizyonlarında cinsiyet rollerinin geleneksel kalıpyargıları yansıtır nitelikte olduğunu belirlemişlerdir. Acaba siz bu tür kalıpyargılar için örnek olabilecek televizyon programları hatırlıyor musunuz? Televizyon programlarından hangi örnekler geleneksel kalıpyargılarına uyar, hangileri, ne bakımdan uymaz? Bununla ilgili pek çok canlı örnek bulanabileceğinden eminim.

Reklamlar

Tüketim toplumlarında –biz de bunlardan biri sayılabiliriz– reklamlar önemli bir ikna etme aracıdır; ürün satışı üzerindeki etkisi iyi bilindiği için, reklamlar büyük bir özenle hazırlanır ve tüm albenileriyle tüketicilere sunulur. Reklamlar da cinsiyet rolleri bakımından incelenmiştir.

Reklamların kadın ve erkeği geleneksel rollerde gösterdiği biliniyor. 1970'lerde erkeklerin çoğu (yüzde 70) satın aldıkları ürün hakkında bilgili uzmanlar olarak, kadınların çoğu (yüzde 86) ise sadece ürün kullanıcıları olarak gösterilmiştir (aktaran, Franzoi, 1996). Reklamlarda, ürünün alınmasıyla erkeklerin sosyal ya da mesleki gelişme kaydedecekleri, kadınların ise ailelerine ya da erkeklere kendilerini daha çok beğendirecekleri vurgulanır. Son zamanlarda reklamlarda cinsiyet kalıpyargılarının azaldığı gözleniyor. Kadınlar daha çeşitli rollerde ve erkekler de çocuklarının bakımıyla ilgilenirken gösterilmeye başlanmıştır. Ancak ne yazık ki reklamlardaki bu kalıpyargılar yok olmuş değildir. Amerika'da yapılan bir çalışmada, günün farklı saatlerinde bu saatlerdeki izleyici kitlesinin özellikleri dikkate alınarak farklı reklamlar gösterildiği belirlenmiştir. Gündüz saatlerinde kadınlara yönelik ve kadınlık kalıpyargıları doğrultusunda, hafta sonlarında erkeklere yönelik ve yine erkeklik kalıpyargıları doğrultusunda reklamlar gösterilirken akşam saatlerinde daha eşitlikçi reklamlar gösteriliyor.

Reklamların cinsiyet kalıpyargılarını yansıtma düzeyleri, zamana ve kültüre göre değişir. Furnham, Babitzkow ve Uguccioni (2000) tarafından yapılan kültürlerarası karşılaştırmaya göre, geçmişe kıyasla günümüzde reklamların kadın aleyhine sergilediği cinsiyet kalıpyargıları azalmış olmakla birlikte tamamen değişmemiştir. Yine kadınlar daha az gösteriliyor (erkeklere daha çok yer veriliyor), daha çok ikincil roller oynuyorlar (erkekler daha çok merkezi rollerdedir), daha çok kullanıcı olarak sunuluyor (erkekler daha çok otorite olarak görülüyor), daha çok ev ortamında gösteriliyor ve iş ortamında gösterilme oranları da gerçeği tam yansıtılmıyor (erkekler daha çok iş ortamında ve iş sahibi olarak resmediliyor) ve daha genç yaştaki kadınlara yer veriliyor (daha çok orta yaşta erkekler reklamlarda yer alıyor). Bunlara karşılık, daha önceki araştırmaların sonuçlarıyla kıyaslandığında bu araştırma sonuçları, kadınlarla erkekleri daha eşitlikçi bir şekilde betimleyen reklamlarda artış olduğunu gösteriyor. Zamana bağlı bu değişim kültürden kültüre de gözlenmiştir. Örneğin, Fransa'nın Danimarka'ya kıyasla daha geleneksel bir tablo sergilediği belirlenmiştir ki bu farklılaşma diğer ülkeler (İngiltere, İtalya ve Avustralya) için de söz konusudur (Furnham, Babitzkow ve Uguccioni, 2000).

Benzer bir sonuç, Japon dergilerinde yer alan reklamlar için de verilmiştir (Ford ve ark., 1998). Bu araştırmada da eskiye kıyasla reklamlarda daha az cinsiyet kalıpyargılarının gözlendiği ama yine de kadınların daha çok geleneksel bir yaklaşımla resmedildikleri (dış görünümleriyle ilgilenirken, ev ortamlarında, ürün tanıtıcı ve dekor olarak) bulunmuştur.

Çocuk kitapları

Özellikle cinsiyet rolleri konusunda etkiye çok açık oldukları görünen çocuklar için hazırlanmış kitapların cinsiyet kalıpyargılarını yansıtma ve kadınla erkeği resmetme biçimlerinin ele alındığı araştırmalar vardır. Bunların sonuçları genel olarak benzer olmakla birlikte bazen uyuşmadıkları da olur. Bu uyuşmazlık da genellikle zaman içinde gözlenen değişimin miktarına yöneliktir.

Okul öncesi çocuklarına yönelik resimli kitaplar, çocuklar için dünyaya açılan pencere işlevine sahip olmaları nedeniyle çok önemlidir. 1970'lerde resimli kitaplarda yer alan insan karakterlerinin sadece yüzde 12'si kadındır. Daha sonra bu konuda daha bilinçli davranıldığı görülmüştür. 1980'lerde kadın karakterlerin sayısı ve önemi artmıştır. Bu durumun 1990'larda da gelişmeye devam ettiği, ancak kadın sayısının erkek sayısına yine de yetişemediği gözlenmiştir (Franzoi, 1996).

1976-1987 yılları içinde yayınlanan 41 resimli çocuk kitabını inceleyen McDonalds (1989), bu kitaplarda geleneksel cinsiyet rollerinin yansıtıldığını ve yıllara göre bunda önemli bir değişiklik olmadığını bildirmiştir. Bu çocuk kitaplarında kadınlar sayıca az ve önemsiz karakterler olarak yer alırlar ve daha çok öğretmen, hizmetçi ya da prenses rollerinde verilirler. Daha sonra yapılan bir araştırmada da (Oskamp ve Kaufman, 1996), 1986-1991 yılları arasında yayınlanmış ve ödül almış, resimli çocuk kitapları incelenmiş ve zaman içinde bazı değişimler olduğu saptanmıştır. Bu araştırmada, kadınla erkeğin kitapta yer alma sıklıkları bakımından eşitlik sağlandığı ve kadınların eskiye kıyasla daha beğenilir karakterlerde gösterildikleri bulunmuştur. Ancak bu değişim, kahramanları hayvan olan kitaplarda gözlenmemiştir.

Okul ders kitaplarında da geleneksel cinsiyet rollerinin sürdürüldüğü bildirilmiştir. Türk ilkokullarında okutulan bazı ders kitaplarının bir incelemesinde (Dökmen, 1995), kadınlara gerek resim

ve fotoğraflarda gerekse metinlerde daha az yer verildiği ve kadınların daha çok anne olarak, ev işleri yaparken, erkeklerin ise daha çok mesleki rollerde gösterildikleri belirlenmiştir. Ayrıca aynı çalışmada, kadın şair ve yazarlara ve eserlerine ders kitaplarında daha az yer verildiği, genellikle kahramanı erkek olan öykülerin aktarıldığı da bulunmuştur. Bu incelemeye konu olan ilkokul ders kitaplarının geleneksel cinsiyet kalıpyargılarını yansıtan örneklerle dolu oldukları ve bu kitapların tüketicisi olan çocuklara en iyi modelleri sunamadıkları söylenebilir. Helvacıoğlu'nun (1996) 1928-1995 yılları arasında okutulan ders kitaplarının bu bakımdan değerlendirmesini yaptığı araştırmasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın ve erkek arasındaki eşitliğin kitaplara yansıtıldığı, daha sonraki yıllarda ise çok belirgin bir farklılaşma olduğu ve bilinçli bir cinsiyet ayrımcısı tavır sergilendiği gösterilmiştir. Doğan (1994) da 1876-1918 yılları arasında yayınlanan ders kitaplarının çoğunlukla erkek yazarlar tarafından yazıldığını ve kadınların fiziksel ve zihinsel olarak zayıf, bu nedenle de korunmaya muhtaç gösterildiklerini belirtmiştir.

Ders kitaplarında ve eğitim materyallerinde cinsiyetçi öğelerin bulunduğunu saptayan başka araştırmalar da vardır (Altan Aslan, 2000) ve Türkiye'de ders kitaplarını inceleyen ve onaylayan bir kurum olan Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nun konuya duyarlı olduğu da bildirilmiştir (Özüduru, 2001).

Gazete ve dergiler

Geleneksel cinsiyet rollerinin gazetelerde ve dergilerde nasıl alındığı üzerinde yapılan araştırmalar, yukarıdakilere benzer sonuçlar vermiştir.

İmamoğlu ve Yasak-Gültekin (1993), farklı politik yaklaşımlı dört Türk gazetesini incelemişler ve cinsiyet rolleriyle ilgili kalıpyargıların sürdürüldüğünü belirlemişlerdir. Bu gazetelerde politik yaklaşımlarından bağımsız olarak kadına erkekten daha az yer verildiği ve cinsiyet kalıpyargılarının etkisi gözlenmiştir.

Domarest ve Garner (1992), 1954-1982 yıllarında yayınlanan kadın dergilerini incelemişler ve geleneksel kadın rolüne ilişkin evlilik, aile ve iyi ev kadınlığı gibi konulara hâlâ yer verilmekle

birlikte bir azalma eğilimi de belirlemişlerdir. Öte yandan mesleki gelişim, politik tartışmalar ve sosyal haberler gibi daha yeni konular da bu dergilerde yer almaya başlamıştır. Peirce (1997), 1990'larda yayınlanan önemli kadın magazin dergilerindeki öyküleri incelemiş ve bunların hâlâ geleneksel özelliklere sahip olduklarını ve öykü kahramanlarının da hâlâ cinsiyet kalıpyargılarına uygun olduklarını belirlemiştir. Başka bir çalışmada, pazar günü yayınlanan magazinlerde verilen çizgi-resimlerde erkekler daha çok bahçe, araba, ev tamiratı gibi işlerle meşgul olurken, kadınlar ev ve çocuk bakımı gibi işlerde ve daha çok pasif seyirci olarak resmedildikleri ve incelenen 10 yıllık süre içinde (1970'lerden 80'lere) bu bakımdan bir farklılık olmadığı gözlenmemiştir (Brabant ve Money, 1986). Brabant ve Money (1997), bu çalışmalarını on yıl sonra tekrarlamışlar ve 1980'li yıllardan 90'lı yıllara doğru kalıpyargıların bazılarında azalma (örneğin, erkek kahramanın ev içinde gösterilmesinde artış), bazılarında artma (örneğin, kadınların önlüklü gösterilmesi) yönünde bir değişim olduğunu, bazılarında da bir değişim olmadığını (örneğin, kadınların her zaman daha çok ev içinde gösterilmesi) saptamışlardır.

Milburn, Carney ve Ramirez (2001), günümüz modern iletişim aracı bilgisayarlarda cinsiyet yanlılığının sürüp sürmediğini görmek amacıyla iki bilgisayar paket programındaki (Microsof Office 97 ve Print Shop Ensemble III) tüm görsel imgeleri incelemişler ve eski kalıpyargıların (cinsiyet ve ırk) burada da sürdüğünü belirlemişlerdir; beyaz erkekler daha çok gözlenmiştir ve erkekler

de kadınlar da geleneksel cinsiyet rollerine uygun durumlarda ve etkinliklerde gösterilmiştir.

Karikatürler

Bir Türk mizah dergisi üzerinde yapılan boylamsal bir araştırmada da cinsiyet kalıpyargılarının karikatürlere de yansıtıldığı gösterilmiştir (Gündoğdu, Özdemir, Temiz, 1997). Bu araştırmada dikkati çeken nokta, karikatürlerde kadın cinselliğinin çok kullanılması ve geleneksel cinsiyet kalıpyargılarının sürdürülmesidir.

Salih Memecan tarafından çizilen karikatürlerden oluşan ve *Sizinkiler* ismiyle yayınlanan bir dizi kitapta da, Limon ile Zeytin'in arkadaşlıkları ve Limon'un ailesindeki ilişkiler resmedilmiştir. Özellikle çocuklar tarafından ama yetişkinler tarafından da çok sevilerek okunan bu kitaplarda arkadaşlar arasında, ana-baba ile

çocuk arasında ve karı koca arasında gözlenen tipik iletişim biçimleri ve çatışmaları karikatürize edilir ve geleneksel cinsiyet rolleri ile cinsiyet kalıpyargıları da çoğunlukla komikleştirilerek verilir. Ü. Dökmen (2000), Salih Memecan'ın bu karikatürlerinde aile içi iletişim çatışmalarını incelemiş ve bir konferansında bunları ele almıştır. Bu karikatürlerde aile içi iletişim örüntüsü içinde yaşanan tipik cinsiyet rollerinin kimi zaman ne kadar komikleştiğini gözlemek mümkündür.

Müzik klipleri

Müzik kliplerinin kadın ve erkeği kalıpyargılar çerçevesinde gösterdikleri belirlenmiştir. Kadınlar duygulu, mantıksız, kandıran ve uçarı olarak; erkekler ise cinsel olarak saldırgan, talepkâr ve maceracı olarak gösterilir. Bu tür video kliplerinin kadınlara ilişkin algıları etkilediği belirlenmiştir (aktaran, Franzoi, 1996).

Türk müzik kliplerine bir göz atıldığında ise kadının çoğu zaman aksesuar olarak kullanıldığını, cinsel obje olarak yansıtıldığını gözlemek olasıdır.

Sonuç

İnsanlar karşılaştıkları bireyleri (bunlar gerçek ya da sanal olabilir) gözlerler; zamanı ve yeri geldiğinde bu bireyleri model alarak davranışlarını taklit ederler. Bu davranış giderek kişinin kendi davranış dağarcığının bir parçası haline gelir; kişi, zaman içinde tekrarlı olarak o davranışı sergileyebilir. Buna model alarak ve taklit ederek öğrenme denir. Kitle iletişim araçlarının da sundukları modeller nedeniyle davranışların öğrenilmesinde önemli oldukları sosyal psikoloji için yeni bir bilgi değildir. Çeşitli sosyal davranışın kazanılmasında kitle iletişim araçlarının bu önemleri tartışılmıştır (Gunter ve McAleer, 1997).

Kitle iletişim araçlarının cinsiyet kalıpyargılarının ve önyargılarının sürmesinde etkisi yadsınamaz. Zaman içinde ve kültürden kültüre farklılıklar olmasına karşın, genel örüntü tümüyle değişmez: Kadınlar hâlâ geleneksel yaklaşımla sunulur. Bu da kadınların görece daha zayıf bir konumda ve statüde görülmesinde ve bir gerçeklik ve istenir bir durum gibi yeni kuşaklara akta-

rılmasında etkili olabilir. Bu nedenle, duyarlı olunması gereken bir konudur.

Dikkate alınması gereken bir durum da bilimsel araştırma sonuçlarının medyada ele alınış biçimidir (Brannon, 2002). Araştırmacılar, ayrıntılı olarak düşünülerek belirlenen bir yöntemi dikkatle uygulayıp veri toplarlar ve titiz analizler sonucunda çeşitli bulgular elde ederler. Ancak bu bulgular medyada dikkatsizce, tek yönlü, kalıpyargılara uygun yorumlarla ve çarpıtılarak aktarılabilir. Söz konusu bilim alanına aşina olmayan bireyler, bilimsel araştırma raporunu elde edip anlama şansına çoğu zaman sahip olmadıkları için sonuçları medyada ele alındığı biçimiyle öğrenirler ve etkilenirler; tutumlarını, inançlarını ve davranışlarını bunlara göre oluşturabilirler. Bu durum, araştırma sonuçlarını kitle iletişim araçlarında haber yapanlara ayrı bir sorumluluk yükler.

Kitle iletişim araçlarının kimi yayınları ve programları sanat ağırlıklıdır. Kuşkusuz çoğu film, kitap vb.'nin sanat eseri sayılmaları da söz konusudur. Elbette bir sanat eserinin de eğitsel bir kaygıyla ve doğru model sunma-yanlış model sunma ikilemine düşerek oluşturulması beklenemez. Ancak yine de mümkün olduğunca kitle iletişim araçlarında kadın ve erkeğin doğru ve yansız bir biçimde yansıtılması konusuna duyarlı olunması ve özen gösterilmesi beklenir.

5. Bölüm

Cinsiyet Farklılıkları: Kadınlar ve Erkekler Gerçekten Farklı mıdır?

Kadınlar ve erkekler çeşitli yönleriyle karşılaştırılmışlardır. Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve pek çok araştırma yapılmıştır. Bu bölümde, ilgili tartışmalara ve araştırma sonuçlarına yer verilecektir.

İki cinsiyet arasında çeşitli farklılıklardan söz edilir. Bazı farklılıkların biyolojik olmasına karşın çoğu farklılık tamamen kültürel ve sosyaldir. Kadın ile erkek arasında farklılık olarak sözü edilenler nelerdir? Halk arasında farklılık olarak söylenenler içinde zihinsel yetenek, duygusal durum, başarı farklılıkları vardır. Erkeklerin daha akıllı, kadınların daha konuşkan oldukları; matematikte erkeklerin, sözel konularda da kadınların daha başarılı oldukları; kadınların boyun eğici, erkeklerin atılgan oldukları; erkeklerin işte, eğitimde başarı elde etmeye daha çok yönelimli oldukları söylenir.

Cinsiyet farklılıklarına bilimsel araştırma sonuçlarında da rastlamak mümkündür. Acaba bunlar doğru mudur? Ne kadar doğru ya da yanlıştır? Aslında bu soruların kesin ve tek cevapları olmamakla birlikte en doğru cevapları bildiğini ileri süren taraflar olduğunu da gözlemek mümkündür; araştırma sonuçlarının ne olduğu ve ne anlama geldiği konusunda maalesef bir uzlaşma da yoktur (Brannon, 2002).

İki Yaklaşım: Benzerlikler ve farklılıklar

İki cinsiyetin karşılaştırılması söz konusu olduğunda iki ana yaklaşım gözlenmiştir. Hare-Mustin ve Marecek (1990), bu yaklaşımları benzerlikler yaklaşımı ve farklılıklar yaklaşımı olarak nitelemişler ve araştırmalardaki hipotez test etme sürecinde düşülebilecek hata tiplerine göndermede bulunarak alfa ve beta yanlılıkları (1. ve 2. tip hata) olarak da adlandırmışlardır. (Alfa ya da birinci tip hata, araştırmada karşılaştırılan gruplar arasında fark yokken fark olduğunu, beta ya da ikinci tip hatada ise fark varken olmadığını ifade etmeye denir.) **Alfa yanlılığında,** erkekle kadın arasındaki farklılıklar vurgulanır, hatta kadınla erkeğin birbirlerinin zıddı-karşıtı olarak da ele alındığı olur. Bu yanlılık bazen statükonun korunmasında da önemli rol oynar. **Beta yanlılığında** ise farklılıklar ya görmezden gelinir ya da en aza indirgenir; bu nedenle de cinsiyetler arasındaki eşitlik için çabalara dayanak oluşturur, ancak bazen de kadınların özel ihtiyaçlarının görmezden gelinmesine yol açabilir. Alfa yanlılığı, geleneksel psikodinamik kuramların yanı sıra son zamanlarda gelişen feminist psikodinamik kuramlarda da gözlenmiştir. Geleneksel psikodinamik kuramcılar (örneğin Freud) kadının değerini düşürürken, feministler kadının özelliklerini olumlu değerlendirirler. Beta yanlılığını ise örneğin Bem'in androjenlik yaklaşımında gözlemek mümkündür. Hare-Mustin ve Marecek (1990), iki yaklaşımın da ortak yönleri olduğunu belirtirler: İkisi de karşılaştırma standardı olarak erkeği alır; toplumsal cinsiyeti *(gender)* kadın ve erkeğin süren ilişkileri olarak değil de bireylerin özellikleri olarak görür; ne cinsiyet hiyerarşisine karşı çıkar ne de statükonun ötesine geçer. Hare-Mustin ve Marecek'e (1990) göre, toplumsal cinsiyet *(gender)* bireylerin bir özelliği değildir, sosyal olarak belirlenmiş bir ilişkidir *(relationship)*, bir süreçtir ve bir sosyal inşadır *(construction)*.

Matlin (1996) de alfa ve beta yanlılıklarını benzerlikler ve farklılıklar yaklaşımı olarak aktarmıştır. **Benzerlikler yaklaşımında,** kadının ve erkeğin zihinsel ve sosyal becerilerinde genellikle benzer oldukları kabul edilir. Bu görüşe göre, gerçekte kadınla erkek birbirine benzer olmasına rağmen, sosyal güçler kadınla erkek arasında geçici farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Örneğin,

aslında kadınla erkek birbirinden farklı olmamakla birlikte, işyerlerinde bazı düzenlemeler nedeniyle erkeklerin kadınlardan daha baskın konumda olmaları gibi bir farklılık ortaya çıkmıştır. Bu benzerlikler yaklaşımına beta yanlılığı da denir. Eğer bu yaklaşım doğruysa, kadınla erkek neden böyle farklı görünüyor? Bunun bir cevabı olarak, inşacı açıklama *(constructionist explanation)* getirilir.(*) Bu açıklamaya göre, herkesin gerçekliğe bakışı kendine özgüdür, ama bu gerçekliğin yapılandırılması kişinin kültürünün mitleri ve uygulamaları çerçevesinde olur. Sonuç olarak herkes, toplumsal cinsiyeti kadınla erkek arasındaki farklılıkları abartacak şekilde algılar, hatırlar ve düşünür. **Farklılıklar yaklaşımına** göre ise (aktaran, Matlin, 1996), kadınla erkek zihinsel ve sosyal becerileri açısından farklıdır. Bu yaklaşımı benimseyen feminist psikologlar, genellikle, kadınla ilişkili olduğu için değeri düşürülen olumlu özellikleri vurgularlar. Örneğin, kadınların erkeklerden daha çok kişilerarası ilişkilerle ilgilendiklerini ve bakım verici olduklarını vurgularlar. *Alfa yanlılığı* da denilen bu yaklaşım, cinsiyetler arasındaki farklılıkların özcülük *(essentlalism)* ile açıklanabileceğini ileri sürer.(**) O halde, kadınlar erkeklere kıyasla

---

* İnşacılık *(constructionism)*, bireylerin mevcut bir dünyaya uymaktan çok bu dünyanın oluşumuna sürekli ve aktif biçimde katkıda bulunduklarını savunan bir yaklaşımdır (Bilgin, 2003). İnşacılık-*constructivism*, sosyal yaşamın sosyal olarak inşa edilmiş özünü ön plana çıkaran, toplumun insanlar tarafından etkin ve yaratıcı biçimde oluşturulduğunu, sosyal dünyanın bireyler ve toplumlar tarafından inşa edildiğini savunan görüştür (Cevizci, 1999). İnşacılık, gerçekliği keşfetmediğimizi, onu icat ettiğimizi ileri sürer; gerçeği pasif olarak gözlemekten çok aktif olarak algılarımızı, deneyimlerimizi biçimlendiren anlamlar inşa ederiz; bu anlamlar da gerçekliğin aynısı değil, sadece bir temsilidir ve gerçekliğin temsillerine de ortak dil, tarih ve kültürden kaynaklanan anlamlar verilmiştir (Hare-Mustin ve Marecek; 1990).

** Özcülük, insanın özünde zamandan ve kültürden bağımsız olarak az çok tutarlılık gösteren bir "insan doğası" olduğunu ve ilke olarak bunun keşfedilebileceğini ileri süren bir fikirdir. İnsanoğlunun sahip olduğu bu öz, kendini davranışlarda gösterir ve genellikle de biyolojik temeli olduğu kabul edilir (aktaran, Burr, 1998). Feminist felsefede özcülük, kadınsılığın sadece değişen toplumsal örf, âdet ve uzlaşımların ürünü olmayıp bazı temel bakımlardan doğa tarafından belirlendiğini öne süren görüştür (Cevizci, 1999). Özcülüğe göre, toplumsal cinsiyet, bireyin içinde var olan temel bir özelliktir ve bu bakımdan yapılaştırma açıklamasından tamamen farklıdır.

daha çok bakım vericidirler, çünkü bu onların iç yapısıdır; yani bu farklılıkları toplumun kadınlara çocuklara bakma görevi vermesinden kaynaklanmaz.

Benzerlikler ve farklılıklar yaklaşımına benzeyen bir açıklama da, günümüzde fazla sözü edilmeyen, Epstein'ın betimlediği küçültücü *(minimalist)* ve büyültücü *(maximalist)* bakış açılarıdır (aktaran, Brannon, 2002). Küçültücü bakış açısı, kadınla erkek arasında çok az fark olduğunu, büyültücü bakış açısı ise ikisinin tamamen farklı olduklarını kabul eder.

Araştırmalar

Cinsiyet farklılıkları konusunda çeşitli araştırma yöntemlerinden (deneysel, korelasyonel, boylamsal, tarama vb.) yararlanılarak araştırmalar yapılmıştır. Ancak, diğer konularda olduğu gibi bu konuda da araştırma yaparken ve yapılan araştırmaları değerlendirirken dikkatli olmak gerekir, çünkü cinsiyet farklılıkları önyargılara açık, hassas bir konudur. Bilimin her tür önyargıya, öznelliğe kapalı özel bir üst konumu olması istense ve beklense de her zaman bunun karşılandığı söylenemez. Cinsiyet farklılıkları konusunda araştırmacıların ve araştırma bulgularının tüketicilerinin kendi yanlı tutumlarının farkına varmaları, bunu anlamaları ve yok etmeye çalışmaları gerekir. Araştırmanın, araştırma konusunun seçiminden yöntemin belirlenmesine verilerin analizi ve bulguların yorumlanmasına kadar her aşamasında dikkat edilmesi gereken durumlar vardır (Lips, 2001): Bulguların genellenebileceği iyi bir örneklem seçilmesi, karşılaştırma gruplarının oluşturulması, anket ve ölçeklerin özelliklerine dikkat edilmesi, kültürel çeşitliliğin (ırk, sosyal sınıf vb.) ihmal edilmemesi önemlidir. Ayrıca, verilerin analizi ve yorumlanması sırasında da, ille de iki cinsiyet arasında farklılığın aranması, benzerliğin önemsenmemesi, hayvan araştırmalarından insanlar için sonuçlar çıkarılması ya da tek bir cinsiyetten elde edilen bulgulardan insanların tümü için yorumlar yapılması, kadın ve erkeğin benzer davranışlarının farklı adlarla ifade edilmesi, davranışların erkek-merkezli *(androcentric)* normlarla yorumlanması (örneğin, "başarı"nın ev dışı faaliyetle ilişkilendirilmesi) gibi yanlış yönelimlerden de kaçınılması gerekir.

Cinsiyet farklılığı konusunda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaları üç grupta ele almak mümkündür. Bunların bir grubu, gerçek konusu cinsiyet farklılıkları olmamakla birlikte cinsiyeti de bir değişken olarak ele alan araştırmalardır. Bu araştırmalarda eğer incelenen davranış bakımından cinsiyet farkı bulunmuşsa bu bulgu yayınlanan makalede genellikle yer alır, ama anlamlı bir cinsiyet farkı bulunmamışsa bu bulgudan söz edilmez. Cinsiyet farkıyla ilgili bir grup araştırma da cinsiyeti gerçekten bir değişken olarak ele alıp cinsiyet farklılıkları üzerinde duran araştırmalardır. Hemen bütün davranış alanlarında yapılan bu araştırmaların bazı tarama-derleme çalışmalarıyla bütünleştirilip o konudaki bilgi birikiminin belirlenmesine çalışıldığı görülmüştür. Üçüncü grup araştırmalar ise meta-analizlerdir. Meta-analizlerle, cinsiyet farklılığına istatistiksel anlamda daha dakik bakılabilir. Aşağıda bu tür araştırma sonuçları üzerinde durulacak ama önce klasik tarama-derleme çalışmaları ile meta-analizler hakkında kısa bir bilgi, bazı kaynaklara (Eagly, 1995; Manstead ve Hewstone, 1996) dayanılarak verilecektir.

Derleme çalışmaları ve meta-analizler

Araştırıcılar, bazen, bir konuda birikmiş bilgilerin genel bir değerlendirmesini yapmak için literatürü gözden geçirirler ve araştırma sonuçlarının derlendiği-tarandığı bir çalışma yaparlar. Geleneksel **derleme-tarama *(review)* çalışmalarında,** belli bir konuda araştırmalarla ortaya konmuş güçlü ve zayıf kanıtlar toplanır ve değerlendirilir. Bazı bulgular pek çok araştırmayla tekrar ortaya konmuştur ve konuyu güvenle açıklayabilecek sonuçlar olarak görülürler; bazı bulgular ise ancak birkaç araştırmayla belirlenmiştir ve güçlü sonuçlar olarak kabul edilmezler. Bazı araştırmaların bulguları ise birbirleriyle çelişkili sonuçlar verirler ve şaşırtıcıdırlar. Derleme çalışmaları bu şekilde sonuçları gözler önüne sererek bir konuda gelinen noktayı belirler; konunun iyi açıklanabilen yönleri ile daha araştırılması gereken iyi açıklanamamış yönlerinin neler olduğunu gösterir. Bu derleme çalışmaları önemli bilgiler sağlar, ancak derleyicinin derleme gücüne ve öznel izlenimine bağlıdır.

Seksenli yıllardan bu yana, bu derleme çalışmalarını daha kesin zeminlere oturtan bir teknik kullanılmaya başlanmıştır: *Meta-analiz*. Bu analizde bir konuda yapılan çok sayıdaki bağımsız araştırmanın sonuçlarından yararlanılır ve istatistiksel olarak konunun açıklanan yönleri ve zayıf yönleri gösterilebilir. Meta-analizler de geleneksel derlemeler gibi, belli bir konuda daha önce yapılmış araştırmaların özetlenmesi ve bütünleştirilmesi halinde o konunun daha iyi anlaşılacağı sayıltısına temellenir, ama geleneksel derlemelere kıyasla daha kesin sonuçlar verir. Meta-analizlerde bir konuda yapılan araştırmaların (yayınlanan ya da yayınlanmayan) bulgularından yararlanılır ve çok sayıda araştırmanın bulguları birleştirilerek ve karşılaştırılarak genel değerlendirmeler yapılır. Analiz bir grup istatistiksel işleme dayanır ve çok sayıdaki veriden hareketle istatistiksel sonuçlar çıkarılır. Bu analizle, değişkenlerin açıklama ve etki güçleri belirlenebilir.

Meta-analiz, pek çok farklı araştırmadan elde edilen sonuçları inceleyerek bir bulgunun güvenirliğini belirleyen bir yöntemdir. Meta-analizlerde geleneksel derlemelere kıyasla daha objektif sonuçlara ulaşılır ve tekrarlanabilirlikleri daha yüksektir. Meta-analizde birleştirilen araştırmaların sonuçları ortak bir birime dönüştürülür.

Daha önceki araştırmaların her birinin ölçme yöntemi, kullandığı ölçek, örneklem büyüklüğü, hipotez test etme yöntemi (istatistiksel teknik) ve aldığı anlamlılık düzeyi farklı olduğu için bunların ortak, standart bir ölçme birimine dönüştürülmesi gerekir.

Ortak birim olarak, anlamlılık düzeyleri (z dağılımı ve tek yönlü anlamlılık) ve etki büyüklüğü (Fisher'in Z'si, r, r^2 ve d) alınır. Bu ortak birimler sayesinde, farklı araştırmaların sonuçları tek bir sonuç olarak değerlendirilebilir ve ortak bir anlamlılık ve etki büyüklüğü bilgisi verilebilir.

Etki büyüklüğünün bir ölçümü olarak **d** (iki grubun ortak birimle belirlenen aritmetik ortalamaları arasındaki fark) alındığında da, iki ortalama arasındaki fark +- .20 ise bu farkın küçük olduğu, +- .50 ise farkın orta düzeyde olduğu ve +- .80 ise bu farkın büyük olduğu anlamına gelir.

Klasik bir araştırma: Maccoby ve Jacklin'in taramaları

Cinsiyet farklılıkları konusundaki ilk büyük tarama Maccoby ve Jacklin (1974) tarafından yapılmıştır (Aktaranlar, Berk, 1994; Eagly, 1995; Franzoi, 1996). Bu çalışma, psikoloji literatüründe yayınlanan ve cinsiyet karşılaştırması yapan araştırmaların incelemesine dayanır. Maccoby ve Jacklin, 1966-1973 yılları arasındaki 1.600 araştırmayı incelemişlerdir. Bu derlemede iki cinsiyet arasında farklılık olduğunu söyleyen araştırmalar ile olmadığını söyleyen araştırmalar arasında bir karşılaştırma yapılmış ve beklenenin altında bir farklılık belirlenmiştir. Kadınlarla erkeklerin dört alanda farklı olduğu belirtilmişir. Sözel yeteneklerde kızlar, mekânsal yeteneklerde, matematikte ve saldırganlıkta erkekler lehine bir farklılık vardır (Aktaran, Berk, 1994). Bu tarama araştırmasında, kalıpyargılara yansıyan, kadınla erkeğin birbirinden pek çok yönde farklı olduğu kültürel beklentisinin doğru olmadığı belirlenmiştir.

Maccoby ve Jacklin'in sonuçları eleştirilmiştir. Bazı cinsiyet farklılıklarının küçük ve yanlı örneklemlere dayanarak belirlendiği ileri sürülmüştür. Ancak, Maccoby ve Jacklin'in bu çalışmaları, daha sonraki çalışmalar için bir dayanak oluşturmuştur. Deaux (1985), bu iki yazarın çalışmalarını izleyen o tarihlerde yapılmış diğer araştırmaların, bu ilk klasik çalışmanın doğrulanmasına, değiştirilmesine ve genişletilmesine yönelik olduğunu belirtmiştir.

Bu büyük taramadan sonra başka taramalar da yapılmıştır ve bazılarında Maccoby ve Jacklin'in sonuçlarından başka sonuçlar bulunduğundan söz edilmiştir (Eagly, 1995). Yapılan son taramalarda özellikle de meta-analizlerde Maccoby ve Jacklin'in bulduğundan daha da az farklılık bulunmuştur ve kızla erkek çocukları ya da kadınlarla erkekler arasında bulunan farklılıkların gerçekte çok küçük olduğu belirtilmiştir. Herhangi bir özellikte bulunan farklılıkların ancak yüzde beşinin cinsiyete bağlı olduğu, farkın asıl büyük bölümünün diğer faktörler tarafından açıklandığı bildirilmiştir. Bu yüzde beşlik fark az olmakla birlikte anlamlı bir farklılıktır. Cinsiyetler arasındaki farklılıklar zamanla da değişmiş-

tir. Son zamanlarda yapılan araştırmalarda aradaki farklılıkların azaldığı belirtilmiştir (Berk, 1994). Örneğin, matematik yeteneklerdeki farklılıklar giderek azalmıştır.

Araştırma sonuçları: Belirlenen farklılıklar

İki cinsiyet arasında farklılıklar olduğundan söz eden araştırmalar vardır. Bu bölümde verilen cinsiyet farklılıklarıyla ilgili bazı araştırma sonuçları çeşitli kaynaklardan aktarılacaktır (Berk, 1994; Franzoi, 1996; Golombok ve Fivush, 1996; Unger ve Crawford, 1992). Sunulan bilgilerin bazıları da cinsiyet farklılıklarını inceleyen (bunların bir bölümü meta-analizlerdir) araştırmalardan alınmıştır. Önce çocuklarda gözlenen cinsiyet farklılıkları üzerinde durulacak, sonra genel cinsiyet farklılıklarından söz edilecektir.

Literatürde, burada özetleneceği gibi, kadınlarla erkekler arasında çeşitli benzerlik ve farklılıklardan söz eden araştırmalar vardır. Elbette bu sonuçlar tartışmalıdır. Bu bölümde araştırma sonuçlarına dayalı olarak aktarılan farklılık ve benzerliklerden söz edildiğinde bu nokta göz önünde bulundurulmalı; bulguların kesin ve genellenebilir oluşlarındaki sınırlılıklar dikkate alınmalıdır. Burada verilecek cinsiyet farklılıklarına ilişkin bilgiler ayrıca, bölümün sonunda ele alınan cinsiyet farklılıklarını incelemenin gerekliliği üzerindeki tartışmalar ışığında tekrar değerlendirilmelidir.

Kadınla erkek arasındaki farklılıkların, değiştirilemez ve önlenemez olmadıkları bilinciyle ve nedenleri üzerinde düşünülerek incelenmesinde yarar vardır. Kadınla erkek arasındaki benzerlikler ve farklılıklar hakkındaki bilginin insanı, insan ilişkilerini ve sosyal yaşamı daha iyi anlamayı sağlaması mümkündür.

Çocukluk döneminde gözlenen bazı cinsiyet farklılıkları

Bu başlık altında verilen bilgiler, Beal (1994), Berk (1994) ve Golombok ve Fivush'tan (1996) aktarılacak ve bu yazarların kendi bulgularına ve daha çok da çeşitli araştırmacılardan aktardıkları bulgulara dayanacaktır.

Saldırganlık

Kızlarla oğlanların erken dönemlerden itibaren saldırganlık bakımından farklı oldukları gözlenmiştir ve araştırmalar da bunu doğrulamıştır: Erkek çocukları daha saldırgandır. 2-3 yaşlarında çocuklar, özellikle de oğlanlar aniden kızdıkları, bağırıp çağırdıkları bir hırçınlık dönemi yaşarlar; öfkelerini özellikle anababalarına yönelttikleri görülür. 3. yaştan sonra ana-babaya yöneltilen bu ani kızgınlıkların oranında düşüş olur; özellikle kızlarda bu düşüş, kız çocuğunun bu davranışları erkek çocuklarından daha az hoşgörüyle karşılandığı için daha hızlıdır. Okul öncesinde özellikle ana-babaya dönük olan bu saldırganlık okulda akranlara yönelir; aile içinde de kardeşler arasında, özellikle erkek kardeşler arasında gözlenir. Kültürlerarası çalışmalar, oğlanların kızlardan daha saldırgan olmalarının çoğu kültürde gözlendiğini göstermiştir. Ancak son zamanlarda yapılan araştırma sonuçlarına göre, sosyalleşme uygulamalarındaki değişim nedeniyle olsa gerektir, kızlarla oğlanlar arasındaki saldırganlık farklılığında giderek azalma eğilimi gözlenmiştir. Ayrıca erkek çocukların kızlardan daha saldırgan olduklarına ilişkin bir kalıpyargıdan da söz etmek mümkündür. Bunun etkisiyle kız çocukların saldırganlıkları, erkek çocukların aynı düzeydeki saldırganlıklarından daha yüksek olarak değerlendirilir, çünkü kızların daha az saldırgan olmaları beklenir. Condry ve Ross (1985) tarafından yapılan bir araştırmada, denekler karda saldırgan bir tarzla oynayan, kar elbiseleri nedeniyle cinsiyetleri anlaşılamayan iki çocuğu videoda izlemişlerdir. Deneklerin, bu çocukların kız çocukları olduğu söylenen koşulda erkek çocukları olduğu söylenen koşula kıyasla oyunu daha saldırgan olarak değerlendirdikleri gözlenmiştir (akt. Beal, 1994). Saldırganlık yargılarının çocuğun cinsiyetinden etkilendiği görülmüştür.

Olumlu sosyal davranış
(yardımseverlik ve ilgi-bakım vericilik)

Araştırmalar, yardımseverlik bakımından kızlarla erkekler arasında büyük bir farklılık olmadığını, ama bir farklılık gözlendiğinde de kızların daha yardımsever olduklarını göstermiştir.

Öte yandan, kızların oğlanlardan daha çok ilgi ve bakım verici olduklarından da söz edilmiştir. Bu farklılık çocuklukta başlar ve çoğu kültürde kızlar 7-11 yaşlarından itibaren "bakım verme eğitimi" alırlar ve kızlara çocuk bakımı görevi verilirken erkek çocuklarına daha çok hayvanlarla ilgilenme ve alışveriş gibi görevler verilir.

Okul başarısı

Anaokuldan üçüncü sınıfa kadar bütün akademik konularda kızlar daha iyi notlar alırken daha sonra bu fark kaybolur. Ortaokulda erkekler matematikte avantajlı duruma geçerler.

Başarı güdüsü

Başarı güdüsünde gözlenen cinsiyete bağlı farklılıklar görevin türüyle ilişkilidir. Erkek çocuklar kendilerini matematik, spor, mekanik beceriler gibi "erkeksi" olarak nitelendirilen alanlarda daha yeterli algılar ve kendilerinden daha yüksek başarı beklerler. Kızların ise, kendilerinden "kadınsı" olarak nitelendirilen dil ve sanat gibi alanlarda daha yüksek beklentileri olduğu ve bu alanlarda kendileri için daha yüksek standartlar koydukları görülmüştür.

Heyecansal duyarlık

Okul öncesi yıllardan itibaren kızlar heyecanlara (kızgınlık, sevinç vb.) ilişkin bilgileri daha iyi algılar ve daha iyi ifade ederler. Kızlar ayrıca empati ölçümlerinde daha yüksek puan alırlar. Gerçek yaşam içinde özellikle 1-2 yaş civarında kızların daha empatik oldukları görülmüştür.

Psikolojik ve gelişimsel sorunlar

Kızlar erkeklerden daha korkak ve utangaçtır. Bu fark yaşamın ilk yılından itibaren görülür. Okulda, kızlar başarısızlıkla ilgili daha çok kaygı yaşar ve başarısızlıktan kaçınmak için daha çok enerji harcarlar. Tersine, erkekler daha büyük risk alırlar. Bu farklılık, erkek çocuklarının 1-18 yaşları arasında her yaşta daha yüksek oranda yaralanmalarına yol açar.

Pek çok gelişim sorunu da erkek çocuklar arasında daha yaygındır: Konuşma ve dil bozuklukları, okuma güçlüğü, hiperaktivite, düşmanca davranma gibi davranış problemleri ile duygusal ve sosyal olgunlaşma geriliği. Ayrıca, kızlardan daha fazla sayıda erkek çocuk genetik bozukluklarla ve zihinsel gerilikle doğar. Erkek çocuklarda cinsel kimlik problemlerinin (diğer cinsiyette olmayı isteme ve onlar gibi davranma gibi sorunların) kızlara göre daha fazla olduğundan söz edilmiştir. Kızlarda ise kaygı bozuklukları daha fazla gözlenir. Ergenlikte de depresyon ve yeme bozuklukları gibi sorunların kızlarda daha fazla olduğu bildirilmiştir. Çocuklukta erkek çocuklarının daha sorunlu olmalarıyla ilgili bir açıklamaya göre, bu dönemde erkek çocuklar aile içi çatışmalardan, ana-baba ayrılığından, boşanmadan daha çok etkilenirler, çünkü bu dönemde toleransı düşen ana-babalar kız çocuklara kıyasla daha hareketli ve yaramaz olan erkek çocuklara daha az tahammül ederler ve onlara daha olumsuz davranırlar.

Ergenlikte ise kızlar vücutlarındaki değişimlerden ve arkadaşlık ilişkilerindeki sorunlardan daha çok etkilenirler ve bunlara karşı daha duyarlıdırlar. Ayrıca kızlar bu dönemde daha farklı sosyalleştirilmelerinin bir sonucu olarak erkeklere kıyasla duygusal sorunlarını ve kendilerini ifade etmede daha özgür davranabilirler.

Uyma ve bağımlılık

Uyma davranışı, bireyin içinde bulunduğu gruptan ya da önemli bulduğu kişilerden etkilenip onların dediği ya da istediği yönde davranmasıdır. Okul öncesi yıllarda kızlar yetişkinlerin ve akranlarının isteklerine erkeklere göre daha uymacıdırlar. Ayrıca kızlar yetişkin yardımı almaya daha eğilimlidirler ve kişilik testlerindeki bağımlılık puanlan daha yüksektir. Tersine erkek çocuklar daha baskın ve atılgandırlar.

Oyun ve arkadaşlık

Arkadaşlık yaşam boyunca önemli olarak algılanır ve bu bakımdan kadınlarla erkekler arasında fark yoktur. Ancak arkadaşlık örüntülerinde yaşamın her döneminde cinsiyet farklılığı olduğu görülür. Boylamsal çalışmalar, kızların daha çok çiftler ya da küçük ve samimi gruplar halinde ve gizli, özel yerlerde oynadıklarını, erkeklerin ise grup oyunlarını daha çok tercih ettiklerini göstermiştir. Kızlar sakin, yüz yüze ilişkilerin ve konuşmanın ağırlıklı olduğu oyunlar oynarken, erkek çocuklar daha az konuşma içeren, sert ve hareketli oyunları tercih ederler. Okul öncesi dönemde oyun arkadaşları seçme ve bazılarını özellikle tercih etme gibi arkadaşlık ilişkileri ilkokul döneminde daha uzun süreli ve karşılıklı ilgi ve duyguların paylaşımına temellenen arkadaşlıklar şeklinde sürdürülür. İlkokul döneminde kızlar ve erkekler ayrı ayrı oynamaya yönelirler. Kızların arkadaşları arasında en çok birlikte oldukları en iyi arkadaşları vardır, bunlar aralarında uzun uzun konuşurlar, sırlarını paylaşırlar. Oyun esnasındaki bir çatışmada, kızlar genellikle oyunlarını durdururlar ve yeniden anlaşma sağlamaya çalışırlar. Erkek çocukların ise arkadaşlıkları gruplar halinde, kuralları olan takım oyunları oynamaya dayalıdır, en iyi arkadaşları genellikle yoktur. Oyun sırasında bir çatışma olduğun-

da oyunun durdurulması yerine hemen uzlaşarak sorunu halletmeye çalışırlar. Erkek çocukları uzun uzun konuşmaya dayalı samimi ilişkiler kurmazlar, konuşmaları oyundaki uzlaşımı sağlamaya ve tartışmaya yöneliktir. Kızlar birbirleriyle uzun konuşmalar yapıp birbirlerinin sorunlarını dikkatle dinlemeye ve birbirlerini desteklemeye yönelikken, erkek çocuklar konuşmaktan sıkılarak, konuşmak yerine birlikte bir etkinlikte bulunmaya yöneliktirler. Ergenlikte erkekler de daha çok konuşmaya dayalı ilişkilere başlarlar, ama birbirlerinin sorunlarını paylaşmak yerine daha çok genel konular hakkında konuşmayı ve tartışmayı yeğlerler. Ergenlikte, daha önceki dönemlerin aksine karma (kızların ve erkeklerin birlikte olduğu) arkadaşlıklar daha çok gözlenir. Bu karma arkadaşlıklarda da yine kızlar arkadaşlarıyla daha derin ve samimi paylaşıma yönelirler, erkekler ise bu tür paylaşımı hemcinsleriyle değil, sadece kız arkadaşlarıyla yaparlar. Kızlar ister kız ister erkek olsun, ister kısa süreli ister uzun süreli olsun bütün arkadaşlarıyla samimi ve derin paylaşımda bulunurken, erkekler sadece bazı kız arkadaşlarıyla bu tür bir paylaşımda bulunurlar.

Yetişkinlikte gözlenen bazı cinsiyet farklılıkları

Bilişsel yetenekler

Bilişsel yetenekler olarak genellikle sözel, matematik ve uzaysal yetenekler ele alınır. Hyde ve McKinley (1997), bilişsel yeteneklerdeki cinsiyet farklılıklarını belirlemeye yönelik meta-analiz çalışmalarına dayanarak, sözel, matematik, uzaysal ve fen-bilim alanlarındaki farklılıkların genel bir değerlendirmesini yapmışlardır. Bilişsel yeteneklerde cinsiyet farklılıklarını başlığı altında verilen bilgiler ve araştırma sonuçları bu kaynaktan özetle aktarılacaktır.

Sözel yetenekler

Hyde ve Linn (1988) tarafından yapılan meta-analiz sonuçlarına göre, ortalama etki büyüklüğü -0.11'dir. (Etki büyüklüğünün eksi olması farkın kadınlar lehine, artı olması ise erkekler lehine olduğunu gösterir.) Bu etki büyüklüğüne göre, sözel yete-

nekte kadınların küçük bir farkla daha iyi oldukları söylenebilir. Sözel yeteneğin farklı tiplerinde (örneğin, okuduğunu anlama, sözcük dağarcığı, benzerlikler vb.) bu etki büyüklüğü farklılaşır ama çoğunda da .20'nin altında olup küçük olarak değerlendirilir. Etki büyüklüğünün en fazla olduğu sözel yetenek, konuşmanın *(speech production)* bir ölçümüyle ilişkilidir ve -0.33'tür. Lise öğrencileriyle yapılan araştırmalara dayalı başka bir meta-analizde (Hedges ve Nowell, 1995) de benzer sonuçlar alınmıştır, kızlar küçük bir farkla daha yetenekli bulunmuşlardır. Hyde ve Linn'in (1988) çalışmalarında kadınlar lehine olan farklılığın yaşla birlikte biraz arttığı da bulunmuştur.

5 yaşından küçüklerde fark -0.06 iken 26 yaşından büyüklerde -0.20'dir. Bu sonuçlar normal popülasyona ilişkindir. Sözel fonksiyonlardaki güçlüklere bakıldığında cinsiyet farklılıklarının daha belirgin olduğu gözlenmiştir.

Örneğin, konuşma bozuklukları erkek çocuklarında kızlara kıyasla daha çok görülmüştür.

Matematik performans

Hyde, Fennema ve Lamon (1990) ve Hedges ve Nowell (1995) tarafından yapılan meta-analizlerde ortalama etki büyüklüğü +0.15 ve + 0.16 bulunmuştur. Buna göre erkeklerin performanslarının daha iyi olduğu, ama farkın küçük olduğu anlaşılmıştır. Matematik performansın farklı tiplerinde cinsiyet farklılığının yaşla birlikte değiştiği de bulunmuştur. Hyde ve arkadaşlarının yaptıkları meta-analizde, hesaplama işlemlerinde ilk ve orta okul düzeyinde kızlar lehine olan küçük farkın lise döneminde farksızlığa dönüştüğü görülmüştür.

Matematiksel kavramların anlaşılmasında hiçbir yaş döneminde cinsiyet farkı yoktur. Problem çözmede ise ilk ve ortaokul dönemlerinde fark yokken lise ve üniversite dönemlerinde erkekler daha iyi duruma gelirler. Hyde ve McKinley (1997), problem çözmede lisede başlayan erkekler lehine olan farkı, erkeklerin matematik eğitimlerindeki faklılığa bağlamışlardır; lisede matematik ve ilgili diğer dersleri (fen dersleri) erkekler daha çok seçerler ve dolayısıyla daha çok problem çözerler.

Uzaysal yetenek

Linn ve Petersen (1995), üç farklı uzaysal yetenekteki cinsiyet farklılıklarına meta-analizle bakmışlardır. Uzaysal algılama yeteneğinde, dikeylik ve yataylık duyumu ölçülür. Bu ölçümdeki etki büyüklüğü + 0.44'tür.

Zihinsel döndürme adı verilen ikinci tip uzaysal yetenekte, iki boyutlu olarak gösterilen üç boyutlu objelerin zihinden döndürülüşü sonucunda aldığı görünüm belirlenir ve bu yetenekteki etki büyüklüğü + 0.73'tür. Üçüncü tipi ise, uzaysal görselleştirme olarak adlandırılır. Bu da basit bir şeklin karmaşık bir şekil içindeki durumunun belirlenmesi işlemine dayanır ve bundaki etki büyüklüğü ise + 0.13'tür. Daha sonra yapılan başka bir meta-analizde de benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Özet olarak, uzaysal yeteneklerdeki farklılaşma, görevlerin niteliğine bağlı olarak değişir.

Fen bilimlerinde başarı

Fleming ve Malone (1983) tarafından yapılan meta-analizde, fen bilimlerindeki cinsiyet farkının ortalama + 0.16 olduğu bulunmuştur. Buna göre, erkekler daha başarılıdır, ama fark küçüktür. Yaşa bağlı olarak da değişme gözlenmiştir. Etki büyüklüğü, ilkokulda + 0.04, ortaokulda + 0.32 ve lisede de + 0.15'tir. Konularına göre bakıldığında da etki büyüklüğü biyolojide + 0.02, fizikte + 030'dur. Becker (1989) de benzer olarak ortalama etki büyüklüğünü + 0.16 bulmuştur, ama öğrenim düzeyi ile ortalama etki büyüklüğü arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığını bildirmiştir. Hedges ve Nowell (1995), sadece lise öğrencileriyle ilgili araştırmalara dayalı olarak yaptıkları meta-analizde ortalama etki büyüklüğünü + 0.32 bulmuşlardır. Bu orta düzeyde bir farka işaret eder ve bu sonucun lise döneminde seçmeli olan fen bilimleri derslerinin kız öğrenciler tarafından fazla seçilmemesine bağlanması mümkündür.

---

9 Mart 2000, Cumhuriyet, *s. 9*

Cumhuriyet kadınlarında ilkler

Ankara (Cumhuriyet Bürosu)- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Cumhuriyet'in kuruluşundan bugüne erkeklerin egemen olduğu iş alanlarında faaliyet gösteren ilk kadınların listesini çıkardı. Araştırmada, ilk kadın çöpçü Elif Yazgandır'dan ilk kadın jet pilotu Leman Altınçekiç'e kadar erkeklerin tekelinde olan iş sahalarına el atan kadınlara yer verildi.

DİE'nin araştırmasında, Selma Rıza ilk kadın gazeteci, Ayşe Ülküt ilk kadın gardiyan olarak yer aldı.

Sanat alanında; Halide Edip rejisör, Semiha Berksoy operacı, Afife Jale oyuncu, Güzide Kalın Noyan balerin, Semiha Bengütaş heykeltıraş olarak hemcinslerine bu mesleklerde öncülük ettiler. Spor alanında ilk kadınlar Gülsüm Eliyeşil binici, Azize Hanım golf şampiyonu, Oya Vural ve Banu Özer dalgıç, Samiye Cavit Morkaya otomobil yarışı şampiyonu, Lale Orta milli maç hakemi olarak sıralandı.

Kadınların diğer mesleklerdeki ilk temsilcileri şöyle:
Senatör: Adile Ayda
Atanmış bakan: Türkan Akyol
Seçilmiş bakan: İmren Aykut
Belediye başkanı: Müfide İlhan
Vali: Lale Aytaman
Kaymakam: Özlem Bozkurt
Büyükelçi: Fizik Dinçmen
Üniversite rektörü: Saffet Rıza Alper
Fakülte dekanı: Nüzhet Gökdoğan
Karakol amiri: Nevlan Kulak
Zabıta memuru: Afife İpek
Dünya güzellik kraliçesi: Keriman Halis Ece
Şoför: Muammer Hanım
Pilot: Sabiha Gökçen

Uyma davranışı

Yukarıda belirtildiği gibi, uyma davranışı, kişinin içinde bulunduğu toplumun ya da daha küçük grupların, örneğin arkadaş grubunun ya da meslek grubunun, genel eğilimi doğrultusunda davranmasıdır. Bu bir sosyal etkidir; birey, toplumdan ya da gruptan etkilenerek davranışını biçimlendirir; bu davranışını çoğu zaman tam benimsememiş bile olabilir. Bu şekilde ortaya çıkan sosyal etkinin görülme sıklığı bakımından kadınlarla erkekler arasında fark olup olmadığına da bakılmıştır. Geleneksel olarak kadınların daha uymacı olmaları beklenir ve bazı araştırmacılar bunun görgül olarak desteklendiğini ileri sürer. Ancak bu görüşe karşı çıkanlar da vardır.

Eagly ve Carli (1981) tarafından yapılan bir meta-analizde, 1949-1977 arasında yapılan 146 çalışma ele alınmıştır. Araştırmaların ancak yüzde 16'sında kadınların daha kolay etkilendikleri belirlenmiştir ve bu sonuç genel nüfus içinde önemli bir fark olmadığı anlamına gelebilir. Başka çalışmalarda da uyma bakımından çok küçük cinsiyet farkı olduğu ve bu farkın da yüz yüze ilişkilerde değil, grup baskısının olduğu durumlarda gözlendiği be-

lirlenmiştir (Becker, 1996; Eagly, 1997). Kadınlar toplum içinde ya da az sayıdaki kişilerle ilişkilerinde gösterdikleri uyma davranışı bakımından önemli farklılık göstermezken, erkekler toplum içinde daha çok uymama davranışı gösterirler.

Kadınların erkeklere göre daha uymacı olduklarına ilişkin araştırma sonuçları yöntem hatası olarak değerlendirilmiştir. Uyma davranışının incelendiği araştırmaların çoğunluğunun erkekler tarafından yapılması ve dolayısıyla erkekleri daha çok ilgilendiren spor, araba gibi konuların ele alındığı materyallerin kullanılarak uyma davranışının incelenmesi hata olarak kabul edilmiştir (Eagly ve Carli, 1981). Bu materyale aşina olan erkeklere kıyasla aşina olmayan kadınların daha çok uymacı davranması doğal bulunmuştur. Bu nedenle, kadınlara özgü olduğu düşünülen konularda da erkeklerin daha çok uyma davranışı gösterdikleri belirlenmiştir. O halde kadınların erkeklere göre daha çok uyma davranışı gösterdikleri sonucu, araştırmaların yanlı materyal kullanmalarından kaynaklanabilir.

Saldırganlık

Kadınlarla erkeklerin farklı oldukları iddia edilen önemli davranış alanlarından biri de saldırganlıktır. Bu bakımdan çocukluğun erken dönemlerinden itibaren iki cinsiyet arasındaki farklılıklar ele alınmıştır. Buna göre, okul öncesi dönemde erkek çocuklar kızlardan daha saldırgandır, fakat çocukluk boyunca gözlenen farklılık fazla değildir. Ergenlikte erkekler antisosyal davranışlarda ve şiddet suçlarında daha ileridedirler.

Saldırganlıkla ilgili 143 çalışmanın meta-analizinde Hyde (1984, akt. Bettencourt ve Miller, 1996), Maccoby ve Jacklin'in daha önceki sonuçlarıyla paralel sonuçlar bulmuştur. Açıkça erkekler kadınlardan daha saldırgandır. Ancak Hyde, Maccoby ve Jacklin'in bulgularından farklı olarak cinsiyet farklılığının yaşla birlikte azalma eğilimi gösterdiğini belirlemiştir. Cinsiyet farklılıkları çocukluktan yetişkinliğe doğru azalır. Eagly ve Steffen de (1986, akt. Bettencourt ve Miller, 1996) 58 araştırmanın bir analizinde erkeklerin fiziksel saldırganlığı kadınlardan fazla gösterdiklerini, sözel saldırganlıkta ise cinsiyet farkının az olduğunu bulmuşlardır.

Bettencourt ve Miller (1996) ise yaptıkları meta-analizde, kadınlar ile erkekler arasında saldırganlık farkının literatüre paralel olarak erkeklerin daha saldırgan olmaları yönünde olduğunu belirlemişler ve analizlerini kışkırtmanın *(provacation)* –engellenme, hakaret edilme ya da hücum edilme vb.– olduğu durumlar üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Saldırganlığın kışkırtma sonucu ortaya çıktığı durumları görece daha nötr koşullarda ortaya çıktığı durumlardan ayırdıklarında kışkırtmanın, özellikle de yoğun kışkırtmanın cinsiyet farkını anlamlı ölçüde azalttığını bulmuşlardır. Ancak tehlikeli ve olumsuz sonuçlar doğurması muhtemel durumlarda saldırganlıktaki cinsiyet farkı yine artar. Bettencourt ve Miller'a (1996) göre, bu sonuçlar sosyal rol modelini destekler niteliktedir, cinsiyet rollerinin etkisi elimine edildiğinde saldırganlık bakımından önemli bir cinsiyet farkı ortaya çıkmaz, cinsiyet farkı sosyal rollerle ilgili görünür.

Kadınların erkeklere kıyasla saldırganlıktan daha çok endişelendikleri ve suçluluk duydukları belirlenmiştir. Kız çocuklarının saldırganlıklarının sürekli engellenmesinin suçluluk ve benzeri duygulara yol açmış olması mümkündür.

Saldırgan davranışların bir başka yönü de kime daha çok saldırıldığıdır. Daha çok kadınlara ve çocuklara yönelik saldırganlık gözlemek mümkündür. Çünkü genellikle kadınlara yönelik saldırganlık toplum tarafından onay görür, çeşitli biçimleriyle reklamlarda, kliplerde yer alır ve doğal karşılanır. Kadınlara en çok eşleri tarafından şiddet uygulanır. En çok da geleneksel cinsiyet rollerine sahip erkekler kadınlara şiddet uygular. Kadınlara yönelik saldırganlıkla ilgili ilginç bir durum, toplum içinde kadınlara saldırgan davranmanın hoş görülmemesidir; erkekler toplum içinde kadınlara değil erkeklere daha çok saldırırlar. Bir başka durum da kendisi de saldırgan olan kadına saldırgan davranışların daha çok yöneltilmesi ve çekici kadınların daha az şiddete maruz kalmalarıdır.

Televizyonda (Batı'da) saldırganlık davranışıyla ilgili olarak gösterilen erkeklerin yarısı bu saldırganlıktan zarar görmüşken diğer yarısı da böyle bir zarara neden olmuşlardır. Saldırganlıkla ilgili olarak kadınlarda ise bu oran şu şekildedir. Zarar veren 10 kadına karşılık 16 kadın zarar görüyor (aktaran, Franzoi, 1996).

Heteroseksüel eşler (evli, birlikte yaşayan, sevgili ya da çıkan) arasındaki fiziksel saldırganlığı ele alan toplam 82 araştırmayı meta-analiziyle inceleyen Archer (2000), kadınların eşlerine erkeklerden biraz daha fazla fiziksel olarak saldırgan davranışlarında bulunduklarını (d = -.05) ama eşlerinin saldırganlıkları sonucunda anlamlı olarak kadınların daha fazla yaralandıklarını (d = -.15), tıbbi müdahaleye gerek duyanlar arasında da kadınların daha fazla olduğunu (yüzde 62) bulmuştur. Yakın ilişkilerde (eş, sevgili, flört vb.) kadının ve erkeğin saldırganlığının neredeyse benzer olduğu, beklentilerin tersine kadınların da fiziksel olarak saldırgan davranışlar sergiledikleri, hatta biraz daha fazla saldırgan oldukları yönündeki bu bulgular üzerinde başka yazarlar yorumlar getirmişlerdir (Frieze, 2000; O'Leary, 2000; White, Smith, Koss ve Figueredo, 2000). Frieze (2000), heteroseksüel eşler arasındaki saldırganlıkla ilgili Archer'ın çalışmasının cinsel saldırganlık, ilişki bittikten sonraki rahatsız edici davranışlar ve eşcinsel ilişkiler de ele alınacak şekilde genişletilmesini önermiştir. O'Leary (2000) ise Archer'ın bulgularının bazı sınırlılıkları üzerinde durmuş, bu bulguların genellenebilirliğini sorgulamış ve bunların eldeki verilere ve eşlerinden dayak yiyen kadınlarla çalışan klinikçilerin gözlemlerine uymadığını belirtmiştir. White ve arkadaşları (2000) ise, Archer'ın çalışmasını, temel alınan verileri, terimlerin operasyonel tanımlarını, örneklemin yanlılığını (çoğunluğunun genç ve üniversite öğrencisi olmasını), meta-analizdeki yöntemsel hataları eleştirmiş ve kadınların erkeklerden de daha saldırgan olduğunu ima eden bulguların kadınlara yönelik şiddetle ilgili politikaları olumsuz etkileyeceğini ileri sürmüşlerdir.

---

14 Ocak 2003, Hürriyet, *s. 6*

Türkiye'nin ilk kadın boksörü, Avrupa ve Dünya Şampiyonu Nurhayat Hiçyakmaz, dobra dobra bir genç kız. Sözünü hiç esirgemiyor ve kadın erkek ayrımı yapmıyor. Hele kendini "üstün" sanıp kadınlara eziyet eden erkeklere hiç dayanamıyor. Bu konuda

hayli "vukuat"ı var. Şampiyon, Yener Süsoy'a başından geçen sarkıntılık olaylarını da anlattı.

"...1998'de ilk Türkiye Bayanlar Boks Şampiyonası'nda 54 kiloda şampiyon oldum. Yener Ağabey, boks kadına neden yakışmasın? Sizin kilonuzda, sizin gibi normal bir bayanla maç yapıyorsunuz. Boks çok zekâ isteyen, satranç benzeri bir spor. Tehlikeli sporlar arasında 14. sırada, ayrıca 2004'ten itibaren de olimpiyatlara giriyor. Boksta asıl mesele yumruk almadan yumruk atabilmek. Antrenmanlarda hep erkeklerle dövüştüğüm için çok iyi biliyorum, anatomik olarak kadından daha güçlü ama her erkek her kadını dövemez. Ya da her erkek güçlüdür diye genel bir kural yok, bunu net söylüyorum. Kadın her türlü acıya çok dayanıklı, sadece doğum sancısının düşünmek bile bunu doğrulamaya yeter. Erkek ise bir tüyü çekildiğinde bile acıdan feryat eder. Bunları Türkiye'nin ilk kadın boksörü ve kickboksçusu olarak iddia ediyorum. Allah'a şükür bugüne kadar ne burnum kırıldı ne kaşım düştü..."

Sözsüz iletişim ve sözel olmayan davranışlar

İletişim sadece sözlü olarak, konuşmaya dayalı olarak yürütülen bir süreç değildir (Ü. Dökmen, 2002). Sözsüz iletişim dendiğinde, vücudun duruşu, yüzün aldığı ifade, ellerin hareketleri, konuşmanın tonlaması, hatta diğeriyle araya konulan mesafe kastedilir. Ne söylendiği değil, nasıl söylendiği daha önemlidir, Ağızdan çıkan sözcükler de önemlidir, ama çoğu zaman insanlar bu sözcüklerin sözlük anlamlarına değil, mimik ve jestlerle birlikte ne anlama geldiklerine dikkat ederler, çünkü el ve yüz hareketleri bazen sözlerden daha çok anlam ifade eder.

Sosyal psikoloji kitaplarında sözsüz iletişim becerisi ve kullanımı bakımından cinsiyet farklılıkları olduğundan söz edilmiştir (örneğin, Franzoi, 1996; Aronson, Wilson ve Ekert, 2002). Bu kaynaklarda belirtildiği gibi, Maccoby ve Jacklin'in sözsüz iletişimde kadınlarla erkekler arasında belirgin bir farklılık olmadığını belirtmelerine karşın daha sonra yapılan çalışmalar, kadınların bu alanda erkeklerden daha iyi olduklarını göstermiştir. Kadınlarla

erkekler arasındaki fark en çok yüz ifadelerini çözümlemede gözlenmiştir. Kadınlar, yüz ifadelerini çözümlemede daha başarılıdır. Kadınların daha sonra vücut ipuçlarını ve en sonra da ses tonunu yorumlamada erkeklerden daha iyi oldukları belirlenmiştir.

McClure'ın (2000) da aktardığı gibi, yapılan iki meta-analizde (Hail, 1978, 1984), duyguların özel olmayan işaretlerinin çözülme becerisi bakımından cinsiyetler arasında anlamlı farklılık olduğu, kadınların sözel olmayan ipuçlarını, özellikle de görsel ipuçlarını, belirleme ve yorumlama bakımından anlamlı düzeyde daha avantajlı durumda oldukları bulunmuştur. McClure, kendi meta-analitik çalışmasında, yetişkinlerde kadınlar lehine gözlenen bu cinsiyet farklılığının, bebeklerde, çocuklarda ve ergenlerde de görüldüğünü belirlemiştir.

Kadınların sözel olmayan davranışlara erkeklerden daha duyarlı olmaları onların toplum içinde daha düşük statüde olmalarının bir sonucu olarak yorumlanır. Düşük statüdeki insanlar, yüksek statüdeki insanların yüz ifadelerine daha duyarlı olmak ve kendilerini ona göre ayarlamak durumundadırlar.

Henley (1997, akt. Yips, 2001), kadınların ve erkeklerin sözel olmayan davranışlarında farklılaştıklarını ve bu farklılığın statüsü yüksek ve düşük insanlar arasındaki farka paralel olduğunu göstermiştir. Statüsü düşük bireyler davranışlarında daha temkinlidirler, daha gergin bir vücut duruşuna sahiptirler, fiziksel mesafeyi daha çok korurlar, diğerine daha az dokunurlar, gözlerin içine bakmadan, kaçırarak ve izleyerek göz temasında bulunurlar, daha çok gülümserler, duygularını gösterirler ve kendilerini daha çok açarlar. Kadınların da erkeklere kıyasla tıpkı bu düşük statülü bireyler gibi davrandıkları belirlenmiştir. Sonuç olarak, sözel olmayan davranışları kullanmada erkeklerin statüsü yüksek bireyler gibi, kadınların da statüsü düşük bireyler gibi oldukları gösterilmiştir.

Bireyin iletişim sırasında diğeriyle arasında koyduğu mesafe kültürden kültüre değişebilir. Örneğin, Türkler Batılılardan daha yakın mesafede diğeriyle iletişime girme eğilimindedirler. Bireyin diğer bireylerle arasında ne kadar mesafe bırakarak iletişimde bulunacağı ve bu iletişim sırasında karşısındakine ne kadar do-

kunacağı kültürle olduğu kadar cinsiyetle de ilişkilidir (DeVito, 1991). Kadınlar bir diğerine erkeklerden daha yakın durabilirler ve karşı cinsler birbirlerine en uzak mesafede iletişim kurmayı tercih ederler. Batı kültüründe ayrıca kadınların erkeklerden daha fazla dokundukları ve kadınlara erkeklerden daha fazla dokunulduğu belirlenmiştir. Ayrıca, karşı cinsiyetten arkadaşlara aynı cinsiyetten arkadaşlara olduğundan daha fazla dokunulduğundan söz edilmiştir.

Küçük grup davranışları ve liderlik

Küçük gruplardaki davranışları bakımından kadınlarla erkekler arasında bazı farklılıklar belirlenmiştir. Grup tartışmalarında kadınlar daha arkadaşça ve uyuşmaya daha eğilimlidirler. Grup verimliliği çalışmalarında erkekler daha yüksek performans gösterirler, ancak eğer grup görevi karmaşık sosyal etkileşim gerektiriyorsa kadınların performanslarının daha iyi olduğu gözlenmiştir. Kadınlar grup liderliğinde daha demokratik ve katılımcı bir tarz benimserler. Araştırma sonuçları, erkeklerin daha çok görev tamamlamaya ve ödüllere yöneldiklerini; kadınların ise grup üyeleri arasındaki pozitif duyguları sürdürmeyle ve etkileşimin sosyal yönleriyle ilgilendiklerini göstermiştir. Bu bakımdan erkeklerin iş yönelimli liderlik, kadınların da duygusal-sosyal yönelimli liderlik stillerini benimsediklerinden söz edilebilir.

Kadınlar pek çok konuda erkeklerden daha yetersiz olarak algılanır, bu nedenle de grup lideri olarak daha az seçilirler. Yeterli olmadıkları ve deneyimsiz oldukları için politikada ya da iş dünyasında, hatta sadece araştırma amaçlı oluşturulan gruplarda bile lider olarak fazla seçilmezler; bu da kadınların gereken deneyimi kazanmalarını ve kendilerini göstermelerini engeller.

Liderlik stilleri bakımından kadınlarla erkekler arasında farklılık olduğunu bildiren yayınlar olmakla birlikte benzerliklerin farklılıklardan daha fazla olduğu da dile getirilmiştir. Eagly ve Johnson (1990; akt. Eagly, Karau ve Makhijani, 1995) tarafından yapılan bir meta-analizde, kadınlarla erkeklerin karşılaştırıldığı liderlikle ilgili 162 araştırma incelenmiş ve kadın liderlerin de erkekler kadar görev yönelimli oldukları gösterilmiştir. Kadınların erkeklerden

ayrıldıkları nokta, kadınların daha demokratik ya da paylaşımcı bir liderlik stilini benimseme eğilimleri olmasıdır. Yani kadınlar erkeklere kıyasla, astlarını karar verme sürecine daha çok katma eğilimindedirler. Tersine erkek liderler, otokratik ya da emir verici tarza sahip gibi görünürler. Buradan çıkarılabilecek anlam şu olabilir: Erkek liderler sadece görev yönelimli liderler olma eğilimindeyken, kadınlar buna tipik ilişki yönelimli liderler olarak kişilerarası ilgileri de katarlar. Bu küçük ama anlamlı cinsiyet farklılığını açıklarken Eagly ve Johnson, kadınların sosyalleştirilmeleri sırasında güçlü kişilerarası beceriler geliştirmelerinin etkisinden söz etmişlerdir. Bu üstünlük onların bu tarz bir liderlik benimsemelerini kolaylaştırmış olabilir. Eagly, Karau ve Makhijani (1995), erkek ve kadın liderlerin (ya da yöneticilerin) etkililiğine (bir grup ya da bir örgütün amaçlarına ulaşmasındaki başarısına) bakan araştırmalara dayalı bir meta-analiz çalışmasında cinsiyet farklılığını incelemişlerdir. Analiz sonucunda kadınla erkek arasında liderin etkililiği bakımından anlamlı bir farklılık bulunmamış, ancak liderin etkililiğinin erkeksi terimlerle tanımlanan örgütlerde, örneğin askeri örgütlerde erkeklerin, daha az erkeksi olarak tanımlanan örgütlerde, örneğin eğitim kurumlarında ise kadınların liderlikte daha başarılı oldukları belirlenmiştir. Yazarlar, geçmişe göre kadınların yöneticilik rolüne daha fazla girmelerinin sonucu olarak, liderlik özelliklerinin erkeksi terimlerle ifade edilmesi yerine androjen özelliklerle tanımlanması yönünde bir değişim gözlenmeye başladığını bildirmişlerdir.

Dönüşümsel liderlik *(transformational leadership)* bakımından da cinsiyet farklılığı üzerinde durulmuştur. Dönüşümsel liderler, vizyon sahibidirler, geleneksel olmayan bir tarzla düşünürler, bireysel gelişmeyi desteklerler, geribildirimde bulunurlar, katılımlı karar verme süreci izlerler, işbirliği benimserler ve iş çevresine güvenirler. Avustralya'daki uluslararası bir bankanın çalışanları üzerinde yapılan araştırmada (Carless, 1998), kadın yöneticilerin erkek yöneticilerden daha fazla dönüşümsel olarak değerlendirildikleri bulunmuştur.

Gardiner ve Tiggemann (1999) tarafından yapılan bir araştırmada da liderlik stili bakımından cinsiyet farkı bulunmuş ve ka-

dınların hem kişilerarası ilişki yönelimli stile hem de görev yönelimli stile erkeklerden anlamlı olarak daha fazla sahip oldukları belirlenmiştir. Kadınların kişilerarası stildeki üstünlüklerinin kadın ağırlıklı sektörde (örneğin, çocuk eğitimi) daha fazla olduğu, erkek ağırlıklı sektörde (örneğin, otomobil endüstrisinde) ise cinsiyet farkının olmadığı görülmüştür. Ayrıca erkek ağırlıklı endüstride, kişilerarası yönelimli liderlik stili kadınlarda ruh sağlığını olumsuz yönde etkilerken erkeklerde tam tersine kişilerarası yönelimli liderlik sitilini kullanmama ruh sağlığını olumsuz yönde etkiler.

Yardım etme davranışı

Eagly ve Crowley (1986), yardım etme davranışını inceleyen 172 çalışmaya dayalı bir meta-analiz yapmışlardır. Bu araştırma, erkeklerle kadınların yardım etme davranışlarında bulunma isteklilikleri nde farklılık gösterdiklerini ortaya çıkarmıştır. Erkekler genellikle kadınlardan daha çok yardım ederler. Bu cinsiyet farklılıkları, yardım etme potansiyel bir tehlike içerdiğinde, yardım edilecek kişi kadın olduğunda daha fazladır.

Yardım etme davranışları bakımından erkeklerle kadınlar arasında fark olduğunu belirten araştırmalar yabancılara yardımcı olunması gibi durumlara odaklanmıştır. Bu nedenle, bu tür davranışların yardım etmekten çok risk almayla ilişkili olması da mümkündür. Dostça yardım etme, çocuklara ve yaşlılara bakma gibi yardım etme biçimleri bu araştırmalarda genellikle ele alınmamıştır. Bu tür yardım etme davranışlarında ve empati ve bağlılık anlamındaki yardımseverlikte ise kadınların daha çok performans gösterdiklerini belirleyen araştırmalar vardır. Bu sonuçlardan kadının ya da erkeğin daha yardımsever olduğunu söylemek mümkün değildir. Sadece kadının ve erkeğin farklı biçimlerde yardım davranışında bulundukları söylenebilir. Eagly (1998), kadınların bir yardım biçimi olarak kişilerarası ilişkilerde (arkadaşlık, evlilik vb.) daha paylaşımcı olduklarını ve duygusal destek sağladıklarını, erkeklerin ise kahramanca davranma (birinin hayatını kurtarmak gibi) ve kibar davranışlarda bulunma (kapıyı tutma, ağır bir eşyayı taşıma vb.) hususunda daha yardımsever olduklarını belirtmiştir.

Yardım etme, geleneksel cinsiyet rolleri bakımından kadınlara uygun bulunan bir davranış olmasına rağmen araştırmalar tutarlı olarak tersini göstermiştir. Erkekler kadınlara göre daha çok yardım ederler ve erkeklere göre kadınlara daha çok yardım edilir. Ancak bu ilişkinin çok yalın olmadığı görülmüştür. Yardım gereken durumun ve yardımın tipinin önemli olduğu anlaşılmıştır. Her durumda kadınlara erkeklerden daha çok yardım edilmez. Örneğin, bir dükkâna aynı anda gelen kadın ve erkekten özellikle erkeklere daha önce hizmet verildiği ve kadınlara göre iki kat daha fazla yardım edildiği belirlenmiştir (aktaran, Franzoi, 1996). Çoğu kadın olan görevlilere bunun nedeni sorulduğunda erkeklerin daha çok yardıma ihtiyaçları olduğu, daha iyi müşteriler oldukları gibi cevaplar alınmıştır.

Yardım isteme biçimi de erkeklerde ve kadınlarda farklıdır (aktaran, Franzoi, 1996). Erkekler yardım isterken, bu yardımın o kurumun görevi olduğunu belirttiklerinde, kadınlar ise yardıma ihtiyaçları olduğunu belirttiklerinde daha çok yardım alabiliyorlar.

Benlik

Benlik, psikolojide ve sosyal psikolojide önemli bir kavram haline gelmiştir. "Ben"i "diğeri"nden ya da "diğerleri"nden ayıran her tür özellik ve süreç benlik olarak nitelendirilir. Benlik, her tür bireysel ya da sosyal davranış ve faaliyeti idare ve kontrol ettiğinden önemlidir. Dünyayı ve insanları algılayışımız, belleğimiz, kendimiz ve başkaları hakkındaki tüm çıkarımlarımız tamamen kendi bakış açımıza göredir ve kendilik değerimizi artırmaya yöneliktir.

Benliğimiz, sadece sosyal dünyamızı biçimlendirmez, aynı zamanda sosyal dünyamız tarafından da biçimlendirilir. İçinde bulunduğumuz kültür, benliğimizin yapılanmasında aktif rol oynar. Benlik, bireylerin içinde bulundukları kültüre bağlı olarak yapılandırılır, toplulukçu ve bireyci toplumlarda farklı benlik biçimleri oluşur. Bireyci toplumlarda birey önemlidir; bağımsızdır, özerktir; kendi özelliklerine ve isteklerine daha çok önem verir; bireysel düşünür ve davranır. Toplulukçu toplumlarda grup, toplum önemlidir; birey grubuna, toplumuna bağımlıdır; onunla karşılıklı bağımlı bir ilişki içindedir; kendini grubuna, toplumuna gö-

re tanımlar, bu bağlamda davranır ve düşünür. Dolayısıyla benlik, toplulukçu toplumlarda çoğunlukla ilişkisel ya da karşılıklı bağımlı benlik olarak, bireyci toplumlarda ise çoğunlukla özerk ya da bağımsız benlik olarak gelişir (Markus ve Kitayama, 1991, aktaran, Cross ve Madson, 1997). Batı toplumlarında, benlik yapılanması bağımsız olan bir birey, öncelikle kendi içsel özellikleri (kişilik özellikleri, yetenekleri, değerleri) doğrultusunda davranır; benliğini diğerlerinden ve sosyal bağlamdan ayırarak sınırlandırır; benlik tanımında grup üyeliklerinin, toplumsal rollerin ve ilişkilerin fazla önemi yoktur; kişilerarası ilişkiler ve değerler bireysel amaçlara yöneliktir. Karşılıklı bağımlılık özelliği gösteren birey ise, benliğini gruplarına, yakın ilişki içinde olduğu kişilere göre tanımlar; benlik ile diğerleri arasındaki sınırlar esnektir; duygu, düşünce ve istekleri ilişkili olduğu kişilerin duygu, düşünce ve isteklerine bağlıdır; bağlı olduğu kişilere göre tanımlar; benlik ile diğerleri arasındaki sınırlar esnektir; duygu, düşünce ve istekleri ilişkili olduğu kişilerin duygu, düşünce ve isteklerine bağlıdır; bağlı olduğu kişilere karşı yükümlülükleri ve sorumlulukları kararlarını etkiler ve onların amaçları ve ihtiyaçları kendilerinki kadar önemlidir. Cross ve Madson (1997), bu bakış açısını kadınlar ve erkekler için de işletmişler ve Amerikan kültüründe kadınların karşılıklı bağımlı *(interdependence)* benlik yapılanması içinde olduklarını çeşitli kaynaklara dayanarak iddia etmişlerdir.

Cross ve Madson'a (1997) göre, kadının ve erkeğin farklı olan benlik yapılanmaları, onların çoğu davranış biçimlerinde farklı olmalarına yol açar. Cinsiyetlere göre farklılaşmış sosyal roller, beklentiler ve deneyimler benlik yapılanmalarını da farklılaştırır; farklı benlik yapılanmaları da cinsiyetler arasındaki farklılıklarla sonuçlanır. Farklı benlik yapılanması, bireylerin –kadınların ve erkeklerin– kendilerini ve başkalarını algılamalarını, bilgiyi bilişsel olarak işleme ve bellekte saklama biçimlerini, duygu ve düşüncelerini, yakın ilişki biçimlerini, iletişim tarzlarını vb. etkiler. Özetle, Cross ve Madson (1997), Amerika Birleşik Devletleri'nde gözlenen çoğu cinsiyet farklılıklarının büyük ölçüde benlik yapılanma farklılığıyla açıklanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Cross ve Madson'ın bu yorumları, Baumeister ve Sommer (1997) ve Martin ve Ruble

(1997) tarafından bazı yönleriyle eleştirilmiştir. Baumeister ve Sommer (1997), Cross ve Madson'ın sadece kadınlar için sözünü ettikleri karşılıklı bağımlı olmanın erkekler için de geçerli olduğunu, ancak kadınların yakın ikili ilişkiler için gösterdikleri bu tarzı erkeklerin büyük grup bağlantıları için daha çok gösterdiklerini ileri sürmüşlerdir. Cross, Bacon ve Morris (2000) de, karşılıklı bağımlı benlik yapılanmasını ölçmek üzere bir ölçek geliştirmişler ve bu ölçek çalışması sırasında da kadınlarla erkeklerin bu tür benlik yapılanması ve bunun çeşitli yönleri (örneğin, başkalarını dikkate alma, aile üyelerinin görüşlerine önem verme) bakımından da farklı olduklarını bulmuşlardır; geliştirdikleri ölçeğin puanlarındaki değişimin yüzde 70'ten fazlasının cinsiyetle açıklanabileceğini göstermişlerdir.

Watkins ve arkadaşları (1998) ise kendilik kavramı ve özellikle de kendilik saygısı bakımından cinsiyet farkından çok kültür (bireyci ve toplulukçu) farkının daha önemli olduğunu belirtmişlerdir. On beş farklı kültürde yaptıkları araştırmada, kendilik kavramı bakımından cinsiyet farkının bireyci toplumlarda görüldüğünü bulmuşlardır. Batılı bireyci ülkelerde erkekler, fiziksel görünüme ve kişisel başarıya, kadınlar ise aile değerlerine ve sosyal ilişkilere daha çok değer verirken, toplulukçu toplumlarda bu bakımdan cinsiyet farkı bulunmamıştır.

Türk lise ve üniversite öğrencileri üzerinde yapılan iki çalışmada (Berkem-Güvenç, 1996; Şahin ve Berkem-Güvenç, 1996) da erkeklerin fiziki görünüm, atletik yeterlilik, yaratıcılık ve zihinsel yeterlilik bakımından kızların ise romantik çekicilik (karşı cinsten kişilerin kendilerini çekici bulmaları) açısından kendilerini daha olumlu algıladıkları belirlenmiştir. İnelmen (1998) de kadınların başkalarınca beğenilmeye, yaptıkları için takdir edilmeye ve aileleriyle ilişkilerine erkeklerden daha çok önem verdiklerini ve bu konularda kendilerinden daha hoşnut olduklarını; erkeklerin ise özel yetenek ve becerileri bakımından kendilerinden daha çok memnun olduklarını ve bu özelliklerin cinsiyetin yanı sıra cinsiyet rolleriyle de ilişkili olduğunu (örneğin, androjenlerin özdeğerlerinin daha yüksek olması) bulmuştur. Yıldırım (1997) da ergenlerle yaptığı bir araştırmada benzer bulgular elde etmiştir.

Benlik saygısı, insanların kendilerine güvenlerini, kendilerini ne kadar olumlu algıladıklarını, kendilerine duydukları saygıyı ifade eder. Benlik saygısının kişilerarası ilişkilerin hemen her alanında yansımalarını görmek olasıdır. Benlik saygıları yüksek olan, yani kendilerine daha çok güvenen bireylerin, girişimcilikleri, başarı güdüleri ve hatta başarıları daha yüksektir. İki cinsiyet arasında benlik saygıları bakımından fark olup olmadığına da bakılmıştır.

Yapılan bir meta-analiz (Kling ve ark. 1999), erkeklerin genel benlik saygılarının kadınlarınkinden daha yüksek olduğunu göstermiştir; ancak bu farklılık büyük değildir ve yaşla birlikte azalır. Kadınların ve erkeklerin benlik saygılarını besleyen kaynaklar bakımından da farklı oldukları belirtilmiştir. Örneğin, kadınların benlik saygıları erkeklerinkine kıyasla daha çok iletişime bağımlıdır, yani diğerleriyle olan ilişkilerin niteliği kadınlar için daha önemlidir. Bu nedenle de kadınlar, reddedilmeye karşı daha duyarlıdırlar ve reddedilme, benlik saygılarını daha çabuk zedeleyebilir. Ayrıca, kızların algıladıkları çekiciliklerinin benlik saygıları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu bildiren araştırma sonuçları da vardır.

Yalnızlık

Yalnızlık, bireyin sosyal ilişkilerden ya da yakın dostluklardan beklediği ve istediği ölçüde doyum alamamasıdır (Franzoi, 1996). Yalnızlık öznel bir yaşantıdır, bireyin nasıl hissettiğine, nasıl algıladığına bağlıdır. Bazı insanlar uzun süre yalnız kaldıkları halde kendilerini yalnız hissetmeyebilirler; bazı insanlar da kalabalık içinde bile kendilerini yalnız hissedebilirler. Yalnızlık insanı boğan, sıkıntıya düşüren bir yaşantı olduğu için oldukça önemlidir ve sosyal psikolojinin de ilgilendiği bir konudur.

Yalnızlık konusunda yaşa bağlı farklılıklardan söz edilmiştir (aktaran, Franzoi, 1996). Yaş grupları arasında da ergenlerin ve genç yetişkinlerin daha çok yalnızlık duydukları belirlenmiştir. Beklentinin aksine yaşlıların değil de bu yaş grubundakilerin kendilerini daha çok yalnız hissetmeleri ilginç bir sonuçtur. Bu sonuç, bu yaş dönemlerinde iş ve eğitim nedeniyle aileden

ve arkadaşlardan ayrılma gibi sosyal geçişlerin ve sosyal hareketliliğin daha fazla yaşanmasına, ama daha olgun dönemlerde uzun süreli romantik ilişkilerin ve evliliklerin kurulmuş olmasına bağlanır.

Cinsiyet farkına bakıldığında, bu konuda çelişkili bulgularla karşılaşılır. Bazı araştırmalar önemli bir cinsiyet farkı olmadığını bildirirken bazıları da erkeklerin ya da kadınların biraz daha fazla yalnızlık çektiklerini göstermiştir ve bunda yalnızlığı ölçme biçiminin de katkısı olduğu görülmüştür; doğrudan sorulduğunda kadınların, bir ölçekle ölçüldüğünde ise erkeklerin daha yalnız oldukları bulunmuştur (akt. Cramer ve Neyedley, 1998). Cramer ve Neyedley (1998), yalnızlık duygusu yaşamada cinsiyet rollerinin rolü olduğunu bulmuşlardır. Yalnızlık duygusunun erkeksilikle olumsuz ilişki gösterdiği anlaşılmıştır ve bireylerin erkeksilik düzeyleri sabitlendiğinde (istatistiksel olarak) erkeklerin kendilerini daha yalnız hissettikleri görülmüştür. Erkeklerin yalnızlıklarını belirtmeye fazla istekli olmadıklarından, kendilik saygılarını sürdürebilmek amacıyla bu duygularını kendilerine bile ifade edemediklerinden söz edilebilir.

Aşağıdaki araştırma kutusunda da cinsiyet ile yalnızlık arasında ilişki olduğu görülür. Kitabın yazarı tarafından üniversite öğrencileriyle yapılan bu araştırmada, erkeklerin kendilerini kadınlardan daha fazla yalnız hissettikleri ve kadınlarda erkeksilik ile yalnızlık arasında ilişki olduğu (erkeksilik arttıkça yalnızlık hissetmede azalma) belirlenmiştir.

Kadınların ya da erkeklerin daha fazla yalnızlık çektiklerini kesin olarak söylemek güç görünse de yalnızlık nedenleri bakımından aralarında fark olduğunu söylemek mümkün gibidir. Erkekler grup etkileşimi olmadığında, kadınlar ise birebir duygusal paylaşımda bulunmadıklarında kendilerini daha yalnız hissederler. Bu da arkadaşlık örüntülerindeki farklılıktan ileri gelebilir.

Evlilerde yalnızlık ile evlilik uyumu arasındaki ilişkiye bakan bir araştırmada (Demir ve Fışıloğlu, 1999), hem kadınlarda hem erkeklerde, benzer şekilde, evlilik uyumu arttıkça yalnızlık duygusunun azaldığı belirlenmiştir, bu bakımdan cinsiyet farkı olmadığı anlaşılmıştır; evlilikte istediği uyumu yakalamadığını algılayan-

lar kendilerini daha yalnız hissederler. Evliliğin insanları yalnızlıktan bir dereceye kadar koruyabildiği, ancak iyi gitmeyen evliliklerin bireyleri daha koyu bir yalnızlığa ittiği söylenebilir.

Araştırma

Amaç: Cinsiyet ve cinsiyet rolü ile vücut algısı ve yalnızlık arasındaki ilişkileri görmek

Yöntem:

Denekler: 80 (46 kadın, 34 erkek) üniversite öğrencisi. Yaş ortalaması: 20,97 (s=2,19)

*Araçlar: Bem Cinsiyet Rolü Ölçeği, Vücut Algısı Ölçeği ve UCLA Yalnızlık Ölçeği**

Bulgular:

(İstatistiksel analiz: 2 (cinsiyet: kadın-erkek) X 4 (cinsiyet rolü: androjen, kadınsı, erkeksi, belirsiz) faktörlü varyans analizi ve korelasyon)

1. *Yalnızlık bakımından kadınlarla erkekler arasında fark var ve erkekler kendilerini kadınlara göre daha yalnız algılıyorlar ($F(1,72)=9.54; p<.01$).*
2. *Farklı cinsiyet rolünü benimsemişler arasında, yalnızlık bakımından anlamlı bir farklılık yoktur ($F(3,72)=1.46; p>.05$).*
3. *Vücut algısı bakımından kadınlarla erkekler arasında fark var ve erkekler vücutlarını kadınlara göre daha olumlu algılıyorlar ($F(1,72)=7.75; p<.01$).*
4. *Farklı cinsiyet rolünü benimsemişler arasında, vücut algısı bakımından anlamlı bir farklılık yoktur ($F(3,72)=1.93; p>.05$).*
5. *Kadınların erkeksilikleri hem vücut algılarıyla hem yalnızlıklarıyla ilişkilidir, erkeksilik puanları arttıkça vücutlarını daha olumlu algılıyorlar ($r=.37, p<.02$) ve daha az yalnızlık hissediyorlar ($r=-.46, p<.01$); vücut algıları ile yalnızlık hissetmeleri arasında da ilişki vardır ($r=-.45, p<.01$), vücutlarını olumlu algılama arttıkça yalnızlık duygusu azalıyor.*

6. *Erkeklerde sadece vücut algısı ile kadınsılık ($r = .39$, $p < .05$) ve erkeksilik ($r = .42$, $p < .02$) puanları arasında anlamlı ilişki bulunmuştur; kadınsılık ve erkeksilik arttıkça vücut algısı daha olumlulaşır.*

* *Verilerin toplanmasına yardım eden Psk. Bahar Arıtay'a teşekkür ediyorum.*

Arkadaşlık

Arkadaşlık örüntüleri bakımından çocukluk ve ergenlik dönemlerinde olduğu kadar yetişkinlikte de cinsiyet farklılıkları gözlenmiştir. Kadınlar arkadaşlıklarında erkeklere göre daha yakın olma ve daha çok duygusal paylaşımda bulunma eğilimindedirler ve daha çok arkadaşları vardır. Yaşlı erkekler arasında tek samimi arkadaşlarının eşleri olduğunu söyleyenler kadınlara kıyasla daha fazladır. Bu cinsiyet farklılığının dile getirildiği kadar yalın olmadığını belirten araştırmalar da vardır. Son yıllarda yapılan bazı araştırmalarda, hem kadınların hem erkeklerin sadece konuşmak için bir araya geldikleri ve kadınların da erkekler kadar etkinlik paylaşıcı oldukları gösterilmiştir (aktaran, Franzoi, 1996).

Kendini açma

Kendini açma *(self-disclosure)*, kendisi hakkındaki kişisel bilgileri başkalarına açıklamayı ifade eden bir terim olarak kullanılır, bu bakımdan kişilerarası ilişkilerde olduğu kadar psikolojik danışmada ve psikoterapide de önemli bir konu olarak görülmüş ve pek çok araştırmaya konu olmuştur. Kendini açmadaki cinsiyet farklılığını araştıran 205 çalışmanın bir meta-analizinde Dindia ve Allen (1992), kadınların kendilerini erkeklere göre daha çok açtıklarını bulmuşlardır. Kişilerin kime daha çok açıldıklarına bakıldığında daha çok kadınlara ve aynı cinsiyetten arkadaşlara açıldıkları anlaşılmıştır. Bu analize göre, kadınlar yakın kız arkadaşlarına ve sevgililerine kendilerini erkeklere göre daha çok açarlar, ama erkek arkadaşa açılma bakımından iki cinsiyet arasında anlamlı bir fark yoktur.

Kadınlar genellikle kendilerini daha çok açma eğiliminde olmakla birlikte bu farkın fazla olmadığı ve özellikle bazı konularda erkeklerin kendilerini kadınlardan daha fazla açtıkları da görülmüştür. Erkekler arabalar, spor gibi geleneksel olarak daha erkeksi gibi görülen konularda kendilerini daha çok açarlar. Bu bakımdan da geleneksel cinsiyet rollerinin etkisini gözlemek mümkündür.

Araştırma

Amaç: Cinsiyet ve cinsiyet rolü ile atılganlık arasındaki ilişkileri görmek

Yöntem

Denekler: 101 (58 kadın, 43 erkek) üniversite öğrencisi. Yaş ortalaması: 21,25 (s=2,34)

*Araçlar: Bem Cinsiyet Rolü Ölçeği ve Rathus Atılganlık Envanteri**

Bulgular:

(İstatistiksel analiz 2 (cinsiyet: kadın-erkek) X 4 (cinsiyet rolü: androjen, kadınsı, erkeksi, belirsiz) faktörlü varyans analizi ve korelasyon)

1. *Kadınlarla erkekler arasında fark var, kadınlar daha atılganlar ($F(1,94)=5.14$; $p< .01$).*
2. *Farklı cinsiyet rollerini benimsemişler arasında fark var ($F(3,94)=12.69$; $p< .05$); erkeksiler ve androjenler, kadınsılardan ve belirsizlerden daha atılganlar.*
3. *Atılganlık, kadınlarda sadece erkeksilikle ($r= .62$, $p< .01$) ama erkeklerde hem erkeksilikle ($r= .70$, $p< .01$) hem kadınsılıkla ($r= .55$, $p< .01$) anlamlı düzeyde ilişkilidir.*

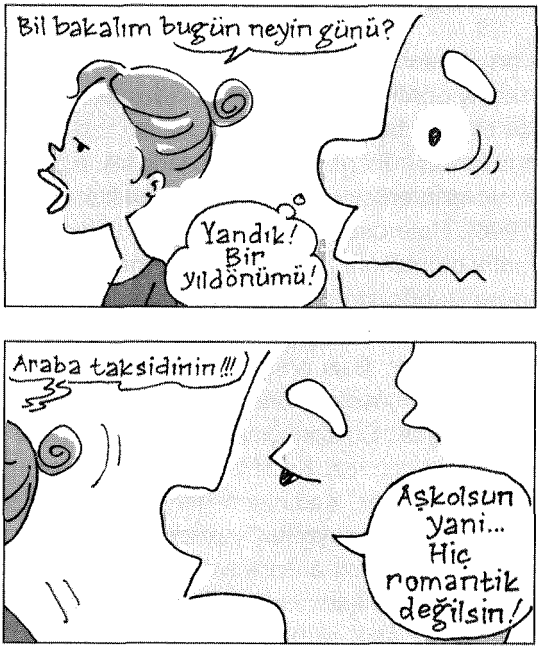
* *Verilerin toplanmasına yardım eden Psk. Mehmet Acer'e teşekkür ederim.*

Aşk

Aşk ya da romantik sevginin nasıl bir duygu olduğunu betimlemek pek kolay görünmüyor. Bir çalışmada aşkın 205 farklı özelliğinden söz edildiği bulunmuştur.

Aşk konusunda kültürel ve tarihsel farklılıklar gözlenmesinin yanı sıra kadınlarla erkekler arasında da farklılıklar gözlenmiştir (Franzoi, 1996). Heteroseksüel ilişkilerde kadınların erkeklerden daha romantik olduklarını gösteren araştırmalar vardır. Erkekler kadınlara göre ilk görüşte aşka, evlilik için aşkın gerekliliğine ve sevdiklerinin ve yaşadıkları romantik ilişkinin mükemmel olduğuna daha çok inanırlar. Bazı araştırmalarda da erkeklerin kadınlardan daha çabuk âşık oldukları ve sevgililerinden daha zor ayrıldıkları bulunmuştur. Bu sonuçlar kadınların daha az romantik oldukları anlamına gelmez. Kadınlar bir kez âşık olunca erkekler kadar duygusaldırlar. Kadınların gerçekte sevgilileri için erkeklerden daha yoğun duygular yaşadıkları ve romantik ilişkileri konusunda daha canlı anılara sahip oldukları gösterilmiştir. Görülmüştür ki erkekler kadınlardan daha çabuk ve kolayca âşık olurlar, ama bir kez âşık olunca kadınlar da erkekler kadar romantik olabilirler.

Bu farklılığı sosyokültürel farklılıklara bağlayanlar olduğu gibi sosyobiyolojik faktörlere bağlayanlar da vardır. Sosyokültürel bakış açısına göre, çoğu kültürde kadınların sosyal statüleri büyük ölçüde eşlerinin sosyal statülerine bağlıdır ve duygularının peşinden gitme lüksü olmayan kadın, daha çok faydacı bir yaklaşımı benimsemek zorundadır. Eş seçiminde bu nedenle erkekler daha çok fiziksel çekiciliğe önem verirken, kadınlar sosyal statüye daha çok önem verirler. Sosyobiyolojik yaklaşım ise bu farklılığı, genlerin geleceğe aktarılmasında kadınlarla erkekler arasında gözlenen biyolojik farklılığa bağlar. Erkekler daha çok kadını dölleyip geleceğe daha çok gen aktarma şansına sahipken, kadın sınırlı sayıda yumurtaya sahip olduğu için en iyi genlere sahip güçlü erkeği seçme eğilimindedir. Sosyobiyolojik yaklaşım erkeklerin neden daha çabuk âşık olduklarını bu şekilde açıklayabilse de neden âşıklarından daha zor ayrıldıklarını kolayca açıklayamaz.

Kadınlarla erkeklerin aşk stilleri bakımından da farklı olduklarını gösteren araştırmalar vardır (örneğin, Bailey, Hendrick ve Hendrick, 1987; Hendrick ve Hendrick, 2002). Aşk stilleri ifadesi, insanların aşkı farklı biçimlerde yaşayabilecekleri sayıltısına dayanır ve farklı şekillerde sınıflanır. Lee, aşkın altı ayrı biçimde yaşanabileceğini ileri sürmüştür (aktaran, Büyükşahin ve Hovardaoğlu, 2003). Bunlardan üçü birincil aşk stilleridir: Tutkulu aşk, oyun gibi aşk ve arkadaşça aşk. **Tutkulu aşk**, fiziksel çekicilik, tutku, sevecenlik, güvenli bağlanma, iletişime açıklıkla karakterize bir stildir. **Oyun gibi aşk,** eğlence, cinsellik ve tutkunun önemli, duygusallığın ve bağlanmasının az olduğu, kısa süreli ve çokeşliliğe yönelik bir aşk stilidir. **Arkadaşça aşk** ise, arkadaşlığın ön planda olduğu, zamanla gelişen ve ilgileri paylaşma, birbirini gözetme ve benzerliğin önemli olduğu bir stildir. Bu üç birincil stilin birleşiminden üç de ikincil aşk stili ortaya çıkar:

Mantıklı aşk (arkadaşça ve oyun gibi), sahiplenici aşk (tutkulu ve arkadaşça), özgeci aşk (tutkulu ve oyun gibi). **Mantıklı aşk,** sevgilinin bazı özelliklerine (eğitim, meslek, aile) önem verilen ve gelecekte de sürmesi beklentisi taşıyan bir aşktır. **Sahiplenici aşk,** duygusallığın yoğun olduğu, kıskanç, güvensiz, saplantılı bir aşk stilidir. **Özgeci aşk,** karşısındakini kusurlarına rağmen seven, bağışlayıcı, destekleyici ve onun iyiliğini kendi iyiliğinden çok düşünen bir aşk stilidir. Lee'nin sınıflamasını esas alarak Hendrickler (Hendrick ve Hendrick) aşk tutumları ölçeği geliştirmişler, araştırmalar yapmışlar ve cinsiyet, cinsiyet rolleri ile aşk stilleri arasında bağlantı olduğunu göstermişlerdir. Bailey, Hendrick ve Hendrick (1987), üniversite öğrencileriyle yaptıkları bir araştırmada, erkeklerin oyun gibi aşk stilini, kadınların ise mantıklı ve sahiplenici aşk stillerini daha çok gösterdiklerini belirlemişlerdir. Bu çalışmada, cinsiyet rolleri ile aşk stilleri arasında ilişki olduğu da gösterilmiştir. Androjenler tutkulu aşkı, mantıklı aşkı ve özgeci aşkı; erkeksiler oyun gibi aşkı, kadınsılar ise sahiplenici aşkı ve özgeci aşkı daha çok benimsemişlerdir. Hendrick ve Hendrick (2002), yine üniversite öğrencileri ile yürüttükleri bir çalışmalarında, erkeklerin özgeci aşkı, kadınların ise mantıklı aşkı daha çok gösterdiklerini bulmuşlardır. Türkiye'de yapılan bir çalışmada ise (Büyükşahin ve Hovardaoğlu, 2003), üniversite öğrencisi kadınlarla erkeklerin sadece özgeci aşk bakımından farklı oldukları ve erkeklerin bu stili kadınlardan daha çok gösterdikleri bulunmuştur. Bu bulguları araştırıcılar (Büyükşahin ve Hovardaoğlu), bu örneklemde sadece flört eden çiftlerin değil, aynı zamanda sözlü-nişanlı ve evli çiftlerin de bulunmasına ve kadınların artık ikili ilişkilerde kendilerine daha çok güvenmelerine bağlamışlardır.

Cinsel tutumlar ve davranışlar

Baile, Hendrick ve Hendrick (1987) ile Hendrick ve Hendrick (2002) tarafından yapılan araştırmalarda erkeklerle kadınların cinsel tutumlar bakımından bazı farklılıklar gösterdikleri belirlenmiştir. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bu araştırmalarda, kadınlara kıyasla erkeklerin daha çok, cinsel birleşmeye dayalı, çok eşli ve açık ilişkilere yönelimli oldukları, cinsel davranışları zevk-

li ama tarafların bağlanmadan gerçekleştirdikleri bir fiziksel olay olarak algıladıkları anlaşılmıştır.

Oliver ve Hyde (1993) tarafından yapılan bir meta-analitik çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da yapılan 177 çalışma gözden geçirilmiştir. Sonuçlar, erkeklerin daha sıklıkla mastürbasyon yaptıklarını (d = .96) ve evlilik öncesi cinsel ilişki konusunda daha izin verici tutumlara sahip olduklarını (d = .81) göstermiştir. Bu ikisindeki farkın büyük olduğu görülmüştür. Bazı davranış ve tutumlarda ise orta ya da düşük düzeyde cinsiyet farkı belirlenmiştir: Erkekler, nişanlı çiftlerin evlilik öncesi cinsel ilişkilerini daha uygun bulurlar (d= .43); evlilik dışı cinsel ilişkiye yönelik tutumları daha olumludur (d = .29); daha sık cinsel ilişkide bulunurlar (d = .33); daha genç yaşta cinsel ilişkide bulunurlar (d = .38); daha fazla sayıda kişiyle cinsel ilişkide bulunmuşlardır (d = .25); homoseksüel davranışlarda daha fazla bulunmuşlardır (d = .33). Kadınlar ise cinsellikten daha fazla kaygı ve utanç duyarlar (d = -.35) ve çifte standarttan daha fazla söz ederler (d = -.29). Cinsel davranış ve tutumlarda belirlenen bu cinsiyet farklılığının eskiye kıyasla günümüzde azaldığı da belirlenmiştir. Eşcinsellere, mastürbasyona yönelik tutumlar, cinsel doyum, öpüşme ve oral seks sıklığında ise cinsiyet farkı belirlenmemiştir.

Risk alma

Risk alma, kişinin olası davranışlar içinden olumsuz ya da tehlikeli sonuçları olan davranışları seçerek yapmaya yönelmesidir. Risk alma davranışları çok çeşitli olabilir ve davranışlar farklı düzeyde risk içerebilir. Yüksek hızda ya da alkollüyken araba kullanmak, korunmasız cinsel ilişkiye girmek riskli davranışlar olabilir. Hatta sınıf içinde bir soruya cevap vermek, bulutlu havada şemsiye almamak bile riskli davranışlar sayılabilir. Bir davranışın riskli sayılmasında, davranışta bulunanın bu davranışa ilişkin algısı, yaşı, yeteneği, ortam gibi faktörler önemli rol oynar. Risk alma konusunda yapılan bir meta-analizde (Byrnes, Miller ve Schafer, 1999), 150 araştırmanın sonuçları üzerinde durulmuş ve kadınlarla erkekler arasında risk alma konusunda farklılık ol-

duğu belirlenmiştir. Kadınlara kıyasla erkeklerin daha çok risk alma davranışı gösterdikleri bulunmuştur.

Fiziksel sağlık

Buradaki bilgiler, Wersch'ten (1998) özetlenmiştir. Fiziksel sağlık, genellikle kişinin nasıl göründüğüyle ilgilidir ve bronzlaşmış bir ten, ince ve atletik bir yapı genelde sağlıklılık olarak görülür. Bununla ilgili olarak da vücut imgesi kavramı önemlidir. Kadınlarla erkeklerin vücut imgelerinin farklı olduğu bildirilmiştir. Kadınların vücut imgelerinin erkeklerin vücut imgelerine göre daha olumsuz olduğu, yani kadınların vücutlarının görünümünden, özellikle de kilolarından daha az hoşnut oldukları bulunmuştur. Bu konu aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ayrıca toplum açısından da erkeklere kıyasla kadınların fiziksel görünümleri ve ne kadar yedikleri daha çok önemsenir. Kadınlar için ince bir yapı daha kadınsı olarak algılanırken erkekler için orta kiloluluk daha erkeksi olarak algılanır. Bu da kadınlarda yeme bozuklukları ve özellikle de *anorexia nervosa* (yeterince zayıf olduğu halde hâlâ rejim yapmaya devam etmek, hatta hiç yemek yememek) ve *bulimia* (yediğini müdahaleyle çıkarmak) riskini artırır. Araştırmalar, çalışmayan kadınların çalışan kadınlara kıyasla fiziksel görünümleriyle daha çok meşgul olduklarını, erkeklerde ise bunun tersinin gözlendiğini göstermiştir. Bu sonucun belki de çalışan kadınların ücretli işlerinin onlara alternatif bir güç kaynağı sağlamasına bağlanabileceği bildirilmiştir.

Fiziksel sağlıklılığın öznel değerlendirilişi, sağlıklı hissetmedir ve bu bakımdan da cinsiyet farkına rastlanır. Hastalık oranının kadınlarda, ölüm oranının ise erkeklerde daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Kadınlarda, yaşamı tehdit eden –kalp rahatsızlıkları gibi– hastalıklar daha az gözlenmiştir ve her yaşta erkekler için ölüm riski daha yüksektir. Kadınların sağlık hizmetlerinden erkeklere kıyasla daha çok yararlandıkları da bildirilmiştir.

Erkeklerde ölüm oranının yüksek olması, erkeklerin bazı davranış ve alışkanlık kalıplarına bağlanabilir. Erkeklerde sigara ve alkol tüketimi daha yüksektir ve A tipi davranış kalıbı (heyecanlı ve hırslı olma, çok koşuşturma, çok iş yüklenme vb.) daha yay-

gındır. Ayrıca kadınlarla erkeklerin beslenme şekillerinin de farklı olduğu, kadınların daha düşük kalorili ve sağlığa katkıda bulunan besinleri, örneğin yoğurdu, daha çok tükettikleri, oysa erkeklerin daha çok ve daha yüksek kalorili besinleri tercih ettikleri belirtilmiştir. Kadınlara kıyasla erkekler hem daha çok hem daha sık hem de daha hızlı yerler. Ancak öte yandan sporla ve sportif faaliyetlerle erkeklerin daha çok ilgilendikleri ama kadınların da vitamin alma, düzenli uyuma, hobilerle meşgul olma gibi sağlığı oluşturan ve koruyan davranışları daha çok sergiledikleri de gözlenmiştir.

Beden imgesi

Beden imgesi ve çekicilik konusunda, elli yıl içinde yapılan 222 araştırmanın meta-analitik incelemesi (Feingold ve Mazzella, 1998), kadınların erkeklere göre bedenlerinden daha az hoşnut olduklarını ve bu hoşnutsuzluğun günümüzde daha fazla olduğunu göstermiştir. Erkekler kendilerini daha çekici olarak değerlendirirler, beden imgelerinden daha hoşnutturlar ve bu durum geçmişe göre günümüzde daha da artmıştır. Bu yönde belirlenen cinsiyet farklılığı yaşa göre değişir, farklılık ergenliğin başından itibaren artar ve yetişkinliğe doğru azalır.

Kadınlar kendilerini hem kendi istedikleri hem de diğer kadınların genellikle tercih ettikleri ölçülerden daha şişman bulurlar ve erkeklerin de kendi ölçülerinden daha zayıf kadınları beğendiklerini düşünürler; oysa erkeklerin gerçekte beğendikleri kadınlar kadınların tahmin ettiklerinden daha şişmandır. Kadınların vücut ölçüleri için verdikleri tahminler ile kendi vücut ölçüleri arasında bulunan farklılık erkeklerde anlamlı düzeyde gözlenmez. Yani erkeklerin gerçek vücut ölçüleri ile ideal, diğer erkeklerin beğendiğini düşündükleri ve kadınların beğendiğini düşündükleri vücut ölçüleri arasında anlamlı farklılık yoktur (Forbes, 2001). Bu çalışmada ayrıca, benimsedikleri cinsiyet rolü kadınsı ve farklılaşmamış bireylerin, erkeksi ve androjen bireylere göre vücut ölçülerinden daha çok hoşnutsuzluk yaşadıkları ve vücut ölçülerinden memnun olmamanın kendilik saygısıyla ilişkili olduğu belirlenmiştir. Başka araştırmalarda da benzer sonuçlar bulunmuş-

tur. Örneğin, Monteath ve McCabe (1997), kadınların ideal kadın vücut ölçülerini kendi vücut ölçülerinden daha ince olarak algıladıklarını ve bu farklılığın da ya tüm vücutlarından ya da vücutlarının bazı bölümlerinden doyumsuzluğa yol açtığını ve bunda da kendilik saygısının rolü olduğunu bildirmişlerdir. Demarest ve Ailen (2000) ise, kadınların erkeklere kıyasla vücut ölçülerinden daha az doyumlu olmalarının etnik grubu ne olursa olsun bütün kadınlarda görüldüğünü bulmuşlardır. Bu araştırmada erkeklerde de ama özellikle kadınlarda karşı cinsin beğendiği vücut ölçüleri hakkında yanlış algılar olduğu, yani karşı cinsin tercih ettiği vücut ölçülerini kadınların daha zayıf, erkeklerin de daha iri olduğunu tahmin ettikleri bulunmuştur. Borchert ve Heinberg (1996) de, kadınların kendi vücut ölçülerini olması gerektiğini düşündüklerinden daha şişman olarak değerlendirdiklerini ve bu bakımdan kadınlarla erkekler arasında anlamlı fark olduğunu ve cinsiyet rollerinin de (kadınsılık ve erkeksilik) vücut ölçülerinden duyulan hoşnutsuzlukla ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Abell ve Richards (1996) da erkeklerin istedikleri kadar kilolu olmadıkları için vücut ölçülerinden hoşnutsuz olduklarını ve bu bakımdan kadınlardan daha memnuniyetsiz olduklarını ve vücut memnuniyeti ile kendilik saygısı arasında ilişki olduğunu bulmuşlardır. Powell ve Hendricks (1996) ise bir tarama çalışmasında kadınların vücut ölçülerinden erkeklere göre daha az memnun olduklarını belirlemişlerdir.

Türkiye'de yapılan araştırmalarda da benzer bulgular elde edilmiştir. Hovardaoğlu'nun (1990), üniversite öğrencileriyle yaptığı bir araştırmada, erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla vücutlarını daha olumlu değerlendirdikleri bulunmuştur. Bu araştırmada ayrıca, vücut algısı ile depresyon düzeyi arasında da ilişki olduğu ve bu ilişkinin kızlarda daha güçlü olduğu belirlenmiştir. Buna göre, vücut algısının olumsuz olması ile depresyon düzeyinin görece yüksek olması birlikte gözlenmiştir ve bu durum kızlarda daha fazladır. Bu durum, Hovardaoğlu'na göre, kızların kendilerini değerlendirmelerinde fiziksel özelliklerin daha fazla ağırlık taşıdığına ve bunun da depresif eğilimlerle ilişkili olabileceğine işaret eder. Aşağıdaki araştırmada verilen, kitabın ya-

zarı tarafından yapılan araştırmanın sonucunda da benzer bulgular elde edildiği görülür. Bu araştırmada da kızların vücut algılarının erkeklerinkinden olumsuz olduğu ve vücut algısı ile ruh sağlığı arasında ilişki olduğu bulunmuştur. Bu araştırmada ayrıca, vücut algısı ile cinsiyet rolü ilişkisi de gözlenmiştir. Yukarıdaki araştırmada, vücut algısının cinsiyete göre değiştiği ve özellikle kadınlarda yalnızlıkla ilişkili olduğu görülmüştür. Kadınlarda vücudu olumsuz değerlendirme ile kendini yalnız hissetme birlikte gözlenmiştir; diğer bir deyişle kadınlar, vücutlarından hoşnut olmadıklarında kendilerini daha yalnız hissederler.

Araştırma

Amaç: Cinsiyet ve cinsiyet rolü ile vücut algısı ve ruh sağlığı arasındaki ilişkileri görmek

Yöntem

Denekler: 291 (145 kadın, 146 erkek); çoğunluğunu üniversite öğrencisi oluşturuyor.

Deneklerin yaş ortalaması, 22,39 (s=2,86)

*Araçlar: Bem Cinsiyet Rolü Ölçeği, Vücut Algısı Ölçeği ve Kısa Semptom Envanteri**

Bulgular:

(İstatistiksel analiz: 2 (cinsiyet: kadın-erkek) X 4 (cinsiyet rolü: androjen, kadınsı, erkeksi, belirsiz) faktörlü varyans analizi, t testi ve korelasyon)

1. *Erkeklerin vücut algıları kadınlarınkine göre daha olumludur ($F(1,283) = 19.19; p<.01$).*
2. *Farklı cinsiyet rolünü benimsemişler arasında, vücut algısı bakımından anlamlı bir farklılık vardır ($F(3,283) = 6.52; p<.01$). Erkeksiler ve androjenler, kadınsılara ve belirsizlere göre vücutlarını daha olumlu algılıyorlar.*
3. *Saçlar, yüz rengi, burun, sırt, kulaklar, baş, çene, omuz genişliği, kollar, göğüsler, göz şekli diş şekli, ses, diz, yüz şekli, kilo bakımından erkeklerle kadınlar arasında anlamlı bir fark-*

lılık yoktur. Ancak erkeklerin iştahlarını, ellerini, vücuttaki kıl dağılımını, fiziksel güçlerini, idrar-dışkı düzenlerini, kas kuvvetlerini, bellerini, enerji düzeylerini, vücut yapılarını, profillerini, boylarını, duyularının keskinliğini, ağrıya dayanıklılıklarını, sindirim sistemlerini, kalçalarını, hastalığa dirençlerini, bacaklarını, cinsel güçlerini, ayaklarını, sağlıklarını, cinsel faaliyetlerini, vücutlarının duruş şeklini, cinsel organlarını kadınlara göre daha çok beğendikleri ve sadece uyku düzeyi bakımından kadınların kendilerinden erkeklere kıyasla daha hoşnut oldukları görülmüştür.

4. *Vücutlarını daha çok beğenenlerin daha az beğenenlere kıyasla ruh sağlıkları daha olumludur, daha az psikopatolojik belirti gösterirler ($t(289) = 5.34$, $p<.01$) ve gösterdikleri belirtiler daha az ciddidir ($t(289) = 5.12$, $p<.01$).*

Özet olarak, kadınlar da erkekler de vücut ölçülerinden çok hoşnut görünmüyorlar, ama bu memnuniyetsizlik kadınlarda daha fazladır.

** Verilerin toplanmasında yardım eden Psk. Emine Cebeci'ye teşekkür ederim.*

Sonuç

Bulunan cinsiyet farklılıklarının fazla olmadığı söylenebilir. Sosyal bir davranışta genellikle, kadınların ve erkeklerin kendi içlerindeki (aynı cinsiyet içindeki) farklılıklar (cinsiyet içi –grup içi– varyans), kadınlarla erkekler arasındaki farklılıktan (cinsiyetler arası –gruplar arası– varyans) daha daha fazladır. Kadınlarla erkekler arasında gözlenebilecek farklılıkların abartıldığından söz etmek mümkündür. Bu da Tavris'in belirttiği gibi sadece iki cinsiyet olmasından kaynaklanıyor olabilir, eğer üç cinsiyet olsaydı bu kadar kutuplaşmadan söz edilmeyebilirdi (aktaran, Brannon, 2002). Meta-analitik çalışmaların ve diğer bazı araştırmaların sonuçlarına göre de cinsiyet benzerliklerinin farklılıklarından fazla olduğu rahatlıkla söylenebilir. En belirgin cinsiyet farklılıkları, sal-

dırganlıkta ve sözel olmayan iletişimde gözlenmiştir. Cinsiyet kalıpyargılarının temellendiği cinsiyet farklılıklarının pek azı araştırmalarla desteklenmiştir.

Yukarıda başlıklar halinde cinsiyet farklılıklarından söz edilmesi genel bir izlenim edinilmesine yöneliktir ve çoğu için daha dakik, daha ayrıntılı ve daha çok sayıda araştırmaya ihtiyaç vardır.

İki cinsiyet arasındaki farklılıklar konusunda çeşitli tartışmalar vardır. Toplumun ve psikolojinin, sürekli olarak kadınlarla erkekler arasındaki küçük farklılıkları vurguladığı, böylece cinsiyet kalıpyargılarının sürmesine destek olunduğu söylenmiştir. Öte yandan Hare-Mustin ve Marecek (1990) de postmodernist bir yaklaşımla cinsiyet farklılıklarının anlamını sorgulamışlardır. Onlara göre, kadın-erkek farklılığı, problemli ve paradoksal bir konudur ve toplumsal cinsiyetin psikolojik farklılıklar boyutu olarak ele alınması, kavramın basitleştirilmesine yol açacaktır.

Bu tartışmaların bir bölümü farkın miktarına yöneliktir: Acaba iki cinsiyet arasındaki farklılık küçük müdür büyük müdür? Bu konudaki farklılıklar meta-analizlerin sonuçlarının yorumlanmasıyla ilgili istatistiksel tartışmaları da beraberinde getirir (Becker, 1996; Martel; Lane ve Emrich, 1996), Bir kısım tartışma da cinsiyet farklılıklarının sürekli olarak incelenmesinin gerekliliği üzerinedir. Aşağıda bu tartışmalardan kısaca söz edilecektir.

Cinsiyet farklılıklarına ilişkin tartışmalar: Cinsiyet farklılıklarının araştırılması gerekli midir?

Cinsiyet hemen her araştırmada ele alınan değişkenlerden biridir. Öncelikle kadınlarla erkekler arasındaki farklılıklar üzerinde yoğunlaşılmayan araştırmalarda bile cinsiyet bir değişken olarak alınır. Ayrıca cinsiyet farklılıkları üzerinde duran pek çok meta-analiz çalışması vardır. Bazı yazarlar bunun gerekli olduğunu belirtirken bazıları da karşı çıkarlar. Bununla ilgili yapılan tartışmaları literatürde izlemek mümkündür. Örneğin, Eagly (1995) ile Marecek (1995) ve Lott (1996) arasında bu konuda geçen tartışmalardan ve yine Eagly (1997) ile Lott'un (1997) bu konuyla ilgili yazılarından söz etmek mümkündür.

Eagly (1995), cinsiyet farklılıklarına değinen önceki araştırmaların 1970'lerde yöntemsel hataları nedeniyle eleştirildiklerini ve bu nedenle de çoğu kadın olan pek çok psikoloğun feminist perspektifle (Eagly de bir feministtir) cinsiyet farklılıklarını araştırmaya başladıklarını ifade etmiştir. Bu psikologlar, kadınlara yönelik kalıpyargıların ve tutumların yanlış olduğunu ve davranış, kişilik özellikleri ve yetenekler bakımından cinsiyet farkı bulunmadığını göstermek amacıyla pek çok araştırma yapmışlardır. Ancak bu araştırmalar, Eagly'ye (1995) göre, cinsiyet farklılıkları bulunmadığını göstermede fazla başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine, feminist psikologlar arasında bu tür araştırmalara negatif tepkiler gelmeye başlamıştır. Psikologların bir bölümü, cinsiyet farklılığının çok küçük olduğunu ya da yapay olarak ortaya çıktığını, araştırma sonuçları arasında tutarsızlık olduğunu ya da kalıpyargılarla uyuşmadığını ileri sürmüşlerdir ama Eagly'ye (1995) göre, sonuçlar her zaman böyle değildir. Eagly, feminist yazılarda cinsiyet farklılıklarının biyolojik faktörlere bağlanması ihtimaline yönelik bir kaygının gözlenebileceğinden söz etmiştir. Bu kaygının, biyolojik kökenli olduğu belirlenen farklılıkların kadınların doğuştan erkeklerden daha aşağı durumda oldukları şeklinde yorumlanması tehlikesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Oysa Eagly, psikologların cinsiyet farklılıkları üzerinde araştırmalar yaparak bu farklılıkların nedenlerini de daha iyi anlayabileceklerini düşünür; böylece hem kadına hem erkeğe kendi doğalarını anlamalarına yardım edilebilecek ve cinsiyet eşitliğini sağlayacak yolların bulunması mümkün olabilecektir.

Eagly'nin bu görüşlerine Marecek (1995) karşı çıkmıştır. Marecek, amacın okuyucuyu cinsiyet farklılık ve benzerlikleri hakkında yeni bir "gerçek" konusunda ikna etmeye çalışmak değil, toplumsal cinsiyetin karmaşık ve çok yönlü anlamı konusundaki disiplinler arası tartışmalara katılmaya davet etmek olduğunu belirtmiştir. Marecek'e göre, artık toplumsal cinsiyetle ilgili yeni tanımlamalar ve analizler bireysel düzeyden kişilerarası ve kurumsal düzeye kaymıştır ve artık cinsiyet değişmez, evrensel bir anlamla ele alınamaz, çünkü toplumsal cinsiyetle ilişkili anlamlar kültürden kültüre, gruptan gruba ve hatta bireyin yaşamındaki

bir zamandan diğerine değişiklikler göstermiştir. Lott (1996) da Marecek gibi, cinsiyet farklılıklarının zamana, mekâna, kişilerin farklı yaşantılarına ve durumsal faktörlere bağlı olarak farklılaşabileceğinden söz etmiştir ve bu durumun sadece iki cinsiyet arasındaki farklılıklarda değil, ayrıca aynı cinsiyet içinde de gözlenebileceğini belirtmiştir. Lott'a göre, bu nedenle cinsiyetler arasındaki farklılıkların sıralanmasının hiçbir anlamı yoktur ve psikolojinin görevi davranışın hangi koşullarda ve nasıl öğrenildiğini ortaya çıkarmak olmalıdır.

Bu tartışmanın bir benzerini de "Cinsiyet farklılıklarını araştırmayı sürdürmeli miyiz?" sorusuna (Walsh, 1997) verilen cevaplarda (Eagly, 1997; Lott, 1997) görmek mümkündür. Lott (1997), kadınlarla erkekler arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların belirlenmesinin bir "kataloglama" olduğunu ve bunun toplumsal güç farklılıklarının sürdürülmesi için bir dayanak oluşturma gibi politik bir işlevi olduğunu ileri sürmüştür. Lott, cinsiyet farklılıkları üzerinde durmanın psikolojinin amaçlarından biri olmaması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü davranış her zaman bir bağlam içinde ortaya çıkar ve durum ve koşullar davranış üzerinde anlamlı farklılıklar yaratır. Ayrıca, benzerlik ve farklılıklar üzerinde durma sadece betimleyici bir faaliyettir ve davranışın açıklamasını sağlamaz. Davranışın kendisi üzerinde durulmalıdır ve iki cinsiyet için de söz konusu olan muhtemel öncülleri araştırılmalıdır. Psikoloji, kültürün cinsiyetle ilişkilendirdiği davranışların öncüllerini araştırmalıdır, yani o davranış hangi koşullar altında öğreniliyor ve gösteriliyor bunun üzerinde durmalıdır. Ayrıca cinsiyet ile statü arasındaki ilişkiyi incelemeye devam etmelidir. Lott'a göre, insan davranışının cinsiyeti yoktur ve bireyler belirli koşullar altında belirli türde davranmayı öğrenirler, koşullar değişince davranışlar da değişebilir. Lott, bu görüşleri için, cinsiyetin belli olduğu koşullarda kadınların ve erkeklerin farklı davranışlar sergilediklerini, cinsiyetin belli olmadığı koşullarda ise benzer davranışlarda bulunduklarını gösteren araştırmalardan bahsetmiştir. Özetle Lott, cinsiyet farklılıklarını ve benzerliklerini kataloglamanın insan davranışının karmaşıklığını gözden kaçırmak anlamına geldiğini ve farklılıkları sürdüren mevcut politik düzenlemelerin sürmesini

pekiştirdiğini ileri sürmüştür. Bu görüşe karşı çıkan ve kendisi de meta-analizler yaparak cinsiyet farklılıklarını araştırmış olan Eagly (1997) ise, cinsiyet farklılıklarına ilişkin araştırmaların genişleyerek sürmesi gerektiğini, çünkü bu çalışma sonuçlarının cinsiyet konusundaki politikaların oluşturulmasına katkıda bulunduğunu savunmuştur. Eagly'ye göre, bu araştırmalar, erkek lehinde olan toplumsal güç farklılıklarının ortaya çıkarılması ve kadın lehine sosyal değişimlerin sağlanması için gereklidir.

Kadın ve erkek ne kadar farklıdır?

Literatürde gözlenen önemli bir tartışma da kadınla erkek arasında gözlenen farklılıkların ne kadar olduğuna ilişkindir. Yukarıda sözü edilen tartışmanın bir benzeri de bu konuda sürdürülüyor. Bu tartışmanın ana odağı, kadınla erkek arasında gözlenen farklılıkların küçük mü büyük mü olduğuna ilişkindir ve yukarıda isimleri geçen yazarlar bu konuda da tartışıyorlar. Yukarıda kısaca değinildiği gibi, bazı feminist yazarlar farkın fazla olmadığını ve mevcut farkın zamanla azaldığını vurgularlar (örneğin, Hyde ve McKinley, 1997). Diğerleri ise bu farkın hiç de az olmadığını, iki cinsiyet arasında önemsenecek bir farklılık olduğunu belirtirler. Bu farklılığın ne kadar olduğu tartışması beraberinde meta-analizlere ilişkin tartışmaları da getirmiştir. Bu tartışmanın nedenini belki de, Eagly'nin (1995) belirttiği gibi, iki cinsiyet arasındaki farkın az olmamasının, hatta bir de bunun biyolojik kökenli olduğunun anlaşılmasının özellikle bazı feminist yazarlar tarafından kadının şimdiki görece daha düşük konumunun sürdürülmesi için bir temel oluşturulacağı endişesinde aramak gerekir. Bu hiç de yabana atılacak, görmezden gelinecek bir endişe değildir. Haklı olarak şimdiye kadar kadın aleyhine işlemiş mekanizmalar, sistemler muhtemelen böyle bir bilimsel temele oturtulursa statükonun sürdürülmesi konusunda daha güçlü bir konuma gelebilirler. Çünkü mademki farklılık var ve mademki bu farklılık biyolojik kökenli o halde kadın evinde oturmalıdır, kadın okutulmamalıdır, kadın çalışmamalıdır ya da bir kaynak varsa bu kaynak daha çok erkek için kullanılmalıdır gibi değerlendirmelere, daha kötüsü kalıcı politikalara yol açabilir. Oysa

fark ne kadar olursa olsun, bu farkların ortaya konması da gerekli gibi görünüyor. (Bu arada, gerçek farkın çok fazla olmadığı görüşüne katıldığımı belirtmek isterim.) Paludi'nin (1998) kitabında verilen, Halpern'in (Amerika'daki bir üniversitenin öğretim üyelerinden) bilişsel etkinliklerdeki cinsiyet farklılıkları konusundaki görüşü önemlidir. Halpern, bilişsel yetenekler konusunda araştırmalarca da doğrulanan cinsiyet farklılıklarının bir eksiklik gibi yorumlanmasını, erkeklerle ilgili yeteneklerin daha değerli bulunmasına ve kadınların daha yetenekli oldukları alanların değerinin küçültülmesine bağlamış ve bu farklılıkları inkâr etmek yerine bu yeteneklere yüklenen toplumsal değer üzerinde yeniden düşünmenin zamanı geldiğine işaret etmiştir.

Daha önce kuramlardan söz edildiğinde değinildiği gibi, önemli bir başka tartışma da, eğer varsa bu cinsiyet farklılığının kökeninin biyolojik mi yoksa sosyal mi olduğuna ilişkindir. Kuramlar bölümünde bu tartışma kısmen ele alındığı için burada anlatılmayacaktır.

6. Bölüm

Cinsiyet Kalıpyargılarının ve Cinsiyet Rollerinin Sonuçları

S., üniversite öğrencisi, bayan

Toplumsal hareketliliğim çok fazla kısıtlanıyor. İstediğim yerde, istediğim zaman bulunamıyorum. Sürekli olarak nereye gittiğim, ne yaptığım konusunda sorguya çekiliyorum. Akşamları gezmeye gitmeme izin verilmiyor. En çok üzüldüğüm de futbolu çok sevmeme rağmen maçlara gitmeme izin verilmemesi. Sonra bir de bizim kültürümüz için namus anlayışı çok katı. Özellikle ağabeyim, bir erkek arkadaşım olmasını kabul edemiyor ve eğer erkek arkadaşım olduğunu öğrenirse huzursuzluk çıkarıyor. Dolayısıyla artık annem dışında evdeki kimsenin bir sevgilim olduğundan haberi olmuyor. Gizli gizli telefonda konuşuyorum ya da sevgilimle rahat rahat buluşamıyorum. Oysa ağabeyim kız arkadaşını alıp bizimle tanıştırmak için eve getirebiliyor. Sonra sanki evdeki bütün işler annemin ve benim görevlerimizmiş gibi görülüyor. Ve onlarla o kadar özdeşleşmişiz ki bir gün bunları aksattığımızda hemen dikkati çekiyor. Ev işlerinin bizim görevimiz olduğunu öyle benimsemişler ki yaptığımız bütün işler doğal ve basit olarak karşılanıyor. Takdir edilmiyor. Mesela evi temizlediğim günler sadece annem teşekkür ediyor. Bu ev işlerinin zevksiz bir hale gelmesine ve benim üzerimde bir baskı oluşmasına neden oluyor. Ayrıca evdeki ve çevremdeki herkes benim derslerimde çok başarılı olmamı, okulumu iyi bir dereceyle bitirmemi istiyor, bu da benim üzerimde büyük bir yüke dönüşüyor. Oysa ağabeyimin okulunu dokuz se-

nede bitirmesine kimse bir şey demiyor. Sınav dönemlerinde yaşadığım kaygı nedeniyle fiziksel dengem altüst oluyor. Ayrıca bir de kızlara sürekli olarak empoze edilen şeylerden biri güzellik. Hiçbir zaman bu konuda çok bir çaba harcamasam da üç yıl önce bir rahatsızlık nedeniyle bütün suratımda koca sivilceler çıkmıştı. Bundan çok rahatsız oluyordum ve artık aynaya bile bakmak istemiyordum. Ancak kıyafetlerimin kısıtlanması gibi bir durumla çok karşılaşmıyorum. İstediğimi giymekte özgürüm. Bunun niye böyle olduğuna dair bir fikrim yok. Yani neden ağabeyim benimle ilgili her şey gibi buna da müdahale etmiyor, bilmiyorum. Hem kız hem de küçük birey olduğum için herkesin üzerimde hak iddia etmesi, bana baskı yapması da çoğu zaman beni bunaltıyor. Bir arkadaşımda kalacakken bile o insanın telefonu, adresi alınıyor ve çok zor izin veriliyor. Bazen izin alırken o kadar zorlanıyorum ki gitmekten vazgeçiyorum. Ve bütün bunların nedeni olarak, "Biz sana güveniyoruz ama çevreye güvenemiyoruz" diyorlar. İleri sürdükleri neden benim için pek inandırıcı değil. Ben durumun daha çok "Konu komşu ne der?" anlayışından kaynaklandığını düşünüyorum. Kalıpyargılar ve önyargılar kadınların sınırlanmasındaki en önemli etken. Ailem bunu açık bir şekilde ifade etmese de bunun farkındayım. Onların nedenleri sadece bahane ve durumu çok basitleştiren bir neden. Bu yüzden çevremdeki insanlardan soğuyorum. Kısıtlanmanın nedeni onlar olarak gösterildiği için onlara karşı olumsuz duygular geliştiriyorum.

Bundan önceki bölümlerde geleneksel cinsiyet kalıpyargıları, kalıpyargılarıyla doğrudan ilişkili cinsiyet rolleri ve belki de bunların etkisiyle ortaya çıkan cinsiyet farklılıkları üzerinde duruldu; ilgili kuramlar, kavramlar ve tartışmalar özetlendi. Bu konular ele alınırken umulur ki okuyucu cinsiyet kalıpyargılarının insanlar üzerinde yarattığı kısıtlılıklar üzerinde de bir izlenim edinmiş olsun.

Kolayca anlaşılıyor ki bir toplumun üyesi bireyler kadın da olsalar, erkek de olsalar tek tip olma yönünde baskı yaşıyorlar ve bu baskının bireylerin kendi istedikleri yönde gelişmelerini, kendilerini gerçekleştirmelerini sağladığı kesinlikle söylenemez. Bu

kitabın konusu olmayan başka pek çok baskı da vardır kuşkusuz. Toplum, üyesine pek çok yönden, çeşitli kurumlarıyla, normlarıyla, gelenek ve görenekleriyle, ekonomik koşulların ağırlığıyla, başarmaya yönelik rekabetle, moda, vb.'leriyle çok kanaldan baskı yapmaya çalışır. Bu baskıların en önemlilerinden biri kuşkusuz cinsiyetleri ayrıştırma ve tipleştirme çabalarıdır.

A., üniversite öğrencisi, bayan

Özellikle bu öğrencilik yıllarımda yurtta kalmakla yaşamımın sınırlandığını hissediyorum. Karma bir yurtta kalıyorum ve kızlarla erkeklere yapılan muamele arasındaki fark toplumdaki kalıpyargılardan kaynaklanıyor. Biz kızlar en geç 21.30'da yurtta olmak zorundayken erkek öğrenciler yurda hiç gelmeseler bile sorun olmuyor. Onlara bu davranışları karşılığında hiçbir yaptırım uygulanmazken kızlar izinsiz olarak bir gece yurda gelmezse ya da geç gelirse disiplin cezası alıyor. Bunun nedeni de kızların gece dışarıda kalmamaları gerektiği, kendilerini koruyamayan zayıf varlıklar olduğu yönündeki yaygın inanç.

Ayrıca memleketimde de toplumsal cinsiyele ilişkin kalıpyargılı insanlar Ankara'ya tek başıma seyahat ettiğimi, burada tek başıma kaldığımı duyduklarında yüz ifadeleri değişiyor ve kız olduğum için okumayıp evde oturmam gerektiğine ilişkin beklentileri nedeniyle bana önyargıyla bakıyorlar. Bu çağda bile.

Kadınlar ve erkekler olarak ayrılmış iki grubun üyeleri, bükülüp katlanmış kâğıtlardan makasla kesilmiş, açınca el ele tutuşan birbirinin aynı bir sürü bebek gibi ya da patates baskısı gibi aynılaştırılmaya çalışılır ve bu baskı diğer baskıları da içerir. Kadın ya da erkek, ama galiba en çok kadın, bu baskı altında bunalır, sıkılır, mutsuz olur, özgürce kendine yol çizemez, kendini gerçekleştiremez. Bunun sonucunda da psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar yoğun olarak ortaya çıkar.

Bu bölümde cinsiyet kalıpyargılarının ve cinsiyet rollerinin kadına ve erkeğe yüklediği bazı sorumluluklar ve bunların sonuçla-

rı üzerinde durulacaktır. Ancak görülecektir ki bu bölüm ağırlıklı olarak kadına getirilen sınırlılıklar üzerinedir. Bunun bir nedeni, kadınlar üzerinde yapılan çalışmaların çokluğu olmakla birlikte asıl neden, gerçekten de kadınların bu tür sınırlılık ve sorunlar altında çok daha fazla eziliyor olmalarıdır. 1970'li yıllarda yoğunlaşan kadın hareketi, bu sorunları ve sınırlılıkları araştırmaya yönelişi de getirmiştir. Aşağıda önce, erkekleri de ilgilendiren ama çoğunlukla kadınlar hakkında olan bazı sorunlar üzerinde durulacak, sonra da ayrı bir başlık altında erkeklerin yaşadıkları sınırlılıklar özetlenecektir.

Ev işlerinin paylaşımı

Ev içinde günlük yaşamı sürdürebilmek için yapılması gereken işler vardır. Yemeğin yapılmasından çamaşırların yıkanmasına ve söküklerin dikilmesine, turşu, reçel yapılmasına, çöplerin kapı önüne konulmasına kadar pek çok iş mevcuttur. Bu işlerin çeşitliliği ve yapılma sıklığı elbette evden eve ve bu işleri yapanların/tüketenlerin tercihine göre değişecektir ama değişmediği gözlenen bir durum, bu işlerin yapılışında evde kadının ve erkeğin eşit sorumluluk almıyor oluşlarıdır. Bu işlerin yapılması konusunda ev içinde bir paylaşım olsa bile bu paylaşım genellikle eşit değildir ve kadınlar geleneksel olarak bu işlerin yapılması ve takibi konusunda birinci dereceden sorumlu tutulurlar. Şaşırtıcıdır ki ev işleri kadınlar tarafından bile gerçek bir iş sayılmaz.

P., üniversite öğrencisi, bayan

Bu günlerde yaşadığım için ilk aklıma iki sorunum geliyor. Birincisi, ben bir izci grubunda izci lideriyim ve yaşadığım sorun, erkek bir liderin söylediklerine, bilgisine izcilerin benim söylediklerime göre daha çok güvenmeleri. İzciler genelde (kız ya da erkek) bir sorunları ya da izcilikle ilgili bir soruları olduğunda önce bunu bir erkek lidere danışmayı uygun görüyorlar. Çevrelerinde erkek lider yoksa bir bayan lidere soruyorlar, ama daha sonra aldıkları bilginin ya da çözümün doğruluğunu kesinleştirmek için erkek bir liderden onay alma gereğini duyuyorlar. Bunun nedeni, er-

keklerin kadınlara göre sorunlara daha iyi çözüm bulduğu ve izcilik, dağcılık, yamaç paraşütü gibi konularda daha bilgili ve yetenekli olduklarına yönelik önyargıların olması. Bu önyargılar benim liderlikte statümü yükseltmeye çalışma ve bilgimi artırma isteğimi azaltıyor.

...

Renzetti ve Crran (1992), ev işlerini şöyle tarif ederler: Ev işleri seksenden fazla görevi içermekle birlikte uzmanlaşmış işlere dahil edilmez. Ev işi sürekli tekrarlanır, asla tamamen bitmez; tatillerde bile yapılır. Ev işleri özel yaşamla ilgilidir ve kişi kendi evinin işini yaparken ücretli işler gibi, "işe gitmek" üzere evden ayrılmaz, ev işleri sadece evde yapılır. Ücretsizdir. İşlerin değeri getirdiği gelirle bağlantılıdır, ev işlerinin karşılığı bir ücret olmadığı için değerli de görülmez. Ev işlerinin katı çalışma programları yoktur ve yapana bir özerklik sağlar. Bu nedenle de bazı kadınlar tarafından sevilerek, doyum sağlanarak yapılır; bunda ev işlerinin sevilen kişiler için özel bir ilgiyle yapılmasının da rolü vardır. Ancak ev işleriyle yükümlü ev kadınlarının statüsü düşüktür. Günümüzde ev işleri geçmişe göre kolaylaşmış gibi görünüyor, ama bir hesaba göre 1980'lerde ev kadınlarının ev işlerine harcadıkları süre 1780'lerdeki ev kadınlarının bu işler için harcadıkları süre kadardır. Yaşam standartları çok yükselmiştir, temiz ve rahat bir çevrede yaşamak tercih ediliyor. Evler büyümüştür, eşyalar çoğalmıştır, elbise-çamaşır değiştirme sıklığı artmıştır, zengin, ayrıntılandırılmış sofralarda yemek yeniliyor. Sonuç olarak bütün bu ev işlerini yapmakla yükümlü kadınların işleri çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Ev içinde erkeklerin de üstlendikleri bazı işler vardır, ancak erkeklerin yaptıkları ev içi işler günümüzde endüstrileşmiştir, erkeğin üzerinden büyük ölçüde alınmıştır. Teknolojik gelişmelere ve modernleşmeye karşın kadınlar için ev işleri zaman ve enerji tüketen işler olmaya devam ediyor. Çalışan kadınlar için de durum aynıdır.

Türkiye'de, genelde erkeklere kıyasla daha düşük eğitimli olmalarına karşın kadınların, Batı'da bile erkek işi olarak düşü-

nülen mesleklerde önemli yerlere geldikleri bildirilmiştir (Erkut, 1982). Ancak, bugün çalışan kadınlar bile hâlâ ev işlerinin tek sorumlusu olarak algılanıyor. Türkiye'de kadınların önemli bir bölümü ev işlerini, özellikle eşlerinden çok az yardım alarak yürütür (Çiftçi, 1982; Bener, 1989). Batı ülkelerinde de durum farklı değildir (Hedges ve Barnett, 1972; Gunter ve Gunter, 1990; Weisner, Garnier ve Loucky, 1994). O halde denebilir ki, geleneksel işbölümü günümüzde de sürdürülüyor. Geleneksel işbölümünde ev işlerini kadın yapar, erkek de evin "ekmeğini kazanır". Günümüzde "ekmeği kazanma" rolünü kadınlar da üstleniyor. Ancak, ev işi yapma rolünde böyle bir gelişme, erkeklerin de bu işe katılmaları gözleniyor. Nitekim yöneticilik yapan kadınlarda bile evdeki işbölümünden memnun olmayanlar, bunun en önemli nedeni olarak bütün işleri kendilerinin yapmasını ya da erkeklerin üzerlerine düşeni yapmamasını gösterirler; bunu doğrular biçimde, bu yönetici kadınların eşleri arasında bütün işlerin kadınlara kaldığından ve kendi katkılarının yetersiz olduğundan söz edenler vardır (Günindi Ersöz, 1999).

Ev işleri kadının "boynunun borcu" görülür, ama fazla değerli bulunmaz. İmamoğlu (1992), değersiz görülen ev işleri için bir çift standartlılık bulunduğunu belirtmiştir. Ücretli işler için söz konusu olmayan bu durum, ev işindeki başarının kadın ve erkek için farklı algılara yol açtığını ifade eder. Erkeğin başarılı olduğu ev işi zor ve önemli olarak, kadının başarılı olduğu ev işi ise kolay ve önemsiz olarak algılanır ve erkeğin ev işinde başarılı, kadının ise başarısız olmasının kendisini kötü hissetmesine neden olacağı düşünülür. Ev işi ve ücretli işle ilgili bu tür cinsiyet rolü kalıpyargılarına ilkokul çocuklarının da sahip oldukları bulunmuştur (Ungan, 1995).

Batı'da da ev işlerinin sorumluluğu kadına aittir (Schooler ve ark. 1984; Gunter ve Gunter, 1990; Golding, 1990). Kadının çalıştığı ailelerde bile erkeğin ev işini eşit olarak paylaşması yüzde 23,7 gibi hayli düşük bir oranda görülmüştür (Ross, 1987); çalışmayan erkekler bile çalışan kadınlardan daha az ev işi yaparlar (Renzetti ve Curan, 1992). Geleneksel olmayan yaşam tarzlarını (örneğin, komün yaşamını) benimsemiş ailelerde de geleneksel

ev işi paylaşımının kısmen sürdürüldüğü gözlenmiştir (Weisner, Garnier ve Loucky, 1994).

Yapılan ev işlerinin cinsiyet rollerine göre farklılaştığını bildiren araştırmalar vardır. Gunter ve Gunter (1990), androjen, belirsiz ya da feminen cinsiyet rollerine sahip bireylerin maskülen bireylere göre temel ev işlerini daha çok yaptıklarını belirtmişlerdir. Denmark, Shaw ve Ciali (1985) de, geleneksel cinsiyet rolüne sahip erkeklerin diğer erkeklere göre daha az ev işi yaptıklarını, bu farkın geleneksel cinsiyet rolüne (kadınsılığa) sahip olan ve olmayan kadınlarda görülmediğini, ancak kadınsı olmayan kadınların ev işinde harcadıkları süre bakımından daha çok çeşitlenme gösterdiklerini belirtmişlerdir. Denmark ve arkadaşlarının bu sonuca dayanarak önerdikleri modele göre, geleneksel cinsiyet rolünden diğer cinsiyet rollerine doğru olan değişim, role uygun davranışlarda da gerçek bir değişime yol açmayabilir. Chusmir ve Koberg'in (1989) yaptıkları araştırmada, cinsiyet rolü çatışmasını, cinsiyet rolü ne olursa olsun erkeklerden çok kadınların göstermesi bu model çerçevesinde yorumlanabilir. Ayrıca cinsiyet rolü çatışmasının da depresyonla ilişkisi olduğuna değinilmiştir (Chusmir ve Koberg, 1989). Benimsenen cinsiyet rolü ile yapılan cinsiyet rolü davranışları arasındaki farklılık başka araştırmalarda da dile getirilmiştir. Örneğin, karşıt cinsiyet rolünü (maskülenliği) bir kişilik boyutu olarak gösteren kadınların hepsinin maskülen davranışlarda bulunmadıkları bildirilmiştir (O'Heron ve Orlofsky, 1990).

Dökmen (1997), cinsiyet, cinsiyet rolü ve çalışma durumunun ev işi yapma sıklığı üzerindeki rollerini incelemiştir. Bu araştırmasında Dökmen, kadınların erkeklerden daha çok ev işi yaptıklarını belirlemiştir. Diğer araştırmaların da gösterdiği gibi, kadınlar özellikleri ne olursa olsun (çalışsınlar ya da çalışmasınlar, geleneksel cinsiyet rolünü benimsesinler ya da benimsemesinler) ev işlerini yapan kişilerdir. Ev işi yapma sıklığını (hiç ev işi yapmamaktan hemen her zaman ev işi yapmak arasında değişen sıklıklar) en çok cinsiyet belirler. Kadınlar ev işini yaparlar ama anlaşılmıştır ki ev hanımları çalışan kadınlara kıyasla daha çok ev işi yaparlar. Kadınların benimsedikleri cinsiyet rollerine göre de ev işi

yapma sıklıkları farklılaşır. En çok ev işi yapan kadınlar androjenlerdir (hem kadınsı hem erkeksi cinsiyet kalıpyargılarına uyanlar) ve onları kadınsılar izler. Erkekler çalışsınlar ya da çalışmasınlar (emekli vb.) ya da erkeksi olsunlar ya da olmasınlar (başka cinsiyet rollerini benimsemiş olsunlar) belli olmaktadır ki ev işi yapma sıklıkları farklılaşmaz. Erkekler evde çok az iş yaparlar.

Erkeklere göre kadınların daha çok ev işi yaptıkları, bir başka araştırmada da belirlenmiştir. Hasta'nın (1996) bulgularına göre, kadınlar daha çok ev işi yaparlar ve çalışan kadınlara göre çalışmayan kadınlar daha çok ev işi yaparlar. Bener (1989), çalışan kadınların haftada yaklaşık 40 saat işte çalışmalarının yanı sıra 42,55 saatlerini de ev işi yaparak geçirdiklerini; çalışmayan kadınlarda bu sürenin 49,22 saat olduğunu bulmuştur ve ev işlerinde, çalışan kadınların ancak yüzde 62'si başkalarından yardım alır ve bu yardımın da ancak yüzde 24,5'i eşten gelir. Eşleri çalışan erkeklerin de eşleri çalışmayan erkeklerden daha çok ev işi yaptıkları ve kadının eğitim düzeyi arttıkça eşinin ev işi yapma miktarının da arttığı belirlenmiştir; ayrıca kadınlar evdeki işlerin paylaşımı konusunda bir eşitlik-hakkaniyet algılamaları ölçüsünde de evliliklerinden daha çok doyum alırlar (Hasta, 1996).

Ev hanımlığı rolünün algılanışı ile psikolojik durum arasında anlamlı ilişkiler olduğundan, bu rolü olumlu bulmanın psikolojik durumu olumlulaştırdığından söz edilmiştir (Kibria, Barnett, Baruch, Marshall ve Pleck, 1990). Fakat ev işleri, ücretli işlere kıyasla kişiye daha çok özerklik duygusu vermesine ve daha çok teşekkür sağlamasına karşın, daha az değerli bulunur, ekonomik bir ödül getirmez, daha rutin işlerdir ve tamamlama, kontrol duygusu ve iç ödül sağlamaz (Bird ve Ross, 1993). Ev işlerinin bu tür özelliklerinin depresyon belirtileriyle ilişkili olduğu belirtilmiştir (Golding, 1990). Ev işlerinin eşler arasında eşit olarak paylaşılmaması, geleneksel işbölümünün sürdürülmesi depresyona yol açabilir (Keith ve Schafer, 1986. Dökmen (1997) de kadınlarda ev işi yapma sıklığı ile depresyon arasında olumlu ilişki bulmuştur, yani kadınlarda çok ev işi yapma ile yüksek düzeyde depresyon daha çok birlikte gözlenmiştir; oysa erkeklerde ev

işi yapma sıklığı ile depresyon düzeyi arasında negatif ilişki bulunmuştur, yani erkeklerde ev işi yapma sıklığı arttıkça depresyon düzeyi düşüyor.

Değerlendirme

Kadınların ev işi yapma miktarları çalışma durumlarına göre değişiyor ve çalışmayan kadınlar daha çok ev işi yapıyorlar. Ev kadınlarının çalışan kadınlara göre konumlarının daha zor olduğunu düşündürecek bir durum da bu ev işleridir. Kadınlar ev işlerine mahkûm olmuş gibidirler. Yukarıda değinildiği gibi ev işleri zorlayıcıdır ve çok nankör işlerdir. Bitmez tükenmez (sıklıkla dendiği gibi "aman Allah tüketmesin ama...!") işlerdir ve belirgin bir çıktı yoktur ve çok da takdir gören işler olmayabilirler. Yemek pişirilir, sofra kurulur kaldırılır, yıkanır durulanır kurulanır kaldırılır, yıkanır ütülenir kaldırılır, temizlenir silinir süpürülür. Bunlar hemen her gün yapılır. Ama sürekli de bunların (pişirilen yemeğin, yıkanan ütülenen çamaşırların, temizlenen yerlerin, pencerelerin) tüketilmesi söz konusudur. Pişirilen hemen yenir bitirilir, çoğunlukla bir öğün zor dayanır. Yıkanan hemen kirlenir ve ütülenen hemen buruşur. Silinip süpürülen dikkatsiz bir çamurlu ayak tarafından kirletilir. Derlenen toparlanan ev hemen dağıtılır. Artık bu ev işlerinin tüketicileri kimlerse (elbette, çoğunlukla eş ve çocuklar) onların insafına kalmıştır, ya bu hizmetin farkına varılır, takdir edilir, hoşnut olunur ya da beğenilmez ve onca emek görmezden gelinir, üstelik de şikâyetçi olunur. Benim bazı gözlemlerim sonucunda bazı çok "akıllı", "aydın", dindar", "okumuş", "mevki sahibi", "iyi" gibi özelliklere sahip beylerin, ev işlerindeki paylaşımsızlığı ve hoşnutsuzluğu karşısında içimin sızladığı, hatta ciddi düzeyde kırıldığım, onları asla affetmeyeceğimi hissettiğim olmuştur. Akla bu satırların yazarının eşi gelebilir. Acaba o ne yapıyordur? Klasik bir erkek midir? Yoksa tam bir paylaşımcı mıdır? Zaman içinde geldiğimiz nokta bana da ona da haksızlık olmayan bir noktadır; ben de eşim de vaktimiz olduğunca işleri paylaşmaya gayret ediyoruz. Eşimin seminerlerinde zaman zaman söyledi-

ği gibi, ev işlerinin tüketicileri "dolapta temiz ütülenmiş gömleklerin, çekmecede temiz ve düzgün olarak konmuş çamaşırların, tertemiz düzenli mekânların vb.'nin farkına varmalı ve bu lüksün kıymetini bilmelidir". Eşim bu söylediklerinin çok iyi bir uygulayıcısıdır, ona minnettarım.

Ev işleri kadının birincil görevi, asıl işi olarak ve erkeğin de yardım edeceği, belki yapacağı, sorumluluğunu tümüyle alması gerekmeyen işler olarak görülüyor. Erkek genellikle basit ev işlerini (salata, alışveriş yapmak vb.) genellikle de canı isterse yaparken, kadın çalışsa bile hemen tüm ev işlerini üstlenmek zorundadır. Çalışan kadınların sıklıkla pazartesileri işe gittiklerinde dinlendiklerini söylediklerine tanık olursunuz. Hafta sonları, birikmiş işlerin ve gelecek haftanın hazırlıklarının yapıldığı yoğun çalışma günleridir.

Şükür ki çeşitli araçlar var. Bu araçların eve alınması ve kullanılması mümkün olmuşsa eğer elbette kadının yükünü büyük oranda azaltmıştır. Fakat sıklıkla bu yardımcı araçların bazı evlerde bulunmadığını ya da hepsinin bulunmadığını fark etmek de mümkündür. Bunun nedeni henüz ekonomik olarak uygun koşulların sağlanamaması olabilir ve bu durum elbette anlayışla karşılanır. Ancak bazı evlerde durum böyle değildir, ev işlerini yaparken kullanılacak araçların bulunmaması açıkça bu işleri yapanlara, çoğunlukla kadınlara karşı bir anlayışsızlıktır, haksızlıktır, hakkaniyetsizliktir. Erkek sıklıkla otomobilinin modelini daha yenisi ve iyisiyle değiştirirken, bilgisayarsız yapamazken ya da evde mutlaka televizyon, koltuk kanepe varken otomatik makine kıtlığı çekildiğini gözlemek mümkündür. Kuşkusuz doğrusu, kadınlarla erkeklerin ya da aynı evi paylaşanların ev işlerini adilce, eşit olarak paylaşmalarıdır. Araştırmaların tekrar tekrar gösterdiği gibi, ne yazık ki ev işlerini kadınlar yapıyorlar ve bazen de maalesef araçsız yapıyorlar.

Ev işlerini kolaylaştıran araçların bulunduğu evlerde de bunların kullanımı yine kadının sorumluluğundadır. Erkek sadece karısına bu araçları aldığı için övünür, sıklıkla kadının artık hiçbir işinin kalmadığı söylenir, bu yardımcı araçların evde bulunması kadına bir lütufmuş gibi sunulur. Bu araçlarla, bir reklamda söylen-

diği gibi "sevgiye zaman kalır" ama bu araçların ev için değil de kadın için olduğu ve onun "hediyesi" olması fikrinden de bir türlü vazgeçilmez.

Ev işinin paylaşılması, kocanın karısını duygusal ve araçsal olarak desteklediği algısına yol açar; bu da kadının daha mutlu olmasını ve psikolojik olarak kendisini daha iyi hissetmesini sağlar (Pina ve Bengtson, 1993). Kadının çalışmadığı ailelerde bile ev işlerinin hepsini yapan kadınların, bu işleri eşleriyle paylaşanlara kıyasla daha depresif oldukları bulunmuştur (Ross, Mirowsky ve Huber, 1989).

Çalışma yaşamı

Kadının çalışma hayatına girmesi özellikle kentlerde giderek hızlanıyor, her yıl daha çok sayıda kadın çalışmaya başlıyor. Ancak, kadın çalışsa bile ev kadını, eş ve anne rollerinin geleneksel biçimde sürmesi gerektiği, dolayısıyla kadının "aile bütçesine katkı" için zorunlu olarak çalışma yaşamına girdiği görüşü yaygındır. Kadın da çoğu zaman bu görüşü paylaşır (Çelebi, 1990), hatta yönetici olarak görev yapan kadınlar bile çalışmalarının nedeni olarak "ev gelirine katkıda bulunmak"tan söz ederler (Günindi Ersöz, 1999). Kadınların önemli bir bölümü, çalışmalarını ekonomik nedenlere bağlar (Bener, 1989; Günindi Ersöz, 1999) ve çalışma yaşamının en hoşa giden yönünün gelir sağlaması olduğunu belirtir (Çiftçi, 1982).

F., üniversite öğrencisi, bayan

...Biriyle birlikteyim ve evliliği düşünüyorum. Fakat o lise mezunu, ben üniversitede okuyorum ve ne yazık ki bunun doğru bir evlilik olmayacağını söyleyenler devamlı benim kadın, onun erkek olmasını vurguluyorlar. Ben kadınım; eşimden daha iyi bir statüde olamam, daha prestijli bir mesleğim olmamalı, daha iyi para kazanmamalıyım. Bütün bunlar bir evliliğin altına konmuş dinamitler olarak görülüyor...

Türkiye'de kadınların ücret almak üzere çalışma yaşamına girmeleri çok eskiye dayanmaz (Kazgan, 1979). Kadınların çalışmalarının ve çalıştıkları işlerin de eğitimleriyle ve medeni durumlarıyla ilişkili olduğu bildirilmiştir (Kazgan, 1979; Özbay, 1979); eğitimsiz ya da düşük eğitimli kadınlar için geniş iş imkânları yoktur, ancak ev hizmetleri gibi vasıfsız, düşük statülü ve çok düşük ücretli işlerde çalışırlar. Ortaokul ve lise mezunları da daha çok idari personel olarak ve yine düşük ücretli işlerde çalışırlar; yüksekokul mezunlarının da her alanda çalışamadıkları tahmin edilir ve evli kadınlar da yüksekokul mezunu değillerse çalışmama ihtimalleri daha yüksektir.

Ülkenin ekonomik koşullarında yaşanan krizlerin ve kadının çalışması konusundaki geleneksel tutumların sonucu olarak kadınların çalışma yaşamındaki durumları giderek kötüleşmeye başlamıştır; daha çok sayıda kadın çalışmak isterken istihdam alanları azaldığı için çok sayıda kadın işsiz kalmıştır; her çalışan kadına karşılık 69 kadın iş arıyor (Ecevit, 1995), 1950'den önce yüzde 80'in üzerinde olan işgücüne katılma oranı 1985'te yüzde 30'lara düşmüştür (Özbay, 1995). Bunun sonucu olarak da, çalışmak isteyen kentli kadınlar, çocuk bakıcılığı, temizlik işleri gibi informel alanlarda, "kara" sanayide ya da sanayi tipi makineler kullanarak evde, sigortasız, güvencesiz ve asgari ücretlerden de düşük ücretlerle çalışır; bir kısım kadın da evde kendi ürettikleri ürünleri dışarıda satarak informel sektörün bir parçası olur (Ecevit, 1995).

Kadınların çalışma yaşamına katılmalarının geçmişi çok eskiye dayanmamakla birlikte hızla artıyor. Ancak kadının çalışma yaşamıyla ilgili bazı sorunları vardır.

M., üniversite öğrencisi, bayan

...Ben her ne kadar babamla müthiş sıcak ve arkadaşça bir ilişkiye sahip olsam da onun pek çok kısıtlamasına maruz kalıyorum. Giydiğim kıyafetten eve giriş saatime, buluştuğum arkadaşlarıma ya da yaşam tarzıma kadar pek çok konuda engelleniyorum... Daha sonra da erkek arkadaşların getirdiği kısıtlılıklar var, her ne kadar iki olsanız da birsinizdir çünkü. Her şeyini onunla yapmalı, onun istediği insanlarla görüşmeli, onun istediği şekilde giyinmelisindir... Sizin üzerinize dikilmiş bir yığın çirkin göz. Sürekli vücutlarınızın malum yerlerine baktıkları için bizi başka türlü algılayamıyorlar. Sokakta yürürken, okula giderken, alışveriş yaparken ya da herhangi bir yerde sürekli taciz eden, bizi canımızdan bezdiren, hatta kendi vücudumdan tiksinmeme neden olan iğrenç bakışları. Sürekli cinsel obje olarak algılanmak oldukça rahatsızlık verici...

En başta kadınların bazı alanlarda işe alınmalarında sorunlar yaşanır. Kadın her alanda çalışabilecekken ancak bazı alanlar kadınlar için uygun bulunur. Öğretmenlik, psikologluk, eczacılık gibi meslekler kadınlar için daha uygun bulunan meslekler arasında sayılabilir. Gerçi meslek çeşitliliği açısından Türk kadınlarının Batı kadınlarının önünde ya da en azından yanında olduğundan söz edilebilir (Erkut, 1982). Ancak yine de bu yöndeki cinsiyet kalıpyargılarının kırılması çok kolay değildir.

Hürriyet, *Güzin Abla köşesine yollanan bir mektup:*

Sevgili Güzin Ablacığım, ben 34 yaşında eşiyle çok mutlu bir hayatı olan, üç çocuk annesi bir kadınım. Bir ev hanımıyım. Bundan da hiç rahatsız değilim. Eşim de değil. Aslında lise me-

zunuyum. Liseden sonra İngilizce kursuna gitmiştim. Ve isteseydim çalışabilirdim de. Ama çocuklarımın başında olmayı tercih ettim. Pişman da değilim. Ama çevremde bazı yakınlarım ve arkadaş çevremizde çalışan hanımlar çoğunlukta. Daha çok para kazanabilmek, daha iyi yaşayabilmek ve eşlerine destek olmak için çalışıyorlar. Onları takdir ediyorum. Ama, nasıl yıprandıklarını da görüyorum. Bir kadın için çalışma şartları hiç de sanıldığı gibi kolay değil. Hem sabahın köründe işe gideceksin, orada bütün gün çalışıp didineceksin, eve dönüp bir de normal ev işini yapacak, çoluğuna çocuğuna bakacaksın. Ben onları takdir ediyorum da, onlar nedense bana aynı yaklaşımda değiller. Hepsi ağız birliği etmişçesine, "Sen neden çalışmıyorsun? Eşine yük olmuyor musun? Kadın çalışınca kişiliğini kazanır. Daha çağdaş bir insan olur" gibilerden sözlerle canımı sıkıyorlar. Bu gidişle, kocamın da aklını çelecekler. Oysa onun kazancıyla yetiniyor ve fazlasını istemiyoruz. Ablacığım, ev hanımı olmak artık suç mu sayılıyor?

Kadınlar çalıştıkları örgütün yönetim hiyerarşisinde nadiren yükselirler. Mevcut ama tanımlanmayan, doğrudan gözlenemeyen engellerle karşılaşır ve yükselemezler. Bu durum, *cam tavan etkisi (glass ceiling effect)* olarak nitelendirilir (Tabak, 1997). Cam tavan terimi, bireysel bir yetersizlik nedeniyle yükselememeyi değil, sadece kadın olmaktan dolayı yükseltilmemeyi ifade eder. Bu nedenle de hiyerarşinin tepesine doğru kadın sayısı azalır, hatta sıfırlanır. Araştırmalarda cam tavan etkisi, maaşlar, yöneticilik düzeyindeki kadın sayısı ve oranı, gerçek teşvikler vb. incelenerek belirlenir. Cam tavan etkisinin olası nedenleri arasında meslekteki ve yöneticilik düzeyindeki kadınlara yönelik geleneksel tutumlar gösterilmiştir. Kadınların liderlik yeteneğine sahip olmadıkları inancı, kadınların erkek çalışanlar üzerinde otorite olarak kabul edilmelerini önleyen sosyal değerler, davranışlar ve cinsiyet rolü sosyalleşmeleri, kadınların iyi bir liderlik için gerekli olduğu söylenen erkeksi özelliklere sahip olmadıkları algısı cam tavan etkisi yaratır. Tabak (1997), İstanbul'da endüstri kurumlarında yaptığı çalışma sonucunda, örgütlerde kadın çalışan sayı-

sının erkek çalışan sayısından, kadın yönetici sayısının erkek yönetici sayısından ve kadın üst yönetici sayısının erkek üst yönetici sayısından anlamlı düzeyde düşük olduğunu bulmuştur. Bu örgütlerdeki kadın yöneticiler, sayılarının çok az oluşuna çeşitli açıklamalar getirmişlerdir: Evdeki sorumluluklar kadınların işlerinde yükselmelerini engeller. Eşlerin (kocaların) işleri yoğun ise, evin ve çocukların sorumluluğu kadınlara yüklenir. Erkeğin işinin önceliği vardır. Kadınların evlerinde oturmaları, ev ve çocuk sorumluluğunu almaları yönünde güçlü gelenek ve görenekler vardır. Erkekler kadınları yönetici olarak görmeye alışkın değillerdir. Ayrıca kadınlar, işlerine bekâr ya da evli ama çocuksuz olarak başlar, evlenince ya da çocukları olunca, evlerini işlerine tercih ederler. Bütün bu engeller, Türk endüstri örgütlerinde de kadının yükselmesini engelleyen bir cam tavan etkisi bulunduğunu göstermiştir (Tabak, 1997).

---

3 Kasım 2003, Hürriyet, *s. 4*

(ABD eski Dışişleri Bakanı Madaleine Albright'la Ayşe Arman'ın yaptığı röportajdan)

İyi bir anne olmadığınızı düşündüğünüz oldu mu hiç? Zaman açısından sevdiklerinizi ihmal ettiğinizi aklınızdan geçirdiğiniz...

Her Allah'ın günü! Ve ben inanıyorum ki, yeryüzünde hiçbir kadın yoktur ki, çocuğu varken ve çalışıyorken, "Ben şu anda yanlış yerdeyim!" diye düşünmesin. Annelik böyle bir şey, sürekli bir vidan azabı. İnsan tabii ki hep onlarla birlikte olmak istiyor. Ama bir meslek hayatınız varsa bu her zaman mümkün olmuyor. En küçük kızım kitabımı okuduktan sonra dedi ki: "Ne kadar iyi bir anne olduğunun altını çizmemişsin." Çünkü sanırım bitmez tükenmez bir vicdan azabım vardı. Zaten bu böyledir: Bütün kadınların göbek adı, suçluluktur...

Banka yöneticileri (şeften genel müdür yardımcısına kadar) üzerinde yapılan bir araştırmada (Türk-Smith ve Artan, 1993), kadın yöneticiler ile erkek yöneticiler arasında çok büyük farklar bu-

lunmamıştır. Kadınlar da erkekler de yöneticiliğin kendi cinsiyetlerindeki bireyler için uygun bir pozisyon olduğunu düşünürler; işlerinden ve mesleklerinden hoşnut ve doyumludurlar. Bu da gösteriyor ki kadınlar hiç de kendilerini bu pozisyonu becerememeyecek konumda hissetmiyorlar ve olumlu meslek benliğine sahipler. Daha önceki bir bölümde (cinsiyet farkları bölümünde) dile getirildiği gibi liderlik kadınlar için uygun bulunmamakla birlikte gerçekte liderlik stilleri bakımından kadınlarla erkekler arasında önemli bir farklılık yoktur (Eagly ve Johnson, 1990; akt. Eagly, Karau ve Makhijani, 1995). Türk-Smith ve Artan'ın (1993) araştırmasına göre kadınların kendi cinsiyetlerini yöneticilik için uygun bulmakla birlikte, bu pozisyondaki başarılarını erkeklerden görece daha az yeteneklerine bağlarlar. Bu araştırmada ayrıca kadınların çalışma nedenlerinin erkeklere göre daha çok bağımsız ve özgür olmaya temellendiği bulunmuştur.

İş doyumu konusunda yapılan çalışmalar, kadınların erkeklere göre iş doyumlarının düşük olduğunu göstermiştir (Ergin, 1997; Şahin ve Durak Batıgün, 1997). Ergin (1997), kadınların düşük iş doyumlarını, ev içi sorumlulukları ile iş ve ev sorumluluklarından kaynaklanan rol çatışmalarına bağlamıştır. Kadınların bu nedenlerle düşük sorumluluk gerektiren işleri seçmek zorunda kalmaları, bu işlerde yetenek ve becerilerini tam olarak sergileyememeleri, ayrıca başta erkekler kadar iyi eğitimlerinin olmaması düşük iş doyumuyla sonuçlanabilir. Şahin ve Durak Batıgün (1997) ise, bu cinsiyet farkının erkeklerin iş yaşantılarında daha bireyci ve başarı odaklı olmalarına karşın kadınların iş-ev kadını çatışması yaşamalarına bağlı olabileceğini ifade etmişlerdir.

---

8 Kasım 2002, Hürriyet, *s. 8*

Kadın-erkek arasında gelir uçurumu var

DİE'nin anketine göre, 2002 yılında çalışan fertlerin yüzde 32,4'ünü kadınlar, yüzde 67,6'sını erkekler oluşturmasına rağmen, esas iş gelirlerinin sadece yüzde 10,4'ü kadınlar, geriye kalan yüzde 89,6'sı ise erkekler tarafından elde edildi. Ücretli, maaşlı olarak çalışanların yüzde 18,7'sini oluşturan kadınların, toplam

esas iş gelirinin yüzde 15,1'ini elde ettiği ifade edilen açıklamada, "Çalışan kadınların elde ettikleri ortalama yıllık gelir, 1 milyar 236 milyar 704 bin 481 lira iken, erkeklerin geliri 4 katı daha fazla olup 5 milyar 83 milyon 928 bin 510 liradır" denildi.

Çalışma yaşamıyla ilgili önemli bir diğer sorun da ücretlerdir. Kadınların erkeklerden daha az ücret aldıkları, eşit işe eşit ücret ödenmediği biliniyor (Unger ve Carwford, 1992).

Ruh sağlığı

Ruh sağlığını çeşitli yönleriyle inceleyen araştırmacılar, kadınlarla erkeklerin farklı olduklarını belirlemişlerdir. Genellikle, kadınların ruh sağlıklarının çoğu bakımdan erkeklerden daha olumsuz durumda olduğu ifade edilmiştir. Örneğin, Hovardaoğlu (1997), kadınların stres belirtilerini daha çok gösterdiklerini ve sürekli kaygılarının da daha yüksek olduğunu bulmuştur. Ancak, çelişkili bulgularla da karşılaşılır; örneğin, cinsiyet-depresyon ilişkisini inceleyen araştırma sonuçları arasında farklılıklar olduğu bildirilmiştir (Hisli, 1988). Depresyon kadınlarda daha çok gözlenmekle birlikte bazı araştırmalar farklı sonuçlar verir. Belki de cinsiyet ile ruh sağlığı ilişkisinde başka değişkenlerin de rolü vardır.

---

19 Ekim 2003, Hürriyet, *İK, sayı: 419, s.1*

"Cinsel hayatınız yolunda gidiyorsa o zaman günlük hayatınızın çok küçük bir parçasını oluşturur. Ama durum tam tersiyse, o zaman problem geniş alanlarda kendini gösterir" diyor seksolog Dr. Rosie King. 15 yıldır kadın-erkek ilişkileri ve cinsel problemler üzerine terapi yapıyor. Cinselliğe Bakış Konferansı için geçtiğimiz hafta İstanbul'a gelen King, yaptığımız röportajda, cinselliğin iş ve özel hayatımızı nasıl etkilediğini, cinsel taciz vakalarını, yaşanan sorunları ve çözüm yollarını anlattı.

...

- *"İşyerinde cinsel taciz" vakaları için getirilen önlemlerin işe yaradığını düşünüyor musunuz?*

- *Bu durum aslında nesillerden beri devam ediyor. Ancak, eskiden kadınlar bunu tolere ederlerdi. Şimdi özellikle gelişmiş ülkelerde büyük değişiklikler oldu. Erkeklerin kadınlara karşı uygunsuz davranışları artık kabul edilmiyor. Erkekler kadınların tutumlarındaki bu değişimi anlamakta zorlanıyor. Eskiden rahat rahat onlara laf atabilirlerdi, hatta elle taciz ederlerdi. Bel altı fıkralar anlatırlardı ya da işyerlerindeki masalarına çıplak kadın takvimleri koyarlardı. Bütün bunlar kabul edilebilir davranışlar olarak görülürdü. Şimdi bunların hiçbirini yapmaya izinleri yok. Bu da onlar için zor. Çünkü sınırları çizmekte zorlanıyorlar. Örneğin, bir kadına "Bugün ne güzel olmuşsun" demenin doğru olup olmadığını bilemiyorlar. Çünkü yanlış yapmanın riski çok büyük. Uyarı alabilirler ve hatta işlerini kaybedebilirler. Erkekler, hatları belirgin olmayan bu çizgiyi aşmaktan korkuyorlar. Unutmayın ki bazen erkekler de cinsel taciz kurbanı olabilir. İlk bakışta garip gözükebilir ama Batılı kültürlerde erkeklerin bu konuda şikâyetleri oluyor. Bu da işin diğer yüzü.*

Mirowsky (1996), kadınlarla erkeklerin depresyon düzeyleri arasındaki farkın yaşla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Mirowsky, şu denenceleri sınamış ve Amerika örnekleminde bunları doğrulamıştır: Kadınlarla erkeklerin depresyon düzeyleri arasındaki fark yaş ilerledikçe ve medeni durum, iş, ev işleri, çocuk bakımı ve ekonomik sıkıntılara bağlı olarak artıyor; ilk yetişkinlikte erkeklerde depresyon düzeyinde düşme görülürken kadınlarda bu dönemde düşüş çok daha yavaş oluyor, bu da depresyon farkının yaşla birlikte artmasına neden oluyor.

Aile içi etkileşim ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkilerin incelendiği bir araştırmada (Knudson-Martin, 2000), depresyonun kadınlarda daha yüksek olması dışında kadınlarla erkeklerin benzer oldukları ve algılanan aile etkileşimi ile psikolojik belirtiler arasında bulunan anlamlı ilişkilerin erkeklerde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu araştırmada kadınlar için, aile içindeki sevgi, mutluluk, dayanışma, uzlaşım vb. özelliklerin zayıf olarak algılan-

ması ile somatizasyon ve obsesif-kompulsif belirtiler arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Buna göre, kadınlar aile içindeki olumsuz etkileşimden kaynaklı rahatsızlıklarını, öfke ve doyumsuzluklarını fiziksel şikâyetlerle ve tekrarlı, önlenemeyen, istenmeyen düşünce ve eylemlerle ifade ederler. Erkeklerde, algılanan aile etkileşiminin psikolojik belirtilere katkısı kadınlara kıyasla daha çoktur (erkeklerde yüzde 40 iken kadınlarda yüzde 25). Özellikle erkeklerin, aile içinde yakınlık, birliktelik olması ve bunun fiziksel ve sözel olarak ifade edilmesi konularında kadınlardan daha duyarlı oldukları ve bunların erkeklerin psikolojik belirtileriyle daha çok ilişkili olduğu anlaşılmıştır.

Türkiye'de çeşitli örneklemelerle yapılan bazı araştırmalarda cinsiyete göre farklılıklar belirlenmiştir. Örneğin, hükümlüler üzerinde yapılan bir araştırmada (Demir ve Demir, 1998), kadınların erkeklerden daha fazla psikopatolojik belirtiler gösterdikleri ve

bu belirtilerini yaşla ilişkili olduğu, ama eğitime ve medeni duruma göre anlamlı bir fark göstermediği bulunmuştur. Yurtta kalan üniversite öğrencisi kızlar ile erkek öğrencilerin karşılaştırılması sonucunda da kızların bazı psikopatolojik belirtileri daha fazla gösterdikleri belirlenmiştir (Maşrabacı, 1989).

Çalışma durumu ile ruh sağlığı arasında da ilişki kurulmuştur. Dökmen (1997), çalışmayanların çalışanlara kıyasla daha depresif olduklarını bulmuştur. Çalışan kadınların çalışmayan kadınlardan daha olumlu ruh sağlığına sahip olduklarını gösteren araştırmalar vardır (Bilgin, 1990; Dökmen, 2003). Bilgin (1990), çalışmayan kadınların çalışan kadınlardan, hatta şimdi çalışmayan ama geçmişte çalışmış olan kadınlara kıyasla da, daha depresif olduklarını bildirmiştir. Dökmen (2003) de çalışan kadınların diğer (çalışmayan ya da evde üretim yapıp satan) kadınlardan daha az psikopatolojik belirti gösterdiklerini bulmuştur. Bir işte çalışıyor olmanın kendilik tanımını çeşitlendirebileceğinden ve bunun da ruh sağlığını olumlu yönde etkileyebileceğinden söz edilmiştir (Bala ve Lakshmi, 1992; Dökmen, 1997). Uçman'a (1990) göre ise, Türkiye'de çalışan kadınlar çalışan erkeklere kıyasla daha çok ruh sağlığı bozulma riski taşırlar. Uçman, çalışan, ilkokul ve üniversite mezunu kadınlarla erkekleri karşılaştırmış ve çalışan kadınların çalışan erkeklere kıyasla daha fazla psikopatolojik belirtiler gösterdiklerini bulmuştur. Uçman, ayrıca, ilkokul mezunu ve alt sosyoekonomik düzeyden kadınların ruh sağlığı bozulma riskinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Öte yandan, kadınların çalışma durumları ile ruh sağlıkları arasında ilişki vardır; çalışan kadınlara kıyasla ev kadınlarının daha depresif ve daha stresli oldukları ve kadının çalışmasının muhtemelen kadının da erkeğin de psikolojik stresini azalttığı belirlenmiştir (Ross, Mirowsky ve Ulbrich, 1983). Ayrıca, özellikle orta yaşlı ve yaşlı erkeklere göre, kadının çalışması anlaşmazlıkları artırır ve eşler arasındaki anlaşmazlık da depresyonu etkiler (Keith ve Schafer, 1986). Tiedje ve arkadaşları (1990), evli ve çalışan (profesör ve yönetici) kadınların ruh sağlıklarının rol (anne, eş, mesleki) artışı ve bunlar arasındaki çatışmayla ilişkili olduğu-

nu göstermişlerdir. Rollerinde artış olan ama düşük çatışma yaşayan kadınların ruh sağlığı (depresyon) puanlarının daha olumlu olduğu (düşük depresyon, yüksek annelik doyumu vb.) görülmüştür.

Bir psikiyatri kliniğindeki depresif hastalarla yapılan bir araştırmada (Gutierres-Lobos, Wolfl, Scherer, Anderer ve Schmidl-Mohl, 2000), depresyon açısından bekâr, kadın ve işsiz olanların daha büyük risk taşıdıkları belirlenmiştir. Evlilik erkeklere kıyasla kadınlar için daha az avantajlı bir durumdur. Depresyon oranının işsiz ve dul kadınlarda en yüksek, evli ve çalışan erkeklerde en düşük olduğu da bulunmuştur.

Cinsiyet rolleri ile ruh sağlığı ilişkisi üzerinde de çalışılmıştır. Bazı araştırmalarda, ruh sağlığı yönünden erkeksilik ve kadınsılık özelliklerini yüksek düzeyde gösteren androjenlere özel bir yer verilmiştir (Bem, 1974, 1975; Bem, Martyna, Watson, 1976). Biyolojik cinsiyete kıyasla cinsiyet rollerinin depresyona katkısının daha önemli olduğunu belirten Golding ve Singer (1983), androjenliğin pozitif iç yaşantılarla (olumlu hayal kurma, yetersizlik hissetmeme vb.) yüksek ilişkili olduğunu bulmuşlardır. O'Heron ve Orlofsky (1990), kaygı ve depresyon bakımından, androjenlerin en iyi, belirsiz cinsiyet rolü olanların da en kötü durumda olduklarını bildirmişlerdir. Williams ve D'alessandro (1994) da androjenlerin ruh sağlıklarının olumlu yönlerini vurgulamışlardır. Bazı araştırmalarda ruh sağlığının bazı yönleri (örneğin, bağımsızlık, yeterlilik, depresyon, kaygı) bakımından erkeksilerin de en az androjenler kadar iyi durumda oldukları bildirilmiştir (Golding ve Singer, 1983; O'Heron ve Orlofsky, 1990, Steenbarger ve Greenberg, 1990).

Hürriyet *gazetesinin Sağlık köşesine, Dr. Gündüz Tezmen'e*

Bir süre önceki yazınızda çocuklarımızın kemik yapısını geliştirmek için biz annelere seslenmiştiniz. Bizler çalışan anneleriz. Lütfen babalara da seslenip bizim sorumluluklarımızı paylaşmalarını sağlayınız...

Grimmell (1998), özellikle kadınlarda gerçek cinsiyet rolü davranışı ile ideal cinsiyet rolü davranışları arasındaki farklılığın depresyonu cinsiyet rollerinden daha iyi açıkladığını belirlemiştir; kontrol odağı inancı, yükleme stili ve kendilik yeterliği gibi bilişsel faktörleri kontrol ettiğinde de aynı sonuçları elde etmiştir.

Kim (1998), çalışan ve çalışmayan, evli ve en az bir çocuk sahibi kadınların cinsiyet rol tutumlarını ve genel psikolojik iyilik durumlarını *(global psychological well being*-genel olarak yaşamdan doyum almak ve mutluluk) karşılaştırmıştır; çalışan kadınların çalışmayan kadınlardan daha liberal cinsiyet rolü tutumlarına sahip olduklarını, ama psikolojik iyilik hali bakımından farklı olmadıklarını belirlemiştir. Öte yandan şu da bulunmuştur: Çalışan kadınlar liberal cinsiyet rolü tutumuna sahip olduklarında daha yüksek iyilik haline sahip olurlarken, çalışmayan kadınlar geleneksel cinsiyet rollerine sahip olduklarında daha yüksek iyilik hali yaşarlar.

Orta yaşta, bekâr ve meslek sahibi kadınlar üzerinde yapılan bir araştırmada (Lewis ve Borders, 1995), iş doyumu, cinsel doyum, yaşam koşullarıyla ilgili pişmanlıklar iç kontrol inancı ve boş zaman etkinlikleri gibi özelliklerin yaşam doyumuyla yüksek düzeyde ilişkili oldukları bulunmuştur. Yüksek iç kontrol inancının (çevreyi ve koşulları etkileyebileceğine, bunun kendi elinde olduğuna inanma) yüksek yaşam doyumuyla ilişkili olduğu, kadınların yaşam doyumlarının kendi tutumlarının ve çabalarının bir sonucu olduğuna inandıkları görülmüştür. Bu araştırmada cinsiyet rolleri ile yaşam doyumu arasında bir ilişki bulunmamıştır.

Ruh sağlığı, kontrol odağı ve cinsiyet rolleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu da görülmüştür. Lengua ve Stormshak (2000), cinsiyetin, cinsiyet rollerinin ve bazı kişilik özelliklerinin (dış kontrol inancı, empati gibi) başa çıkmayı ve psikolojik belirtileri (depresyon, antisosyal davranışlar ve madde kullanımı) açıklama biçimleri üzerinde durmuşlardır. Üniversite öğrencileriyle yaptıkları bu araştırmalarında, erkeksiliğin hem kadınlarda hem de erkeklerde dış kontrol inancıyla negatif ilişkili olduğunu, erkeksiliğin kadınlarda depresyonla negatif ilişkili olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca dış kontrol inancının kadınlarda da erkeklerde de

depresyonla pozitif ilişki gösterdiği belirlenmiştir. Erkeksilik, depresyonla düşük, antisosyal davranış ve madde kullanımıyla yüksek düzeyde ilişkili bulunmuştur. Kadınsılık ise antisosyal davranış ve madde kullanımıyla düşük düzeyde ilişkilidir. Kişilik özellikleri kontrol edildiğinde bile cinsiyet rolleri ile semptomlar arasında ilişki bulunmuştur. Erkeksilik, depresyon üzerinde koruyucu etki yaparken, antisosyal davranış ve madde kullanımı bakımından riski artırır. Kadınsılık ise, antisosyal davranış ve madde kullanımıyla ilgili olarak koruyucu etki yapar. Erkeksilik dışavurum, kadınsılık ise içealım problemleri yaratır. Bu bulgular, kadınsılığın ve erkeksiliğin dengeli halinin, yani androjenliğin olumlu ruh sağlığıyla ilişkili olduğunu söyleyen görüşlerle (Bem, 1974) tutarlıdır. Bu araştırmada ayrıca, kadınsılık ve erkeksiliğin kadınlarda ve erkeklerde farklı tepkilere yol açtığı da belirlenmiştir. Cinsiyet rolleri ile kişilik, kadınlarda ve erkeklerde farklı işler, çünkü herhangi bir davranışın her bir cinsiyet için farklı anlamlar taşıması söz konusudur, geleneksel beklentilere uygunluk da önemlidir. Örneğin, erkeksilik kadınlarda yüksek empati düzeyiyle ilişkiliyken, erkeklerde düşük empati düzeyiyle ilişkili bulunmuştur.

Dökmen (2003), kadınlarda çalışma durumunun (ücretli bir işte çalışıyor olma ya da olmama), yaş, eğitim düzeyi ve medeni durumun psikopatolojik belirtilerle ilişkili olduğunu bulmuştur. Çalışan kadınlar diğer kadınlardan daha az psikopatolojik belirti gösterirler. Yaşlı, eğitimli ve evli kadınların genç, eğitimsiz ve bekâr kadınlara kıyasla psikolojik durumlarının daha iyi olduğu da söylenebilir. Buna göre, daha genç olmanın da psikopatolojik belirti gösterme riskini artırdığından söz etmek mümkündür; gençken eğitimi tamamlama, eş ve iş bulma ya da sosyal olaylara, işe, eşe, evliliğe uyum, küçük çocukların bakımı vb. streslerin yoğun olarak yaşanması mümkündür. Eğitim düzeyinin ve evli olmanın da ruh sağlığına anlamlı katkı sağladığı bulunmuştur. Daha yüksek eğitimli olma, ruh sağlığı açısından avantajlı bir durumdur. Eğitimli olmak, özellikle de yüksek eğitime dayalı bir meslek sahibi olmak kişinin kendine güvenini artırma, kendilik tanımlamasını zenginleştirme gibi sonuçlar yaratabilir; bunlar da ruh sağlığını olumlu yönde etkiliyor olabilir. Evli olmanın da böy-

le bir avantaj sağladığından söz edilebilir. Evliler, daha fazla sosyal destek algılarlar (Eker ve Arkar, 1995; Ünsal, 1998); kadının sosyal ve ekonomik güvencesini evlilik olarak gören bir anlayış vardır (Koptagel-İlal, 2992) ve ayrıca evliliğin yaşamla ilgili bazı beklentileri (örneğin, çocuk sahibi olma, daha yüksek sosyal statü kazanma) gerçekleştirme gibi geleneksel işlevlerinden de söz edilebilir. Bütün bunlar nedeniyle evli olma ruh sağlığını koruyucu etki yapıyor olabilir.

Ruh sağlığı konusunda cinsiyet kalıpyargılarının etkisini gözlemek mümkündür. Bu konudaki klasik iki çalışmayı Renzetti ve Curran'dan (1992) ve Basow'dan (1992) özetleyerek aktaralım. Bu kalıpyargıların kadınlar aleyhine işleyebildiğinin bir örneği eski bir çalışmada gösterilmiştir. Broverman ve arkadaşları (1970) tarafından 79 ruh sağlığı uzmanından (psikolog, psikiyatr ve sosyal çalışmacı) "sağlıklı, olgun, sosyal olarak yeterli (a) bir yetişkini (cinsiyeti verilmemiş), (b) bir erkeği ve (c) bir kadını betimlemeleri istenmiştir. Verilen cevapların kişinin cinsiyetine bağlı olarak farklılaştığı görülmüştür. Sağlıklı bir yetişkin ile sağlıklı bir erkeğe verilen betimlemeler benzerdir, bunlar bağımsız, maceracı, atılgan vb. olarak değerlendirilmiştir; oysa sağlıklı bir kadına ilişkin olarak boyun eğici, bağımlı, küçük krizlerde heyecanlanan, görünüşüyle fazla ilgili vb. betimlemeler verilmiştir. Kadın için verilen bu betimlemelerin sağlıklı ve olgun bir bireyin tanımlamalarına uymadığı görülmüştür. Benzer sonuçlar daha sonraki araştırmalarda da kısmen tekrarlanmıştır. Buna göre kadınlar pek çok klinikçinin ideal ruh sağlığı standartlarında davranırlarsa erkeksi kadın, hatta anormal olarak nitelenebilirler ya da kültürel beklentilere uygun davranırlarsa kendilerini mutsuz, doyumsuz ve psikolojik olarak sıkıntılı bulabilirler. Erkeklere yönelik kalıpyargıların ruh sağlığına yansımalarını da bir başka araştırmada görmek mümkündür. Robertson ve Fitzgerald (1990) (aktaran Renzetti ve Curran, 1992) tarafından bir erkek hasta (aslında bir aktör) ve terapist arasında geçen, videoya alınmış bir konuşmanın iki versiyonu 47 terapiste izlettirildi. Birinci versiyonda hasta mühendis olarak tanıtıldı ve çocuklarla karısının ilgilendiği belirtildi. Diğerinde ise hasta, çocuklarla ilgilenmek üzere evde ka-

lan ve mühendis olan karısı dışarıda çalışan biri olarak tanımlandı. Terapistler, birinci versiyondaki hastanın problemlerini, iş ve evlilik sıkıntılarına ya da biyolojik nedenlere bağlarken, diğerinin sıkıntılarını (aslında birinciyle aynı) ciddi depresyona ve bu depresyonu da evdeki işlere bağladılar ve evle ilgili rolleri kabul edişini tedavi edilecek bir şey olarak ele aldılar.

Belki sen de benim kadar sevdin
Belki de hiç sevmedin
Ama hep benden
Veremeyeceklerimi istedin
Ne güzel olurdu
Senin de bana veremeyeceğin bir şeyin olsa
Ama sen benden
Veremeyeceklerimi istedin.
İkilemleri yaşamak zorunda olan
Neden benim?
Seni kaybetmek ya da irademi kaybetmek
Neden tercihleri yapmak zorunda kalan benim?
Aramızdaki her şey senin için cinsellikse
Benim için her şey ne?
Neden sen de beni ben olduğum için sevmedin?

E., üniversite öğrencisi, bayan

Ruh sağlığının değerlendirilişinde gözlenen bu çifte standart, kadınların duygusal problemleri daha çok yaşadıkları ve bu sorunlardan daha çok etkilendikleri biçiminde gözlenen kalıpyargılar, kadınların bu tür problemler için yardım almaya daha çok yönlendirilmelerine ama erkeklerin bu sorunlarını görmezden gelmelerine yol açar. Bunun bir başka doğurgusu da yasalara uymayan davranışları nedeniyle kadınlardan çok erkeklerin sorumlu tutulmalarıdır. Aynı sapkın davranışı nedeniyle kadınlar ruh sağlığı sistemine, erkekler ise adalet sistemine itileceklerdir (Basow,

1992). Bunun bir başka sonucu da kadınların erkeklerden daha fazla psikolojik ilaç almaları ve bunlara bağımlı olmalarıdır.

Fiziksel sağlık

Yukarıda ele alınan konu başlıklarında kadınlar aleyhine görünen sonuçlardan söz ettik. Kadınlar, ev işlerinin yükü altında ezilirler, bu da ruh sağlıklarını tehdit eder. Kadınlar iş bulmakta zorlanırlar, ama iş bulduklarında da çeşitli sorunlarla karşılaşırlar. İşte yükseltilmezler, düşük ücret alırlar. Kadınlar eğitim alma konusunda da sınırlılıklar yaşarlar. Kadınların ruh sağlıklarının bozulma riskinin daha fazla olduğu görülür. Kadınlar aleyhine karamsar bir tablo ortaya çıkar.

Erkekler aleyhine olduğu görülen bir tablo ise fiziksel sağlık konusundadır. Erkeklerde hastalık ve ölüm oranlarının kadınlara kıyasla daha yüksek olduğundan söz etmeyi mümkün kılacak sonuçlarla karşılaşılmıştır.

Bu bölümde (aşağıda) fiziksel sağlıkla ilgili verilen bilgiler ve araştırma sonuçları bazı kaynaklardan (Basow. 1992; Burn, 1996; Renzetti ve Curan, 1992) aktarılacaktır.

Erkeklerin yaşam sürelerine ilişkin beklentiler hemen çoğu ülkede kadınlarınkinden düşüktür. Bunun olası bir açıklaması genetik faktörlerle ilgilidir. Bir açıklamaya göre (Holden, 1987; aktaran Renzetti ve Curan, 1992), daha çok genetik bilgi taşıyan X kromozomu bazen fiziksel anormalliklere yol açan bozulmaları da taşıyor. Kadınlar iki X kromozomuna sahip oldukları için bunların sağlam genlerini kullanıyorlar, oysa erkekler tek X kromozomuna sahip oldukları için o kromozomdaki bozulmalardan kaçınamıyorlar. Bu nedenle de erkek fetüs ile kadın fetüsün ölüm oranları 146:100 (yani 100 kız fetüse karşılık 146 erkek fetüs ölüyor) ve tüm yaşlarda doğum anormalliklerine bağlı ölüm oranları 120:100. Erkeklerdeki ölüm oranının yüksekliğini hormonlara bağlayan açıklamalar da vardır. Evlilikle ilgili açıklamalar da önemlidir. Eşiyle yaşayan evli erkeklerde bekârlara göre daha az ölüm olasılığından söz edilmiştir. Bu durum kadınlar için söz konusu değildir; evliliğin erkekler için koruyucu bir etki yaptığından söz edilebilir.

Genel olarak ölüm nedenlerinin her türünde erkeklerin oranı kadınlardan daha fazladır. Kalp hastalıkları, inme, arteriosclerosis ve ilgili nedenlere bağlı erkek ölümü kadın ölümünden yüzde 65 daha fazladır. Bu hastalıklar ölüm oranındaki cinsiyet farklılıklarının yüzde 40'ını açıklar. Bu hastalıkların erkeklerde daha çok görülmesinin de çeşitli nedenleri vardır: Erkekler kadınlardan daha fazla sigara içerler ve erkeklerde A tipi kişilik daha çok görülür. Kansere bağlı ölüm oranları da erkeklerde daha fazladır (cinsiyete bağlı göğüs, rahim vb. kanserler hariç). Bunun nedenlerinden biri yine sigaradır, erkekler daha erken yaşlarda sigara içmeye başlarlar ve daha çok içerler.

Erkeklerdeki daha yüksek oranda gözlenen ölümlerin bir bölümünü de endüstri kaynaklı tehlikelere bağlamak mümkündür. Toz ve toksik maddelere maruz kalma, asbestosla ilgili işlerde çalışma oranı erkeklerde yüksektir. Ancak kadın iş sağlığının erkeklerinki kadar çok araştırılmadığı için hakkında çok bilgi olmadığı da bir gerçektir.

Çocuk doğurmaları nedeniyle kadınlar, gelecek kuşakların sağlığını korumak amacıyla bazı riskli işlerde çalıştırılmazlar. Bunun da iki sonucu vardır: (1) Bu işlerde kadınların çalışmamaları bir ayrımcılığa yol açar, (2) erkeklerin sağlıklarına yönelik tehlike görmezden gelinir. Toksik maddeler, radyasyon vb. kadını da erkeği de etkiliyor ve üreme hücrelerini olumsuz etkiliyor, bu tür işlerde erkekler daha çok çalıştığı için öncelikle spermlerin ölmesine yol açıyor. Ancak bu tür işlerde kadınların çalışmaması tamamen korundukları anlamına gelmiyor, erkekler bu tür risk maddelerini saçlarında, derilerinde ve elbiselerinde çevrelerindekilere taşıyorlar.

Ece Temelkuran'ın yazısından: "Bir ölüm tuzağı ve dört kadın" Cumhuriyet Dergi, *1 Aralık 1996, sayı 558, s. 4*

...

"Nedense gülüyoruz. Hülya, şiirini okurken nasıl heyecanlandığını anlatıp kıkırdıyor. Ayten, "Babam kumayı anlatacağımızı bilmiyor ki" deyip en güzel yaramazlığının keyfiyle ufak tefek kah-

kahalar atıyor. Nedense biz de gülüyoruz, şehirli kadınlar olarak. Neden güldüğümüzü kimse bilmiyor, çünkü gülünecek hiçbir şey yok ortada. Gülmek dayanmak için. Yeniden o küçük, basık evlere dönüp hayata devam edebilmek için. Bütün bu anlatılanların ağırlığını hafifletmek için. Günden güne daha çok yok sayan erkek kurallarıyla başa çıkabilmek için. İnadına kadın olmayı sevebilmek için..."

Ölüm oranı ve beklenen daha uzun yaşam süresi bakımından erkekler aleyhine sonuçlara karşın (kadınlar ortalama 7 yıl daha uzun yaşıyorlar), kadınlar daha çok hasta oluyorlar. Kadınlarda kronik ya da akut hastalık oranı daha yüksektir. Kadınlar yılda erkeklere kıyasla yüzde 40 daha fazla hastalık nedeniyle yatıyorlar. Bunun olası nedenleri olarak şunlardan söz edilebilir: Daha uzun yaşadıkları için yaşlandıkça daha çok kronik hastalıklarla karşılaşıyorlar.

Kadınlar daha düşük gelir düzeyine sahipler ve daha kötü besleniyorlar, bu da özellikle yaşlı kadınları olumsuz etkiliyor. Kadınlar tibbi kurumlara daha çok başvuruyorlar.

Özellikle sağlık hizmetinin parasını ödeyebilecek durumda olan kadınların, fakir kadınlara kıyasla daha kolay hastalanabildikleri düşünülüyor.

Erkekler çoğu zaman hastalıklarını görmezden geliyorlar. Bundan hem erkeklerin hem sağlık personelinin erkeklerin daha güçlü olduklarına ilişkin inançlarının etkisi olabilir. Bu inanç, erkeklerin hastalıklarının görülmemesine ve önemsenmemesine yol açıyor olabilir.

Erkeklerin, ölüme neden olan hastalıkların yanı sıra ülser, hipertansiyon, astım, kardiyovasküler sistem rahatsızlıkları ve göz şikâyetlerini de kadınlardan daha çok yaşadıkları da biliniyor. Kadınların ise daha çok diyabet, kansızlık, romatizma, nefes alma sorunları, mide-bağırsak hastalıkları ve kilo problemleri yaşadıklarından söz ediliyor.

Kadınların kıyafetlerinden kaynaklanan rahatsızlıklardan da söz etmek mümkündür. Bu durum özellikle geçmişte daha belir-

gindi. Bir zamanlar, o dönemin moda anlayışı nedeniyle kadınların çok sıkı giysiler giymeleri zorunluydu. Moda korselerin iç organlara yüksek basınç (yaklaşık 10-40 kg arası) uygulaması şık bir kışlık sokak kıyafetinin çok ağır (ortalama 18 kg) olması sonucunda kadınlar yorgunluk, zor nefes alma, baygınlık, göğüs ve karın ağrısı yaşıyorlardı, ancak bunlar kadın cinsinin zayıflığına bağlanıyor ve önemsenmiyordu.

Kadınlarla erkeklerin fiziksel sağlıklarında gözlenen bu farklılıkları çeşitli faktörlere bağlamak mümkündür. Bunlar içinde önemli olanları, yaşam biçimi ve sosyal rollerdeki farklılıklardır.

---

25 Haziran 2001, Cumhuriyet, *s. 3*

Yeryüzünde 876 milyon okuma yazma bilmeyen insanın üçte ikisini oluşturuyorlar. Kadınlar dünyaya yetişemiyor.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği'nin UNESCO ve Devlet Planlama Teşkilatı verilerinden düzenlediği rapora göre, kadınların okur-yazarlık oranlarında, Baltık Devletleri yüzde 96 ile Latin Amerika yüzde 85'lik oranla ilk sıraları paylaşırken Güney Asya yüzde 33'lük oranla son sırada yer alıyor. Türkiye'de erkeklerde yüzde 92 olan okur-yazarlık oranı kadınlarda yüzde 72'ye kadar düşüyor.

Erkeklerin yaşadıkları sınırlılıklar

Yukarıda ev işleri, çalışma yaşamı ve sağlık konularında anlatılanların büyük kısmı kadınların yaşadıkları sorunlarla ilgilidir. Elbette bunlar arasında erkeklerin de yaşadıkları sorunlara değinilmiştir, ancak bu konularda (elbette burada değinilmeyen başka konularda da) erkeklerden çok kadınların sorunlar yaşadıkları görülmüştür. Ancak özellikle erkeklerin de yaşadıkları sorunlar olmalıdır. İnsanlar, toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıpyargılarla sınırlanırsa bundan elbette erkekler de etkilenecektir.

Erkeklerin yaşadıkları sınırlılıkları, Burn (1996), erkek cinsiyet rolüyle ilişkili normlara bağlamış ve üç başlık altında incelemiştir: Başarı/statü normu, güçlü olma normu, kadınsı olmama nor-

mu. Aşağıda bu normlar ve yarattığı sınırlılıklar, büyük ölçüde Burn'dan özetle aktarılarak anlatılacaktır.

Başarı / statü normu

Bu norm, erkeklerin toplum tarafından hep başarıya ve yüksek statüye yönlendirilmeleri anlamına gelir. Erkeklerden iş ve sosyal yaşamda başarılı olmaları ve yüksek statü kazanmaları beklenir. Toplum tarafından "ailenin ekmeğini kazanma" rolü verilen erkek, çok para kazanma, ailesini en iyi koşullarda yaşatma ve ekonomik güç elde etme zorunluluğu duyar. Bu, yüksek statü kazanması zorunluluğuyla birlikte görülür. Erkek, kendini gerçekleştirmek için değil, para ve statü kazanmak için çok çalışmak zorundadır. Bunları gerçekleştiremediği zaman kendine duyduğu saygı azalır, kendini güvensiz hisseder. Erkekler sadece para kazanmak için mevcut işlerini sevmeden sürdürmek zorunda kalırlar. Evde değil, daha çok işte bulunmaları, zamanlarının çoğunu işyerinde geçirmeleri, evlerine yabancılaşmalarına, çocuklarıyla yeterince meşgul olamamalarına ve sürekli özlem duymalarına neden olur. Çocuklarının büyümesine tadına vara vara tanıklık edemezler. Bütün bunlar, erkeklerde strese bağlı fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklara ve kendilerini gerçekleştirememe duygusuna neden olur. Ayrıca toplumsal erkeklik kalıpyargılarının bir kısmını (başarı-güç) gerçekleştiremediklerinde de, başka kalıpyargıları abartılı olarak yaşar ve "maço" erkekler olurlar.

H., üniversite öğrencisi, erkek

Kadınlar ve erkeklerin geleneksel cinsiyet rollerine bağlı bazı sınırlılıkları olduğu söyleniyor. Ancak bence bu kısmen kadınlar için devam etse de erkekler için ortadan kalkmış durumda. Ben böyle sınırlılıkların olduğunu ve bunları yaşadığımı sanmıyorum. Herhangi bir sınırlılık benim için söz konusu değil, her konuda istediğim şekilde davranabiliyorum. Bu sınırlılıkların ortadan kalkmış olmasını da geleneksel cinsiyet rollerinin değişmesine bağlıyorum.

Güçlülük normu

Erkeklerin her zaman güçlü olmaları gerekir. Toplum erkeklerin özellikle üç konuda güçlü olmalarını bekler: (1) Fiziksel olarak güçlü olma, (2) zihinsel olarak güçlü olma, (3) duygusal olarak güçlü olma.

Erkeklerin fiziksel olarak güçlü olmaları beklentisi vardır, zayıf, çelimsiz olmamaları gerekir. Bu norm, erkeklerin daha güçlü ve büyük kaslara sahip olmak için spora, vücut geliştirme sporlarına yönelmelerine ve zorlanmalarına neden olur. Bunun sonucunda fiziksel sağlığın bozulması ve ilaç kullanımı riski artar, çok çalışma zorunluluğunun yanı sıra bu durum erkeklerde eklem, kalp rahatsızlıklarının, kanser gibi hastalıkların, duygu durum bozukluklarının artmasına neden olur. Fiziksel olarak güçlü olma normunun içselleştirilmesi, erkeklerin, rahatsızlıklarını görmezden gelmelerine, tedaviyi reddetmelerine, başka çözüm yollarına

başvurmalarına, sporda aşırı acıya, sıkıntıya katlanmalarına yol açar. Fiziksel olarak güçlü olduğuna inanan erkekler daha çok risk alır ve daha saldırgan davranırlar. Bunun sonucu da erkekler, eşe şiddet uygulayarak, kavga ederek, içkili araba kullanarak, ölümüne atılarak kendisi ve başkası için zarar verici olabilir, korunmasız ve sorumsuz seks yapma vb. riskli durumlara yönelerek seksle bulaşan hastalık kapma ihtimalini artırabilirler. Fiziksel olarak güçlü olmayla bağlantılı olarak cinsel yönden güçlü olma beklentisinden de söz edilebilir. Bu beklenti, erkeklerin her an her koşulda cinsel birleşmeyi isteyeceklerini ve gerçekleştirebileceklerini düşünmelerine ve aksi olduğunda kaygı duymalarına neden olabilir. Cinsel birleşme, erkek cinsel organının ereksiyonuyla mümkün görüldüğünden ve bu da çoğu zaman erkeklikle özdeşleştirildiğinden erkeklerin bu bakımdan büyük bir performans anksiyetesi yaşamaları ve kendilerini ciddi bir tehdit altında hissetmeleri olasıdır.

Toplum içinde erkeklerin daha zeki-akıllı ve bilgili olmaları beklentisi de vardır. Bu zihinsel güçlülük normu gereği, erkeklerin zeki sözler söylemeleri, akıllıca kararlar almaları, her sorunun en doğru cevabını bilmeleri, kültürlü olmaları beklenir. Bunun gerçekleşmemesi ya da gerçekleşememesi kaygısı erkekler için önemli bir stres kaynağıdır. Bu nedenle, erkeklerin, bir şeyi bilmediklerine ikna olmaları, bir başkasının onların bilmediklerini bilebileceklerini kabul etmeleri ve hatta bilmedikleri bir şeyi öğrenmek için soru sormaları zordur.

---

12 Ocak 2003, Hürriyet, *Pazar eki, s. 7*

Ünlü romancı İnci Aral son romanı Mor'da erkek ruhunu ameliyat masasına yatırıyor.

İlk aşk, ilk seks kadınlar için o kadar önemli olmayabiliyor, hatta unutulabiliyor. Ama erkekler asla! Sağlıklı olmayarak yaşanan ilk ilişkiler bir başka biçimde geleceğe taşınıyor: Hastalık olarak. Bir erkeğin kendi kafasındaki erkeklik kavramının oluşmasına giden yol çok uzun ve sancılı. Hep bir sorumluluk ve becerememe

korkusu var. Her şeyin yerleşmiş olduğu evliliklerde bile bu var, bıkkınlıkla ya da çok fazla alışkanlıkla istediği cinsel performansı gösteremeyen erkekler "bittim ben" diyor. O kadar korkunç tablolar çiziyorlar. Karısıyla, çocuklarıyla iletişimleri bozuluyor, fevkalade mutsuz oluyorlar. Erkeklik kavramı bizim tahmin ettiğimizden çok daha önemli erkekler için.

Erkeklerin duygusal olarak da güçlü olmaları beklenir. Bu norm da erkeklerin duygularını yaşayamamalarına, duygusal sorunlar için yardım almamalarına, duygularını ifade etmemelerine (öfke hariç) neden olur. Duygularını, dolayısıyla kendilerini açma (başkalarıyla paylaşma) riskli olarak algılanır. Duygularını ifade etmeleri halinde reddedilecekleri, küçümsenecekleri, zayıf olarak algılanacakları, kendilerine duyulan saygının zayıflayacağı endişesi taşır ve bu nedenle de bundan kaçınırlar. Erkeklerin meşgul olmayı tercih ettikleri etkinlikler de bu nedenle duygusal paylaşıma izin veren etkinlikler değil, daha çok rekabete ve çatışmaya dayanan ve erkekleri karşı karşıya getiren sportif karşılaşmalar gibi etkinliklerdir. Arkadaşlık örüntüleri ve tercihleri de bu yöndedir. Batı toplumlarında "cool" (karizmatik) erkek tipi, güçlü, duygularını belli etmeyen, duygusal tepki vermeyen, kendine güvenli erkek olarak çizilir, bu tipin toplumsal olarak kabul gördüğüne inanılır ve pekiştirilir.

Kadın gibi (kadınsı) olmama normu

Erkeğe göre kadın o kadar değersiz ve hiyerarşide aşağıdadır ki, toplum tarafından erkeğe değil, kadına uygun görülen etkinlikler, özellikler ve davranışlar da değersiz ve aşağı bulunur. Erkeğin kadınsı olması, kadın gibi algılanması, değerinin düşmesine neden olur. Bu nedenle, ağlamak, duygulanmak, sıkıntısını dile getirmek, hatta ev işleriyle meşgul olmak erkeğin kaçınması gereken durumlar olarak algılanır. Kadınsı olmaktan korkma, homofobi (eşcinsellikten korkma) ile de ilişkili görünür ve cinsiyetçiliğe de neden olur. Erkek rolünden sapma, eşcinsel olmakla bir tutulur, bu da korkuya yol açar. Batı toplumlarında bu korku,

erkeklerin erkek arkadaşlarıyla aralarına mesafe koymalarına da neden olur. Duygularını sarılarak, yakınlaşarak gösterme kadınlar için uygun görülür, ancak erkeklere yasaklanır.

İnceleme

Üniversite öğrencilerinin geleneksel cinsiyet rolleriyle ilgili olarak yaşadıkları sıkıntılar

Lisans düzeyinde verdiğim Cinsiyet Rolleri dersinin dönem sonu sınavında bazen öğrencilerin kendileri hakkında bilgi vermelerinin istendiği bazı sorular da yer alır. "Kadın ya da erkek olmaktan dolayı sizin yaşamınızın sınırlandığını ya da sorunlar yaşadığınızı düşündüğünüz durumlar nelerdir?" sorusuna verilen cevapları incelediğimde ortaya şöyle bir tablo çıkıyor:

Cevap verenlerin toplam sayısı: 93 (kızlar: 84; erkekler: 9)

Kızların en çok dile getirdikleri sorunlar: (En çok dile getirilenlerden aza doğru)

1. *Geç saatlerde ya da gece tek başına dışarıda bulunamamak, bulunduğunda sorun yaşamak ya da endişelenmek*
2. *Erkekler kadar özgür olamamak (gidiş geliş saatlerinin kısıtlanması, dışarı çıkamamak vb.)*
3. *Erkek kardeşten farklı muamelelere maruz kalmak (ev işleri, özgürlük, izin, erkek arkadaş vb.)*
4. *Ev işlerini yapma ya da yardım etme zorunluluğu*
5. *Çalışma yaşamı ya da işle ilgili sorunlar (işe kabulde güçlükler, küçümsenmek, görev dışı işler –temizlik, yemek– beklenmesi, yükselememek, gelecekte sorun yaşama kaygısı)*
6. *Kıyafete ve davranışlara dikkat etme zorunluluğu*
7. *Güçsüz, aciz, korunmaya muhtaç görülmek*
8. *Sosyal hareketliliğin kısıtlanması (seyahate, eğlence yerlerine yalnız gidememe vb.)*
9. *Erkek arkadaşa, sevgiliye izin olmaması, onaylanmaması*
10. *Cinsel obje olarak görülmek*

11. *Sözlü tacize uğramak (laf atarak rahatsız edilme)*
12. *Namus, bekâret anlayışı, cinsel kısıtlılık*
13. *Zayıf, güzel, bakımlı olma zorunluluğu*
14. *Çok şey için suçlanma, ayıplanma*
15. *Genel olarak kadın olmak çok zor*

Erkelerin dile getirdikleri sorunlar: (en çok dile getirilenlerden aza doğru)

1. *Kadınların sorunları kadar önemli sorun yok*
2. *Çevredeki kızları koruma zorunluluğu*
3. *Kız arkadaşa gösterilen ilginin, yapılan hizmetin erkek arkadaşlar tarafından hoş karşılanmaması*
4. *Uzun saçlı olmaktan, küpe takmaktan dolayı tepki almak*
5. *Daha güçlü (fiziksel ve maddi) olma zorunluluğu*
6. *Duygusal olmanın yakıştırılmaması*
7. *Daha çok sorumluluk yüklenmesi*

Sonuç

Geleneksel cinsiyet rolleri, kalıpyargılar, kadınlarla erkeklerin farklı oldukları inancı, hem kadın hem erkek için olumsuz sonuçlar doğuruyor. Bu sıkıntılı sonuçlar, insanların kendilerini gerçekleştirmelerine, mutlu olmalarına, hatta sağlıklı olmalarına engel oluyor. İnsanlara kadın ya da erkek olarak bakmak ve her tür davranışı bununla sınırlamak büyük bir haksızlıktır. İnsanların kendilerini istedikleri gibi biçimlendirmelerine izin verilmeli; yapmak istedikleri, yapmaktan hoşlandıkları ve kendilerini daha mutlu hissettikleri ve dolayısıyla daha da başarılı olacakları durum ve davranışlar cinsiyetleri nedeniyle yasaklanmamalıdır.

Kaynakça

Abell, S. C., Richards, M. H. (1996). "The relationship between body shape satisfaction and self esteem. An investigation of gender and class differences." *Journal of Youth and Adolescence*, 25 (5), 691-703.

Alain, M. (1987). "A French version of the Bem sex role inventory." *Psychological Reports, 61*, 673-674.

Altan, S. (1993). "Altan Cinsiyet Rolü Ölçeği'ni Türk Kültüründe Geliştirme Çalışması." Yayınlanmamış lisans tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

Altan Aslan, Ş. (2000). *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*. Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Archer, J. (2000). "Sex differences in aggression between heterosexuel partners: A meta-analytic review." *Psychological Bulletin, 126* (5), 651-680.

Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. (2002). *Social Psychology.* 4. Basım. New Jersey: Printice Hall.

Augoustinos, M., Walker, I. (1995). *Social Cognition. An Integrated Introduction.* London Sage Publications.

Bailey, W. C., Hendrick, C., Hendrick, S. S. (1987). "Relation of sex and gender role to love, sexual attitudes, and self-esteem. *Sex Roles, 16* (11/12), 637-648.

Bala, M., Lakshmi, P. (1992). "Perceived self in educated employed and educated unemployed women" (Elektronik versiyon). *The International Journal of Social Psychiatry, 38* (4), 257-261.

Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory.* Englewood Cliffs: Printice-Hall.

Banyard, P., Grayson, A. (1996). *Introducing Psychological Research.* New York: New York University Pres.

Baron, R. A., Byrne, D. (1991). *Social Psychology: Understanding Human Interaction.* Boston: Allyn and Bcon, Inc.

Baumeister, R. F., Sommer, K. L. (1997). "What do Men Want? Gender Differences and two Spheres of Belongingness: Comment to Cross and Madson." *Psychological Bulletin, 122* (1), 38-44.

Beal, C. R. (1994). *Boys and Girls. The Development of Gender Roles.* New York: McGraw-Hill, Inc.

Beall, A. E., Sternberg, R. J. (Eds.). (1993). *The Psychology of Gender.* New York: Guilford Press.

Becker, G. (1996). "Bias in the assessment of gender differences." *American Psychologist, 51* (2), 154-155.

Bem, S. L. (1974). "The measurement of psychological androgyny." *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 42* (2), 155-162.

Bem, S. L. (1975). "Sex role adaptability: One consequence of psychological androgyny." *Journal of Personality and Social Psychology, 31* (4), 634-643.

Bem, S. L. (1981). "Gender schema theory: A cognitive account of sex typing." *Psychological Review, 88* (4), 354-364.

Bem, S. L. (1983). "Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender-aschematic children in a gender-schematic society." *Signs: Journal of Women in Culture and Society, 8* (4), 598-616.

Bem, S. L. (1985). "Androgyny and gender schema theory: A conceptual and empirical integration", T. B. Sonderegger (Ed.). *Psychology and Gender. Nebraska Symposium on Motivation 1984* içinde. Lincoln ve London: University of Nebraska Pres.

Bem, S. L. (1993). *The Lenses of Gender.* New Haven and London: Yale University Press.

Bem, S. L., Lenney, E. (1976). "Sex typing and the avoidance of cross-sex behavior." *Journal of Personality and Social Psychology, 33* (1), 48-54.

Bem, S. L., Martyna, W., Watson, C. (1976). "Sex-typing and androgyny: Further explorations of the expressive domain." *Journal of Personality and Social Psychology, 34* (5), 1016-1023.

Benbow, C. P., Lubinski, D. (1997). "Psychological profiles of the mathematically talented: Some sex differences and evidence supporting their biological basis. M. R. Walsh (Ed.) *Women, Men, and Gender: Ongaing Debates* içinde. s. 274-282. New Haven ve London: Yale University Press.

Bener, Ö. (1989). "Kadınların Zaman ve Para Kullanımı." Ankara: H. Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Ev İdaresi ve Aile Ekonomisi Programı), yayınlanmamış doktora tezi.

Berk, L. E. (1994). *Child Development* (3. b.). Boston: Allyn and Bacon.

Berkem-Güvenç, G. (1996). "Kız ve erkek üniversite öğrencilerinin ailede toplumsal cinsiyet rolüne ilişkin tutumları ve benlik algısı." *3 P Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji Dergisi, 4* (4), 260-267.

Berscheid, E. (1993). "Foreword." A. E. Beall, R. J. Sternberg (Eds.) The *Psychology of Gender* içinde, (s. vii-xvii). New York ve London: Guildford Pres.

Best, D., Williams, J. E. (1993). "A cross-cultural viewpoint." A. E. Beal, R. J. Sternberg (Eds.). *The Psychology of Gender* içinde. (s. 215-248). New York: Guilford Pres.

Bettencourt, B. A., Miller, N. (1996). "Gender differences in agression as a function of provocation: A meta-analysis." *Psychological Bulletin, 119* (3), 422-477.

Bigler, R. S.; Jones, L. C., Lobliner, D. B. (1997). "Social categorization and formation of intergroup attitudes in children." *Child Development, 68* (3), 530-543.

Bilgin, M. (1990). "Çalışan ve Çalışmayan Kadınlara İlişkin Bazı Değişkenlerin Depresyon Düzeylerine Etkisi." Ankara. Hacettepe Üniversitesi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü (Kavramlar, Yaklaşımlar),* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Bird, C. E., Ross, C. E. (1993). "Houseworkers and paid workers: Qualities of the work and effect on personal control." *Journal of Marriage and the Family, 55*, 913-925.

Borchert, J., Heinberg, L. (1996). "Gender schema and gender role discrepancy as correlates of body image." *Journal of Psychology, 130* (5), 547-560.

Brabant, S., Money, L. (1986). "Sex rol stereotyping in the Sunday comics: Ten years later." *Sex Roles, 14* (3/4), 141-148.

Brabant, S., Money, L. (1997). Sex rol stereotyping in the Sunday comics: A twenty year update. *Sex Roles, 37* (3/4), 269-281.

Brannon, L. (2002). *Gender. Psychological Perspective* (3. ed.). Boston: Allyn ve Bacon.

Brewer, M. B., Crano, W. D. (1994). *Social Psychology.* St. Paul: West Publishing Company.

Brown, R. (1998). *Prejudice: Its Social Psychology.* Oxford. Blackweil.

Burn, S. M. (1996). *The Social Psychology of Gender.* McGrav-Hill.

Burr, V. (1998). *Gender and Social Psychology.* London: Routledge.

Buss. D. M. (1998). "Psychological sex differences: Origins through sexual selection." B. McVicker Clinchy, J. K. Norem (Eds.) *The Gender and Psychology Reader* içinde, s: 228-235. New York: New York University Press.

Buss, D. M., Shackelford, T. K. (1997). "From vigilance to violence: Mate retention taktics in married couples." *Journal of Personality and Social Psychology, 72* (2), 346-361.

Bussey, K., Bandura, A. (1999). "Social cognitive theory of gender development and differentiation." *Psychological Review, 106* (4), 676-713.

Büyükşahin, A., Hovardaoğlu, S. (2003). "Çiftlerin aşk tutumlarının Lee'nin çok boyutlu aşk biçimleri kapsamında incelenmesi." Yayınlanmamış araştırma raporu.

Byrnes, J. P., Miller, D. C., Schafer, W. D. (1999). Gender differences in risk taking: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 125* (3), 367-383.

Carless, S. A. (1998). "Gender differences in transformational leadership: An examination of superior, leader, and subordinate perspectives." *Sex Roles, 39* (11/12), 887-902.

Carli, L. L. (1997). "Biology does not create gender differences in personality." M. R. Walsh (ed.) *Women, Men, and Gender: Ongaing Debates* içinde, (s. 44-53). New Haven: Yale University Pres.

Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü.* İstanbul: Paradigma.

Chodorow, N. (1998). "Feminism and difference: Gender, relation, and difference in psychoanalytic perspective." B. M. Clinchy and J. K. Norem (Eds.). *The Gender and Psychology Reader* içinde, (s. 383-195), New York: New York University Press. *(Socialist Review,* 46, s. 42-64, 1979'dan yeniden basım).

Chusmir, L. H., Koberg, C. S. (1989). "Gender identity and sex role conflict among working women and men." *The Journal of Psychology, 122* (6), 567-575.

Constantinople, A. (1973). "Masculinity-femininity: An exception to a famous dictum?" *Psychological Bulletin, 80* (5), 389-407.

Cramer, K. M., Neyedley, K. A. (1998). "Sex differences in loneliness: The role of masculinity and femininity." *Sex Roles, 38* (7/8), 645-653.

Cross, S. E., Bacon, P. L., Morris, M. L. (2000). "The relational-interdependent self-construal and relationships." *Journal of Personality and Social Psychology, 78* (4), 791-808.

Cross, S. E., Madson, L. (1997). Models of the self: Self-construals and gender. *Psychological Bulletin, 122* (1), 5-37.

Çağlı, U., Durukan, L. (1989). Sex role portrayals in Turkish TV advertising: Some preliminary findings. *METU Studies in Development, 16* (1-2), 153,175.

Çelebi, N. (1990). *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları.* Konya: Sebat Ofset.

Çiftçi, O. (1982). *Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar.* Ankara: TODAİE yayını.

Deaux, K. (1995). "Sex and gender", *Annual Review of Psychology, 36.* 49-81.

Deaux, K. (1998). "Sorry, wrong number- A reply to Gentile's call." D. L. Anselmi, A. L. Law. *Questions of Gender: Perspectives and Paradoxes* içinde, (s. 21-23). Boston: McGraw-Hill.

Deaux, K., Major, B. (1987). "Putting gender into context: An interactive model of gender-related behavior." *Psychological Review, 94* (3), 369-389.

Demarest, J., Ailen, R. (2000). Body image: "Gender, ethnic, and age differences." *The Journal of Social Psychology, 140* (4), 465-472.

Demir, A., Fışıloğlu, H. (1999). "Loneliness and marital adjustment of Turkish couples." *The Journal of Psychology, 133* (2), 230-240.

Demir, G., Demir, A. (1998). "Hükümlülerin psikiyatrik belirtiler yönünden karşılaştırılması." *Türk Psikoloji Dergisi, 13* (41), 35-44.

Denmark, F. L., Shaw, J. S., Ciali, S. D. (1985). "The relationship among sex roles, living arrangements, and the division of household responsibities." *Sex Roles, 12* (5/6), 617-625.

DeVito, J. A. (1991). *Human Communication: The Basic Course,* (5. basım). New York: Harper Collins.

Dindia, K., Allen, M. (1992). "Sex differences in self-disclosure: A meta-analysis." *Psychological Bulletin, 112* (1), 106-124.

Doğan, N. (1994). *Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1976-1918).* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Domarest, J., Garner, J. (1992). "The presentation of women's roles in women's magazines over the past 30 year." *The Journal of Psychology, 126* (4), 357-369.

Dökmen, Ü. (1990). *Okuma Becerisi, İlgisi ve Alışkanlığı Üzerine Psikososyal Bir Araştırma.* Ankara: MEB yayını.

Dökmen, Ü. (1996). *Selam* (şiir kitabı). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Dökmen, Ü. (2000). "Salih Memecan'ın karikatürlerinde aile içi iletişim çatışmaları ve empati." Ankara Üniversitesi Kültür ve Sanat Evi'nde (ANKÜSEV) verilen konferans.

Dökmen, Ü. (2009). *İletişim Çatışmaları ve Empati* (40. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Dökmen, Z. (1995). "İlkokul ders kitaplarının cinsiyet rolleri bakımından incelenmesi." *3P, Psikoloji Psikiyatri Psikofarmakoloji Dergisi, 3* (2), 38-44.

Dökmen, Z. Y. (1997a). "Anne ve babaya benzerlik algısı. Anne, baba ve kişi özelliklerinin rolü." *Türk Psikoloji Dergisi, 12* (40), 19-37.

Dökmen, Z. Y. (1997b). "Çalışma, cinsiyet ve cinsiyet rolleri ile ev işleri ve depresyon ilişkisi." *Türk Psikoloji Dergisi, 12* (39), 39-56.

Dökmen, Z. Y. (1998). "Kendi cinsiyetine ve diğer cinsiyete ilişkin algının cinsiyete ve cinsiyet rollerine göre karşılaştırılması," *3P Psikoloji Psikiyatri Psikofarmakoloji Dergisi, 6* (4), 276-284.

Dökmen, Z. Y. (1999). "Bem Cinsiyet Rolü Envanteri Kadınsılık ve Erkeksilik Ölçekleri Türkçe formunun psikometrik özellikleri." *Kriz Dergisi, 7* (1), 27-40.

Dökmen, Z. Y. (2000). "Kendi cinsiyetindekilere ve diğer cinsiyettekilere ilişkin algı, cinsiyet rolleri ve depresyon ilişkisi," *Kriz Dergisi, 9* (1), 9-19

Dökmen, Z. Y. (2003). "Çalışma durumları farklı üç grup kadında ruh sağlığı, kontrol odağı inancı ve cinsiyet rolü." *Türk Psikoloji Dergisi, 18* (51), 111-124.

Dönmez, A., Demirel, O. N. (1990). "Kadınlar kadınlara karşı önyargılı mı?" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 33* (1-2), 103-122.

Durkin, K. (1996). *Developmental Social Psychology: From Infancy to Old Age.* Cambridge Massachusetts: Blackwell.

Eagly, A. H. (1983). "Gender and social influence: A social psychological analysis." *American Psychologist, 38*, 971-981.

Eagly, A. H. (1995). "The science and politics of comparing women and men." *American Psychologist, 50* (3), 145-158.

Eagly, A. H. (1997) "Comparing women and men: Methods, findings, and politics." M. R. Walsh (Ed.) *Women, Men, and Gender.* Ongoing debates içinde, S. 24-31. New Haven & London: Yale University Press.

Eagly, A. H. (1998). "Gender and Altruism." D. L. Anselmi, A. L. Law (Eds.). *Questions of Gender: Perspectives and Paradoxes* içinde, s. 405-417. Boston: McGraw-Hill.

Eagly, A. H., Carli, L. L. (1981). "Sex of researchers and sextyped communications as determinants of sex differences in influeneability: A meta-anlysis of social inflience studies." *Psychological Bulletin, 90* (1), 1-20.

Eagly, A. H., Crowley, M. (1986). "Gender and helping behavior: A meta-analytic review of the social-psychological literature." *Psychological Bulletin, 100* (2), 283-308.

Eagly, A. H., Karau, S. J., Makhijany, M. G. (1995). "Gender and the effectiveness of leaders: A meta-analysis", *Psychological Bulletin, 117* (1), 125-145.

Eagly, A. H., Steffen, V. J. (1984). "Gender stereotypes stem from the distribution of women and men into social roles", *Journal of Personality and Social Psychology, 46* (4), 735-754.

Eagly, A. H., Wood, W. (1999). "The origins of sex differences in human behavior: Evolved dispozitions versus social roles", *American Psychologist, 54* (6), 408-423.

Ecevit, Y. (1995). "Kentsel üretim sürecinde kadın emeğinin konumu ve değişen biçimleri", *Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (3. baskı) (s. 117-128). İstanbul: İletişim Yayınları.

Echabe, A. E., Castro, J. L. (1999). "The impact of contex on gender social identities." *European Journal of Social Psychology, 29,* 287-304.

Eckes, T., Trautner, H.M. (2000). "Developmental social psychology of gender. An integrative framework" T. Eckes ve H.M. Trautner (Eds.) *The Developmental Social Psychology of Gender* içinde. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Eker, D., Arkar, H. (1995). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin faktör yapısı, geçerlik ve güvenirliği. *Türk Psikoloji Dergisi, 10* (34), 45-55.

Erkut, S. (1982). "Dualism in values toward education of Turkish women." Ç. Kağıtçıbaşı (Ed.) *Sex Roles, Family and Community in Turkey.* Indiana: Indiana University Turkish Studies.

Fast, I. (1993). "Aspects of early gender development: A psychodynamic perspective." A. E. Beal, R. J. Sternberg (Eds.). *The Psychology of Gender* içinde, s. 173-193. New York: Guilford Pres.

Fausto-Sterling, A. (1998). "The five sexes: Why male and female are not enough." D. L. Anselmi ve A. L. Law (Eds.). *Questions of Gender: Perspectives and Paradoxes* içinde, s. 24-28. Boston: McGraw-Hill.

Feingold, A., Mazzella, R. (1998). "Gender differences in body image are increasing." *Psychological Science, 9* (3), 190-195.

Fiebert, M. S., Meyer, M. W. (1997). "Gender stereotypes: A bias against men." *The Journal of Psychology, 13* (4): 407-10.

Fiske, S. T., Stevens, L. E. (1993). "What's so special about sex? Gender stereotyping and discrimination." S. Oskamp, M. Costanzo (Eds.) *Gender Issues in Contemporary Society* içinde, s. 173-196. Newbury Park: Sage.

Fiske, S. T., Stevens, L. E. (1998). "What's so special about sex? Gender stereotyping and discriminiation." D. L. Anselmi, A. L. Law (Eds.) *Questions of Gender: Perspectives and Paradoxes* içinde, s. 232-245. Boston: McGraw-Hill.

Forbes, G. B. (2001). "Body dissatisfaction in women and men. The role of gender-typing and self-esteem." *Sex Roles, 44* (7/8).

Ford, J. B., Kramer Voli, P., Honeycutt, Jr. E. D., Casey, S. L. (1998). "Gender role portrayals in Japanese advertising: A magazine content analysis." (Online). *Journal of Advertising, 27* (1), 113-125.

Frable, D. E. S. (1997). "Gender, racial, ethnic, sexual, and class, identities." *Annual Review of Psychology,* 36, 139-162.

Franzoi, S. L. (1996). *Social Psychology.* Dubuque, IA: Brown ve Benchmark.

Freud, S. (1969). "Anotomy is Destiny." B. Roszak, T. Roszak (Eds.) *Masculine/ Feminine. Readings in Sexual Mythology and the Liberation of Women* içinde, s. 19-29. New York: Harper Colophon Books.

Frieze, I. H. (2000). "Violence in close relationships. Development of a research area: Comment on Archer," (2000). *Psychological Bulletin, 126* (5), 681-684.

Furnham, A., Babitzkow, M., Uguccioni, S. (2000). "Gender stereotyping in television advertisements: A study of French and Danish television." *Genetic, Social, and General Psychology Monographs, 126* (1), 79-104.

Furnham, A., Rawles, R. (1995). "Sex differences in the estimation of intelligence." *Journal of Social Behavior and Personaiity, 10* (3), 741-748.

Garatch, Alan. (2002). *Erkekler Dile Gelse*. İstanbul: Doğan Kitap.

Gardiner, M., Tiggemann, M. (1999). "Gender differences in leadership style, job stress and mental health in male-and female- dominated industries." *Journal of Occupational and Organizational Psychology, 72,* 301-315.

Gentile, D. A. (1998). "Just what are sex and gender, anyway? A call for a new terminological standard." D. L. Anselmi, A. L. Law (Eds.). *Questions of Gender: Perspectives and Paradoxes* içinde, s. 14-17. Boston: McGraw-Hill.

Giligan, C. (1993). *In a Different Voice*. Cambridge: Harvard University Press.

Giligan, C. (1998). "In a different voice. Women's conceptions of self and df morality." B. M. Clinchy, J. K. Norem (Eds.). *The Gender and Psychology Reader* içinde, s. 347-382, New York: New York University Press. *(Harvard Education Review, 47*, (4) s. 481-517, 1977'de yeniden basım).

Golding, J. M. (1990). "Division of household labor, strain,and depressive symptoms among Mexican Americans and non-hispanic whites." *Psychology of Women Quarterly, 14,* 103-117.

Golding, J. M., Singer, J. L. (1983). "Pattern of iner experience: Daydreaming styles, depressive moods and sex roles." *Journal of Personality and Social Psychology,* (3), 663-675.

Golombok, S., Fivush, R. (1996). *Gender Development.* Cambridge Press.

Graves, L. M., Powell, G. N. (1996). "Sex similarity, quality of the employment interview and recruiters' evaluation of actual apllicants." *Journal of Occupational and Organizational Psychological Society,* 69, 243-261.

Grimmell, D. (1998). "Effects of gender-role self-discrepancy on depressed mood." *Sex Roles: A Journal of Research, 39* (3-4), 203-215.

Gunter, B., McAleer, J. (1997). *Children and Television* (2. basım). London: Routledge.

Gunter, N. C., Gunter, B. G. (1990). "Domestic division of labor among working couples. Does androgyny make a difference?" *Psychology of Women Quarterly, 14*, 355-370.

Gutierrez-Lobos, K., Wolfl, G., Scherer, M., Anderer, P., Schmidl-Mohl, B. (2000). "The gender gap in depression reconsidered: The influence of marital and employment status on the female/male ratio of treated incidince rates." *Social Psychiatry and Psychiatric Epitemiology, 35* (5), 202-210.

Gündoğdu, N., Özdemir, B., Temiz, S. (1997). "Günümüz Türk karikatüründe kadına yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri." Yayınlanmamış lisans tezi. Ankara: A. Ü. DTCF.

Günindi Ersöz, A. (1999). *Cinsiyet Rollerine İlişkin Beklenti, Tutum, Davranışlar ve Eşler Arası Sorumluluk Paylaşımı* (Kamuda çalışan yönetici kadınlar örneği). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Halman, T. S. (1996). *Eski Anadolu ve Ortadoğu'dan Şiirler.* İstanbul: Akbank.

Hare-Mustin, R. T. ve Marecek, J. (1990). "Gender and the meaning of differences." R. T. Hare-Mustin, J. Marecek (Eds.). *Making a difference. Psychology and the Construction of Gender* içinde, New Haven and London: Yale University Press.

Hasta, D. (1996). *"Ev işi paylaşımı ve ev işi paylaşımında hakkaniyet algısı ile evlilik doyumu ilişkisi."* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara. A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hedges, J. N., Barnett, J. K. (1972). "Working women and the division of household tasks." *Montly Labor Review*, 95, 9-14.

Helvacıoğlu, F. (1996). *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik 1928-1995.* İstanbul: Kaynak Yayınları.

Hendrick, S. S., Hendrick, C. (2002). "Linking romantic love with sex: Development of the perceptions of love and sex scale." *Journal of Social and Personal Relationships, 19* (3), 361-378.

Hisli, N. (1988). "Beck Depresyon Envanteri'nin geçerliği üzerine bir çalışma." *Psikoloji Dergisi, 6* (22) 118-126.

Hogg, M. A., Vaughan, G. (1998). *Social Psychology* (2. basım). London: Prentice Hall Europe.

Hovardaoğlu, S. (1990). "Üniversite öğrencilerinde depresyon düzeyinin kontrol inancı ve kendi vücudunu algılamayla ilişkisi." *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 34* (1-2), 131-140.

Hovardaoğlu, S. (1997). "Stres belirtileri ile durumsal ve sürekli kaygının yordanması." *Kriz Dergisi, 5* (2), 127-134.

Hürriyet gazetesi, Adalet Divanı: Kadın kayrılabilir. (1997, 13 Kasım). s. 37.

Hyde. J. S. (1997). "Gender differences in math performance. Not big, not biological." M. R. Walsh (Ed.) *Women, Men, and Gender: Ongoing Debates* içinde, s. 283-287. New Haven ve London: Yale University Press.

Hyde, J. S., McKinley, N. M. (1997). "Gender differences in cognition: Results from meta-analyses." P. J. Caplan, M. Crawford, J. S. Hyde, J. T. E. Richardson (Eds.) *Gender Differences in Human Cognition* içinde, New York, Oxford: Oxford University Press.

İmamoğlu, E. O. (1992). "Evaluating his/her success/failure at breadwinning/homemaking: A case of double standards." *Journal of Human Sciences, 11* (2), 10-31.

İmamoğlu, E. O., Yasak-Gültekin, Y. (1993). "Gazetelerde kadın ve erkeğin temsil edilişi." *Türk Psikoloji Dergisi, 8* (29), 23-30.

İnelmen, K. (1998). "Genç Yetişkinlerde Cinsiyet Rollerinin Özdeğere Etkisi." G. Okman Fişek (Ed.). *IX. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları* içinde, (s. 577-582). Ankara: Türk Psikologlar Derneği.

Jackson, L. A., Hymes, R. W. (1985). "Gender and social categorization: Familiarity and ingroup polarization in recall and evaluation." *The Journal of Social Psychology, 125* (1): 81-8.

Karahan-Uslu, Z. (2000). *Televizyon ve Kadın.* İstanbul: Alfa.

Kavuncu, (1987). "Bem Cinsiyet Rolü Envanteri'nin Türk toplumuna uyarlama çalışması", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: H. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kazgan, G. (1970). "Türk ekonomisinde kadınların işgücüne katılması, mesleki dağılımı, eğitim düzeyi ve sosyoekonomik statüsü." N. Abadan-Unat (Ed.) *Türk Toplumunda Kadın* içinde, s. 155-189. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Keith, P. M., Schafer, R. B. (1986). "Housework, disagreement, and depression among younger and older couples." *American Behavioral Scientist, 29* (4), 405-422.

Kibria, N., Barnett, R. C., Baruch, G. K., Marshall, N. L., Pleck, J. H. (1990). "Homemaking role quality and the psychological well-being and distress of employed women." *Sex Roles, 22* (5/6). 327-347.

Kim, H. (1998). "Do employed and nonemployed Korean mothers experience different levels of psychological well-being in relation to their gender role attitudes and role qualities?" *Sex Roles, 38* (11/12), 915-931.

Kling, K. C., Hyde, J. S., Showers, C. J., Buswell, B. N. (1999). "Gender differences in self-esteem: A meta-analysis." *Psychological Bulletin, 125* (4), 470-500.

Knudson-Martin, C. (2000). "Gender, family competence, and psychological symptoms." *Journal of Marital and Family Therapy, 26,* (3), 317-328.

Koestner, R., Aube, J. (1995). "A multifactorial approach to the study of gender characteristics." *Journal of Personality, 63* (3). 681-710.

Koptagel-İlal, G. (1992). "Toplumsal değişim içinde Türk kadının psikososyal kimliği", N. Arat (Ed.). *Türkiye'de Kadın Olgusu* içinde, s. 97/113. İstanbul: Say.

Kunda, Z. (1999). *Social Cognition: Making Sense of People.* Cambridge. MIT Press.

Lengua, L. J., Stormshak, E. A. (2000). "Gender, gender roles, and personality: Gender differences in the prediction of coping and psychological symptoms." *Sex Roles, 43* (11/12), 787-820.

Levy, G. D.; Barth, J. M., Zimmerman, B. J. (1998). "Associations among cognitive amd behavior aspects of preschoolers' gender role development." (Online). *Journal of Genetic Psychology, 159* (1) 121-127. (EBSCOhost'tan alınan tam metin, Item: 310732).

Lewis, V. G., Borders, L. D. (1995). "Life satisfaction of single middle-aged professional women." *Journal of Counselin and Development, 74* (1), 94-101. Lindeman, M. (1997). "Ingroup bias, self enhancement and group identification." *European Journal of Social Psychology, 27* (3), 337-55.

Lips, H. M. (2001). *Sex and Gender: An Introduction.* (4. Basım). Mountain View, California Mayfield Publishing Company.

Lott, B. (1996). "Politics or science? The question of gender sameness/differences." *American Psychologist, 51* (2), 155-156.

Lott, B. (1997). "Cataloging gender differences: Science or politics?" M. R. Walsh (Ed.) *Women, Men, and Gender: Ongoing Debates* içinde, s. 1923. New Haven & London: Yale University Press.

Lott, B., Maluso, D. (1993). "The social learning of gender." A. E. Beal, R. J. Sternberg (Eds.). *The Psychology of Gender* içinde, s. 99-123. New York: Guilford Press.

Maloney, P., Wilkof, J., Dambrot, F. (1981). "Androgyny across two cultures. United States and Israel." *Cross-Cultural Psychology, 12* (1), 95-102.

Maltby. J., Day, L. (1999). "Sex role idendity, attitudes toward the opposite sex and same sex, and defense style." *The Journal of Genetic Psychology, 160* (3), 381-383.

Manstead, A. S. R., Hewstone, M. (Eds.) (1996). *The Blackwell Encyciopedia of Social Psychology.* Blackwell Publishers Inc.

Marecek, J. (1995). "Gender, politics, and psychology's ways of knowing." *American Psychologist, 50* (3), 162-163.

Martell, R. F., Lane, D. M., Emrich, C. (1996). "Male-female diffeneces: A computers simulation." *American Psychologist, 51* (2), 157-158.

Martin, C. L. (1991). "The role of cognition in understanding gender effects." *Advances in Child Development and Behavior, 23*, 113-149.

Martin, C. L. (1993). "New directions for investigatin children's gender knowledge." *Developmental Review. 13,* 184-204.

Martin, C. L., Halverson, Jr. C. (1981). "A schematic processing model of sex typing and stereotyping in children." *Child Development, 52,* 1119-1134.

Martin, C. L., Ruble, D. N. (1997). "A developmental perspective of self-construals and sex differences: Comment on Cross and Madson." (1997). *Psychological Bulletin, 122* (1), 45-50.

Maşrabacı, T. S. (1989). "Yurtta kalan ve kalmayan üniversite öğrencilerinin ruh sağlığını etkileyen psikolojik faktörler." N. H. Şahin, N. Sezgin, Y. Taş, N. Rugancı (Ed.), *Üniversite Gençliğinde Uyum Sorunları Sempozyumu Bilimsel Çalışmaları* içinde (s. 177-185). Ankara: B. Ü. Psikolojik Danışma ve Araştırma Merkezi.

Matlin, M. W. (1996). *The Psychology of Women.* (3. basım) Forth Worth: Harcourt Brace College Publishers.

McClure, E. B. (2000). "A meta-analytic review of sex differences in facial expression processing and their development in infants, children, and adolescents." *Psychological Bulletin, 126* (3), 424-453.

McDonalds, S. M. (1989). "Sex bias in the representation of male and female characters in children's picture boks." *The Jorunal of Genetic Psychology; 150* (4), 389-401.

Milburn, S. S., Carney, D. R., Ramirez, A. M. (2001). "Even in modern media, the picture is stil the same: A content analysis of clipart images." *Sex Roles,* 44 (5/6), 277-294.

Minton, H. L. (2000). "Psychology and gender at the turn of the century." *American Psychologist, 55* (6), 613-615.

Minton, J., Solomon, L. Z., Stokes, M., Carash, M., Kendzior, J. (1999). "Aittitudes toward being female viewed over time." *Journal of Social Behavior and Personality,* 14 (2), 2207-222.

Mirowsky, J. (1996). "Age and the gender gap in depression." *The Journal o Health and Social Behavior, 37* (4), 362-381.

Monteath, S. A., McCabe, M. P. (1997). "The influence of societal factors on female body image." *The Journal of Social Psychology, 137* (6), 708-728.

Moore, S. M., Kennedy, G., Furlonger B., Evers, K. (1999). "Sex, sex roles, and romentic attitudes: Finding the balence", *Current Research in Social Psychology."* 4 (3), 124-134.

Morris, C. G. (2002). *Psikolojiyi Anlamak (Psikolojiye Giriş).* (Çev. Ed.: H. B. Ayvaşık ve M. Sayıl) Ankara: Türk Psikologlar Derneği.

Nielsen, J. M. (1990). *Sex and Gender in Society; Perspectives on Stratification.* Illinois: Waveland Pness, Inc.

O'Heron, C. A., Orlofsky, J. L. (1990). "Stereotypic and nonstereotypic sex role trait and behavior *orientations*, gender identity, and Psychological adjustment." *Journal of Personality and Social Psychology, 58* (1), 134-143.

O'Leary, K. D. (2000). "Are women really more agressive than men in intimate relationships? Comment on Archer." (2000). *Psychological Bulletin, 126* (5), 685-689.

Oliver, S. B., Hyde, J. S. (1993). "Gender differences in sexuality; A meta-analysis." *Psychological Bulletin, 114* (1), 29-51.

Oskamp, S.; Kaufman, K., Wolterbeek, L. A. (1996). "Gender role portrayals in preschool picture books." (On-iine) *Journal of Social Behavior and Personality, 11* (5), 27-40.

Özbay, F. (1979). "Türkiye'de kırsal kentsel kesimde eğitimin kadınlar üzerindeki etkisi." Nermin Abadan-Unat (Ed.) *Türk Toplumunda Kadın* içinde, s. 191-219. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.

Özbay, F. (1995). "Kadınların ev içi ve ev dışı uğraşlarındaki değişme." Ş. Tekeli (Ed.) *Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, 3. baskı. s. 129-158. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özüduru, Ö. (2001). Panelde sunulan bildiri. "Eğitim materyallerinde cinsiyetçi öğeler", Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Paludi, M. (1998). *The Psychology of Women.* New Jersey: Printice Hall.

Parsons, E. M., Betz, N. E. (2001). "The relationship of participation in sports and physical acticity to body objectification, and low of control among young women." *Psychology of Women Quarterly, 25* (3), 209-222.

Pierce, K. (1997). "Women's magazine fiction: A content analysis of the roles, attributes, and occupations of main characters." *Sex Roles, 37* (7/8), 581-593.

Pina, D. L., Bengtson, C. L. (1993). "The division of household labor and wives happiness: Ideology, employment, and perceptions of support." *Journal of Marriage and the Family, 55,* 901-912.

Powell, M. R., Hendricks, B. (1999). "Body schema, gender, and other correlates in nonclinical populations." *Genetic, Social, and General Psychology Monographs, 125* (4), 333-412.

Reinisch, J. M., Rosenblum, L. A., Rubin, D.B., Schulsinger, M. F. (1997). "Sex differences emerge during teh first year of life." M. R. Walsh (ed.). *Women, Men, and Gender: Ongoing Debates* içinde, s. 37-43 New Haven: Yale University Press.

Renzetti, C. M., Curan, D. J. (1992). *Women, Men, and Society.* 2. Baskı. Boston: Allyn ve Bacon.

Rice, F. P. (1996). *Intimate Relationships, Marriages, and Families* (3. baskı). California: Mayfield Publishing.

Ross, C. E. (1987). "The division of labor at home." *Social Forces, 65* (3), 816-833.

Ross, C. E., Mirowsky, J., Huber, J. (1989). "Dividing work, sharing work, and in-between: Mariage patterns and depression." *American Sociological Review, 48,* 809-823.

Ross, C. E., Mirowsky, J., Ulbrich, P. (1983). "Distress and tradidional female role: A comparison of Mexicans and Anglos." *America Journal of Sociology, 89* (3), 670-682.

Sakallı, N. (2001). "Beliefs about wife beating among Turkish college students: The effects of patriarchy, sexism, and sex differences." *Sex Roles, 44* (9/10), 599-610.

Sakallı-Uğurlu, N. (2002). "Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması." *Türk Psikoloji Dergisi, 17* (49), 47-58.

Schooler, C., Miller, J., Miller, K. A., Richtand, C. N. (1984). "Work for the household: Its nature and consequences for husbands and wives." *American Journal of Scioiogy, 90* (1), 97-124.

Spence. J. (1985). "Gender identity and its implications for the concepts of masculinity and femininity." T. B. Sonderegger (Ed.). *Psychology and Gender. Nebraska Symposium on Motivation, 1984* içinde, s. 59-95. Lincoln and London: University of Nebraska Press.

Steenbarger, B. N., Greenberg, R. P. (1990). "Sex roles, stres and distress. A study of person by situation contingency." *Sex Roles, 22* (1/2), 59-68.

Stephan, C. W., Stephan, W. F., Demitrakis, K. M., Yamada, A. M., Clason, D. L. (2000). "Women's attitudes toward men: An integrated threat theory approach." *Psychology of Women Quarterly, 24,* 63-73.

Swim, J. K., Aikin, K. J., Hail, W. S., Hunter, B. A. (1995). "Sexism and racism: Old-fashioned and modern prejudices." *The Journal of Personality and Social Psychology 68* (2), 199-214.

Sugihara, Y., Katsurada, E. (2000). "Gender-role personalitiy traits in Japanese culture." *Psychology of Women Quarterly, 24* (4), 309-318.

Şahin, D., Berkem-Güvenç, G. (1996). "Ergenlerde aile algısı ve benlik algısı." *Türk Psikoloji Dergisi, 11* (38), 22-32.

Şerif, M., Şerif, C. W. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş.* (Çev. M. Atakay ve A. Yavuz). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Şirvanlı-Özen, D., Bayraktar, R. (1993). "Annenin çalışma durumunun çocuğun cinsiyet özelliklerine ilişkin kalıpyargılarının gelişimi üzerindeki rolü." R. Bayraktar ve İ. Dağ (Ed.). *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi bilimsel çalışmaları* içinde, s. 65-76. Ankara: Meteksan

Tabak, F. (1997). "Women's upward mobility in manufacturing organizations in İstanbul: A glass ceiling initiative?" *Sex Roles, 36* (1/2), 93-102.

Tajfel H. (1978). "Social categorization, social identity and social comparison." Tajfel H. (Ed.) *Differentiation Betwen Social Groups* içinde. London: Academic Press, 61-76.

Tiedje, L. B., Wortman, C. B., Downey, G., Emmons, C., Biernat, M., Lang, E. (1990). "Women with multiple roles: Role compatibility perceptions, satisfaction, and mental health." *Journal of Marriage and the Familiy, 52,* 63-72.

Trew, K., Kremer, J. (Eds.) (1998). *Gender and Psychology.* London: Arnold.

Türk Dil Kurumu (TDK). (1994). *Okul Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Türköne, M. (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü.* Ankara: Ark Yayınevi.

Twenge. J. M. (1997a). "Attitudes toward women, 1970-1995: A meta-analysis." *Psychology, of Women Quarterly, 21*, 35-51.

Twenge, J. M. (1997b). "Changes in masculine and feminine traits over time: A meta-analysis", *Sex Roles, 36* (5/6), 305-325.

Uçman, P. (1990). "Ülkemizde çalışan kadınlarda stresle başa çıkma ve psikolojik rahatsızlıklar", *Psikoloji Dergisi, 7* (24), 58-75.

Ungan, Ü. (1995). "Causal attributions concerning his/her success/failure at breadwinning/homemaking tasks: A developmental analysis of elemantary school children and comparison of university students", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Unger, R., Crawford, M. (1992). *Women and Gender: A Feminist Psychology.* New York McGraw-Hill.

Unger, R. K., Crawford, M. (1998). D. L. Anselmi, A. L. Law (Ed.). *Questions of Gender: Perspectives and Paradoxes* içinde, s. 18-21. Boston: McGraw-Hill.

Ünsal, P. (1998). "Bir iş ortamında algılanan sosyal desteğin işlevlerine, kaynaklarına, cinsiyet ve mesleğe göre incelenişi." G. Okman Fişek (Ed.) *9. Ulusal Psikoloji* Kongresi: Bilimsel çalışmalar içinde, *19-20* Eylül 1996 Boğaziçi Üniversitesi İstanbul, (s. 315-325), Ankara: Türk Psikologlar Derneği.

Vonk, R., Olde-Monnikhof, M. (1998). "Gender subgroups: Intergroup bias within the sexes." *European Journal of Social Psychology, 28*, 37-47.

Walsh, M. R. (Ed.) (1997). *Women, Men, and Gender: Ongoing Debates.* New Haven: Yale University Press.

Watkins, D., Akande, A., Fleming, J., Ismail, M., Lefner, K., Regmi, M., Watson, S., Yu, J., Adair, J., Cheng, C., Gerong, A., McInerney, D., Mpofu, E., Singh-Sengupta, S., Wondimu, H. (1998). "Cultural dimensions, gender, and the nature of self-concept: A fourteen-country study." *International Journal of Psychology, 33* (1), 17-31.

Weisner, T. S., Garnier, H., Loucky, J. (1994). "Domestic tasks, gender egalitarian values and children's gender typing in conventional and nonconventional families." *Sex Roles, 30* (1/2), 23-54.

Wersch, A. van (1998). Health and illness, K. Trew, J. Kremer (Eds.) *Gender and Psychology* içinde, s. 165-178. London: Arnold.

White, J. W., Smith, P. H., Koss, M. P., Figueredo, A. J. (2000). "Intimate partner agresison – What have we learned? Comment on Archer" (2000). *Psychological Bulletin, 126* (5), 690-696.

Williams, D. E., 'D'Alessandro, J. D. (1994). "A comparison of three measures of androgyny and their relationship to psychological adjustment." *Journal of Social Behavior and Personality, 9* (3), 469-480.

Wilson, D., McMaster, J., Greenspan, R., Mboyi, L., Ncube, T., Sibanda, B. (1990). "Cross-cultural validation of the Bem Sex Role Inventory in Zimbabwe." *Personality and Individual Differences. 11* (7), 651-656.

Wong. F. Y., McCreary, D., Duffy, K. G. (1990). "A further validation of the Bem Sex Role Inventory: A multitrait-multimethod study." *Sex Roles, 22* (3/4), 249-59.

Yee, M., Brown, R. (1994). "The development of gender differentation in young children." *British Journal of Social Psychology, 33,* 183-96.

Yıldırım, A. (1997). Gender role influences on Turkish adolescents self-idendity. *Adolescence, 32* (125), 217-232.

Kadınlar... Erkekler... Toplumun değer yargılarının yol açtığı çifte standart...

Kadınların da erkeklerin de toplumsal, ekonomik, psikolojik sorunlarından yola çıkan Zehra Yaşın Dökmen bu kitabında, sorunların, toplumun her iki cinse biçtiği rollerden, farklı kurallar işletmesinden kaynaklandığını saptıyor.

Toplum genellikle, beklentiler konusunda her iki cinse de yönlendirmeler, dayatmalar yapmaktadır.

Kimileri için pek sıkıntı yaratmayan bu durum, çoğunlukla gerçek birer sancılı zorlanmaya yol açmaktadır. Örneğin, başarılı ve mesleki gelişmeye güdülü bir genç kız, çoluk çocuk sahibi olması beklenirken meslek ve kariyer sahibi olmak isteyince ailesiyle, toplumla ve kendisiyle çatışma yaşamaktadır. Eşi ve çocuklarıyla daha çok zaman geçirmek ve hobileriyle daha çok ilgilenmek isteyen bir erkek ise, ekmeğini kazanmak ve her zaman daha çok kazanmak zorunda olduğunu hissetmekte ve bu sorumluluk altında bunalabilmektedir.

Zehra Yaşın Dökmen bu ve benzeri ilişkilere psikolojik açıdan yaklaşmakta, örnek durum ve olaylardan yola çıkarak konuya bilimsel düzeyde açıklık getirmektedir.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1384-0

9 789751 413840

₺15,00